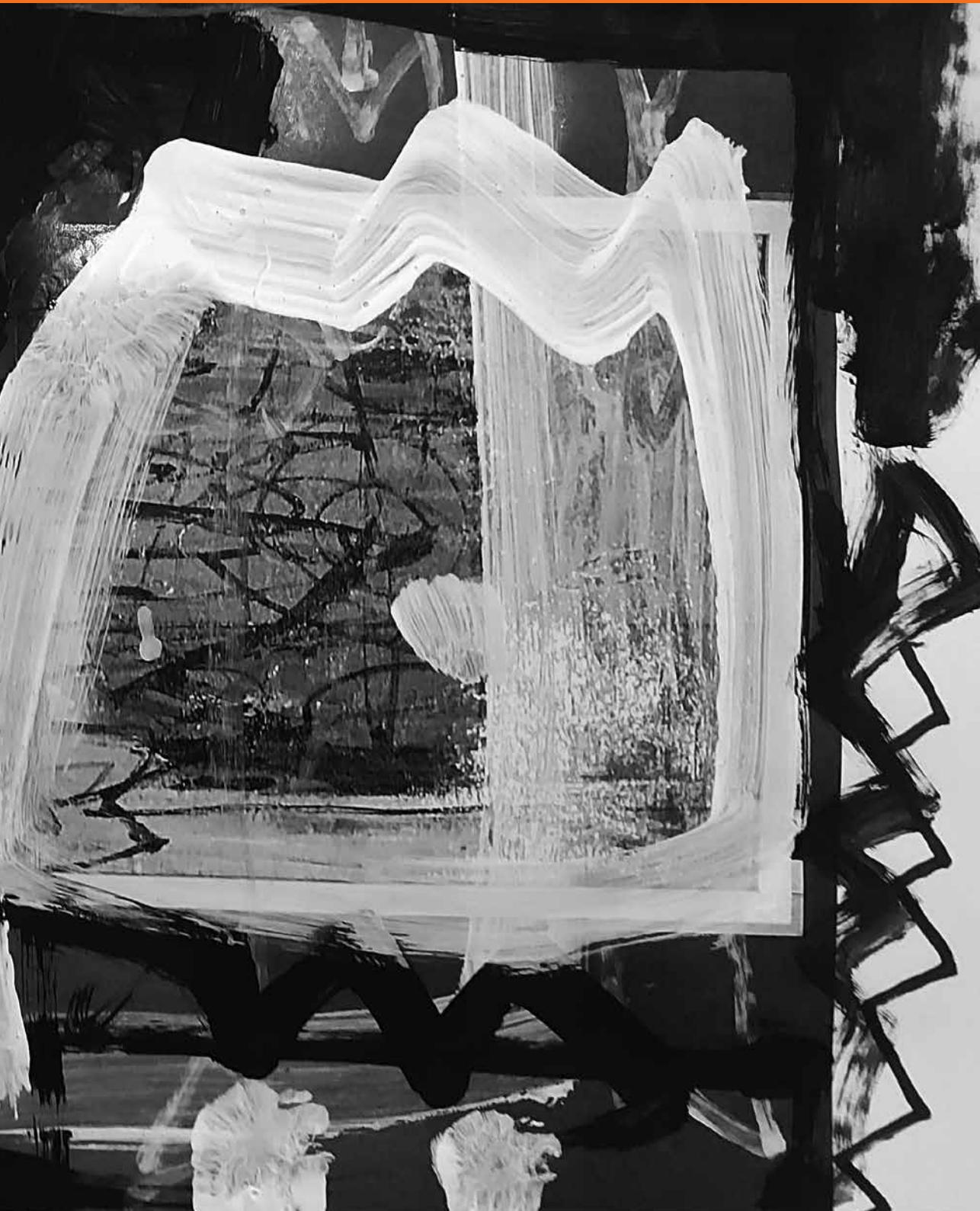

Časopis za kulturu, književnost i nauku
Revistë për kulturë, letërsi dhe shkencë
Lil pala e kultura, llibrave dhe thaj sikavnipe
Časopis za kulturu, književnost i znanost

DECEMBER 2020

KNJIŽEVNOST ■ LETËRSI ■ LILVARNIPE

Ibrahim Hadžić ■ **Pismo - zapis | 9-10 |**
Miraš Martinović ■ **Kraljica SUB-AD | 11-21 |**
Ruždija Ruso Sejdović ■ **Komprimirani život | 22-30 |**
Maja Grgurović ■ **Ako se ne drzneš | 32-33 |**
Enver Muratović ■ **Očeve oči | 34-35 |**
Kemal Musić ■ **Moj djed, sve polako | 36-27 |**
Dijana Tiganj ■ **Ne skreći pogled | 38-49 |**

BEZ GRANICA ■ PA KUFI ■ BIZO SIMANTRE

Poezija susjeda
Bashkim Golemi | 53-55 |

PORTRETI ■ PORTRETE ■ PORTRETURI

ZAIM AZEMOVIĆ

Akademik Jašar Redžepagić ■ **Zaim Azemović pripovjedač, sakupljač i proučavalac narodnih umotvorina, višegodišnji pedagoški radnik i pisac, pjesnik i autor zavičajno-historijskih spisa | 59-70 |**
Rasim Muminović ■ **Odjeci u "zavičaju" | 72-79 |**
Husein Bašić ■ **"Tajnovid" Zaima Azemovića | 80-83 |**
Alija Džogović ■ **Darovi plemenitog života | 84-89 |**
Mr Fatima Pelesić- Muminović ■ **Poslanstvo riječi | 90-94 |**
Mr Ljubiša Rajković Koželjac ■ **Narodna pamet Rožajca | 95-97 |**
Prof. dr. Redžep Škrijelj ■ **Šemsi-pašna historijska uloga i sudbina | 98-105 |**
Fragmenti prikaza proze | 107-117 | Fragmenti prikaza poezije | 118-125 |
Bio-bibliografija Zaima Azemovića | 126-129 |

BAŠTINA ■ TRASHËGIMI ■ PERESQO BARVALIPE

Prof. dr Draško Došljak ■ **Turski defteri i lična imena | 133-141 |**
Maja Grgurović ■ **Limun bokeškog života | 142-143 |**

ESEJ ■ ESE ■ ESEJURI

Nikollë Berishaj ■ **Fuqia e fjalës së shkruar | 147-152 |**

KRITIKA ■ KRITIKË ■ KRITIKA

Salko Luboder ■ **Praparadigma multikulturalnosti | 155-158 |**
Filip Došljak ■ **Slikar bogate asocijativnosti | 159-163 |**
Pavle Goranović ■ **Beskraini spiskovi Zuvdije Hodžića | 164-166 |**

Likovni prilozi | Ilustrimet artistike | Artistikane suretâ
Edin Kapllani

Časopis za kulturu, književnost i nauku
 Revistë për kulturë, letërsi dhe shkencë
 Lil pala e kultura, lilvarnipe thaj sikavnipe
 Časopis za kulturu, književnost i znanost

Izdavač | Botues | Editori

CENTAR ZA OČUVANJE I RAZVOJ KULTURE MANJINA CRNE GORE
 QENDRA PËR RUAJTJEN DHE ZHVILLIMIN E KULTURËS SË PAKICAVE MALIT TË ZI
 CENTER FOR PRESERVATION AND DEVELOPMENT OF THE CULTURES
 OF NATIONAL MINORITIES IN MONTENEGRO

Vuka Karadžića 31
 Tel/fax +382 20 621-356
 Poštanski fah br. 35
 81000 Podgorica
 e-mail: cekum@t-com.me
 www.cekum.me

Zuvdija Hodžić – **glavni urednik | kryeredaktor | angluno redaktori**
 Salko Luboder – **odgovorni urednik | kryeredaktor i përgjithshëm | angluno redaktori**

Redakcja | Redaksia | Redakcia
 Ruždija Ruso Sejdović
 Vlatko Simunović
 Bogić Rakočević
 Haxhi Shabani
 Anton Gojčaj
 Senad Karađuzović

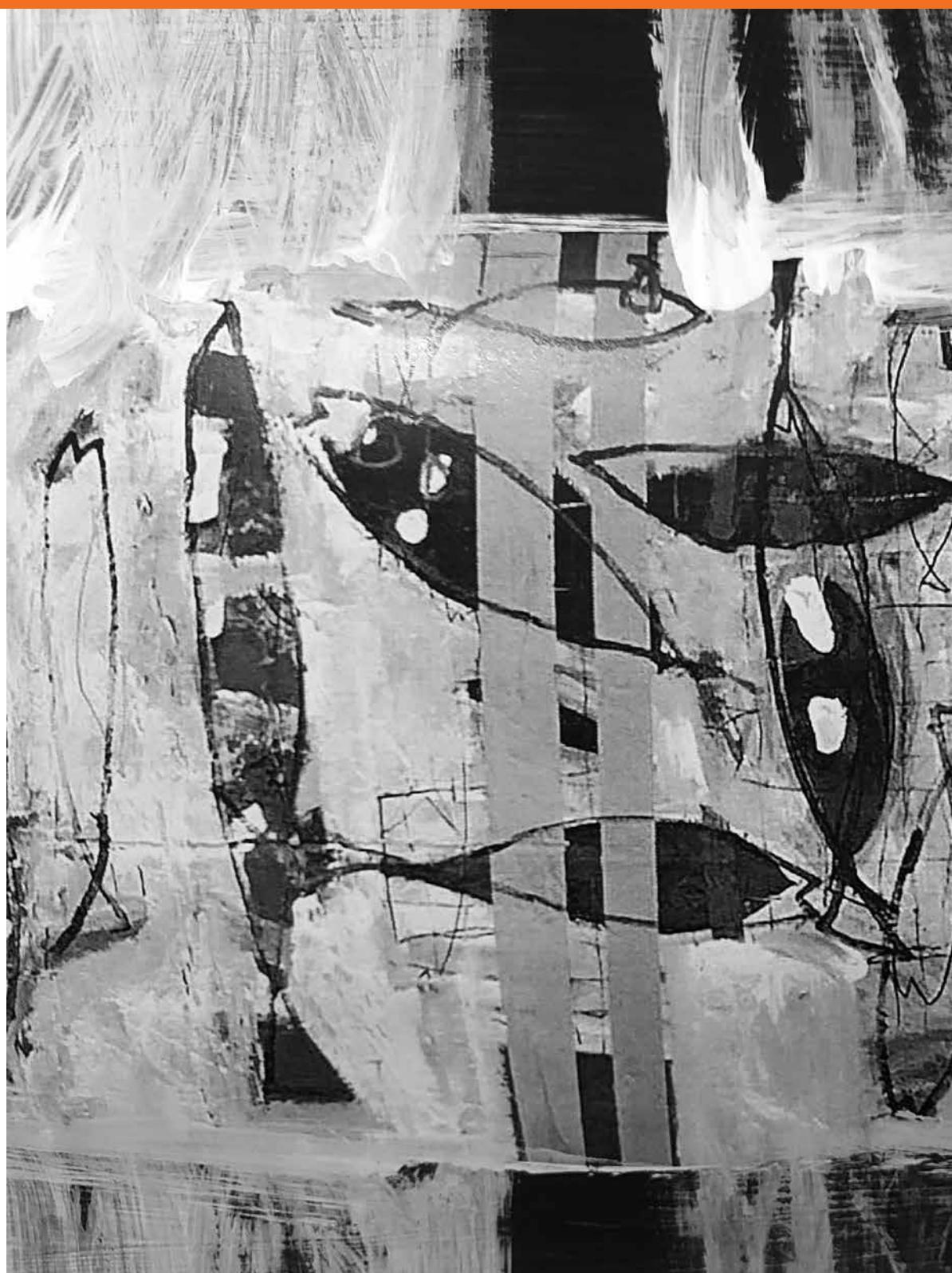
Sekretar redakcije | Sekretar i redaksisë | Redakciaqo sekretari
 Izedina Adžović Škrijelj

Grafičko oblikovanje | Përkujdesja grafike | Grafikano kerdipe thaj phaglipe
 Adela Zejnilić

Štampa | Shtyp | Štampa
 3M Makarije - Podgorica

Tiraž | Tirazhi | Tiraži
 200

Godina 2020

Ibrahim Hadžić

PISMO-ZAPIS

Dragi brate, prošla su već dva mjeseca od kako radim. Odmah da ti kažem da mi nije loše. To je drugčije od svega onoga što znam i što sam do sada doživio. Škola mi je daleko od seoskih kuća, zapravo, samo mi je jedna kuća blizu i u njoj žive dva brata, a onjima ču ti kasnije. Ostale kuće su razbacane po stranama sela. Uveče dovučem krevet do vrata, jer nema brave, i tako ih zatvorim. Ako bi neko htio da uđe, morao bi i mene i krevet da odgura.

Za ova dva jesenja mjeseca pretražio sam cijelu okolinu. Ima nekoliko zanimljivih pećina koje bi valjalo ispitati. To bih najradije s tobom, ali kad nabavimo nužnu opremu. Kažu mi seljaci da se u jednoj pećini prije rata skrивao jedan komitaš. Nijesu mogli nikako odatle da ga istjeraju dok nijesu ispred pećine nałożili slamu i sirova drva, i kao što lovci istjeruju jazavca iz rupe dimom, tako su i njega natjerali da izade iz pećine.

Položaj sela je veoma zanimljiv. Nalazi se na dvjema strmim stranama, a kroz sredinu protiče potok. Prvi stanovalnik sela bio je čovjek koji je pobegao od krvne osvete. Odlučio se za ovo mjesto jer je mogao da vidi i jednu i drugu stranu sela sa jednog mjesta i osvetnike ako pokušaju da mu se prikradu. Na taj način je uspio da sačuva živu glavu, da izrodi djecu, a njegovi su potomci, vremenom, naselili obje strane.

Ima desetak dana kako je pao snijeg. Djeca su počela da dolaze u školu na skijama i sankama. Koriste daske, limove, korita, teknjad, karlice... Samo tutnje s brda do škole. Ono što ne vraćaju kućama, mi cijepamo i ložimo.

A o onom što se dogodilo prije dvije noći mogao bi da napишеш priču: kao što sam ti pomenuo na početku pisma, u jednoj kući, koja je blizu škole, žive dva brata. Oni su neženje, stari momci. Imaju oko pedeset godina, ali su vrjedniji od bilo kojeg mladića. Preko ljeta bave se stočarstvom i zemljoradnjom. Sve sami rade: kose, plaste, muzu ovce, sire vareniku, jednom riječju vode besprekorno domaćinstvo. Ako neko od komšija dođe da im nešto traži na zajam, oni prvo odu u sobu da prelistaju svoje

teftere, gledaju kakav je taj čovjek. Tamo su valjda biografije svih ljudi iz cijelog sela. U tim knjigama još piše šta se za koga može učiniti.

Čim dođe zima oni zanemaruju domaćinstvo. Svaki dan idu u lov. Odlaže rano u šumu, a vraćaju se pred mrak. Ubijaju zečeve, lisice, vukove i kune. Prije neki dan ubili su kunu zlaticu i poklonili mi kožu. Poslaću je tvojoj ženi. Mislim da u vašem gradu neće biti žene s ljepšim krznom oko vrata. A nadam se da će ti to biti još draže, jer je kuna iz naših zavičajnih šuma.

Pismo ti, zapravo, ne pišem zbog toga, već zbog ovoga: kažem da je prije desetak dana pao snijeg. Pošto su dani strašno kratki, rano liježem. Tako je bilo i prije dva dana. Nabacao sam suvih drva u furunu, legao u krevet i čitao uz slabu svjetlost petrolejke. Prava romantika za gradske duše, ali za nas ovamo - bogme ne. To znači da je zima žestoko počela, opasan joj je početak, a bog zna kada će joj i kakav biti kraj. Elem, u jedno doba puče puška u blizini. Trgnem se i ne smijem da provirim kroz prozor. Ne znam ko na koga puca. Ubrzo se osu paljba. Čujem i priguštene povike: „A drž je, ubij je!“. Psi se razlajali. Mora da je došla mečka koja još nije otišla u zimski san, pomislih. Ohrabrih se i pogledah kroz prozor. Ne vidim ništa od gustog snijega koji vije. Ugasih petrolejku da bolje vidim šta se napolju događa. Opet ništa ne vidim osim sijevanja pušaka na prozoru braće lovaca.

– Učitelju, učitelju, dođi ovamo, dođi! – zovu me braća. I čujem kako se smiju. Laknu mi. Brzo sam se obukao i izašao iz tople sobe. Snijeg je žestoko padao i začas mi zasu glavu i ramena. Ušao sam u njihovu kuću uz drvene stube. Počeo sam pred vratima sobe da lupam nogama i da otresam grudvice snijega sa obuće i vunenih čarapa. Mlađi brat otvorio vrata i istog trena, bez riječi, tutnu mi lovačku dvocijevku u ruke: – Pucaj kroz prozor! – naredi mi. Pridoh otvorenom prozoru i opalih sačmarom u nebo. Soba se ispuni dimom i mirisom baruta. Okrenuh se prema njima i skoro veselo upitah: – Šta je ovo Bane, da se nije oženio Bedrija?

– Ma ne, ma kakvi – odgovori stariji brat. – Večeras je kraj jeseni i početak zime. Pomažemo zimi da dotuče jesen. Ovo je naša sezona. Što više snijega, to jači drag od zvijeri, to bolji lov.

Eto toliko. Piši mi da li ti se ovo dopada, voli te tvoj brat.

Miraš Martinović

POEZIJA

KRALJICA SUB –AD

Umrla je Sub –Ad
 Sumerska kraljica
 Žalost na dvoru
 Svi čemo sa njom
 Narikače nariču
 Harfistkinje prate
 Počinje ceremonijal sahrane
 Pripreme
 Sakupljaju se stvari
 Koje je voljela Sub –Ad
 Za života
 Nakit od zlata i lapislazulija
 Sve ide sa njom
 Cijeli dvor
 Harfistkinje i pjevačice
 Da je *tamo*
 Zabavljaju
 Stupaju svečanim korakom
 U veliku kriptu ukrašenu
 Raznim
 Scenama iz života
 Stupaju mirno
 Vojnici i konjušari
 Dvorski službenici oficiri
 Pisari sa dvora
 Sluge unose posuđe
 Kutije
 Nijedan pogrešan korak
 Ne smije da se napravi
 Nose imovinu
 Prelijepe Sub –Ad

I tamo da bude lijepa
Na odru kraljičino tijelo
Harfiskinje
Duž zida
U savršenom rasporedu
Otpočinje svečanost
Tihi tonovi harfi
Ženski horovi
Dvorske narikače
Žalost je velika
Na znak glavnog sveštenika
Svi pristupaju kotlu
Nasred grobne dvorane
Zahvataju peharom
Opojni napitak
Na dušak ispijaju
Vraćaju se na mjesto
Gdje su bili
Tonu u san
Harfe utihnuju
Pjevačice prestaju
Tišina
U trenu
Sa vrha zigurata
Fanfare
Na znak Sveštenika
U grobnicu ulaze
Vojnici – dželati
Vještima udarom bodeža
Sve ubijaju
Kraljica Sub – Ad je mrtva
Svi mrtvi
Posлага čitav dvor
Nijesu je htjeli
U smrt pustiti
Samu

FARAONI

Bili
I šta
Živjeli u blagostanju
Gradili piramide
Veličanstvene grobnice
Svo bogatstvo išlo
Sa njima
Opljačkani grobovi
Raznijeto bagatstvo
Razbacane mumije
Bili
Toliko kamenje
Toliko ljudi
Umrlo u gradnji
Poginuli
Šta im je sve to
Trebalo
Ako su znali
Da su smrtni
A jesu
Što su se zavravali
Da su drugačije
Ne bi bili
Faraoni
Možda shvate
Oni što ih
Slijede

PJESMA HARFAŠA

Harfist
U vrijeme faraona
Amenhotepa
Vješt u sviranju
Toliko puta ponovih
Pjesmu što je sada
Čitaš

*Poznajem nauk drvenih mudraca
Čija riječ je na svačijim usnama.
Kamo to odoše? Kuda se djenuše.*

*Zidovi njihovih dvorana leže u prahu,
Zdanjima njihovim nema traga,
Kao da ih nigda ni gradili nijesu.*

Opominje faraona
I faraonove ljude
Da se vesele
Dok su na ovom svijetu
Jer se još нико vratio nije
Da kaže kako je tamo
Ne poslušaše
Vjerovahu da će
I tamo vladati
Zato mnoga bogatstva
Sa njima
Pod zemlju odoše
Od zlata i srebra
Od lapislazulija
Ja harfist imenom En – Mut
Zapisah ove riječi
Na ploči od albastra
Možda će trebati
Nekom

TUŽALJKA

Moje riječi pamte
Žice moje harfe
Koliko puta zapjevah
Pjesmu
Svaki put posta tužaljka

.....
*Od pamтивјека једни одлазе,
А други долазе на њихова места.*

*Bozi davnine поčivaju у својим гробницама,
И још угледници и великаши без броја.*

*Koji su kuće gradili, kuće im se srušiše.
Gdje su sada kuće, gdje li graditelji.*

Toliko puta ove riječi
Žice moje harfe potvrдиše
Svaka pjesma je tužaljka
Znao sam
Pa ipah pjevah
Razgradi se moja harfa
Ali zvuci ostadoše

KRHOTINE

Iz zemlje iskopah
Davno zakopane riječi
Zemlja ih sačuvala
Na polomljenoj pločici
Od gline
Čitam

.....

*Kad je poljubim a usne se njene rastvore, tad
sam blažen i bez piva.
Kad me zagrliš, ja sam tada kraljica onoga što
vlada nad svim zemljama.
Kad moj brat ne noći sa mnom, ja sam tada
mrtvac u grobnici; jer nisi li ti zdravlje i život?*

Druge pločice nije bilo.

KNJEGINJICA IZ URA

Sve je tu
Ko juče ostavljen
Dijademe s perlama
Od lazurita
S privjescima
U obliku bukovog lišća
Vaze mnoštvo nakita
U obliju dječjih
Igračaka
Da i *tamo* možeigrati
Sve je tu
A ona
Gdje je
Ona

DOLINA KRALJEVA

Ni ptice ni mrava
Ni čovječijeg glasa
Ni kraljeva
U Dolini kraljeva
Samo grobnice
Prazne
A gdje su kraljevi
Koji vjerovahu
Da im je bezbjedno
U dolini
Zaštićenoj brdima
Gdje je bogatstvo
Koje je sa njima
Otišlo
Dolina kraljeva
Bez kraljeva

Pusta dolina

NAMET

Veliki nameti
U gradu Lagašu
Osim onih što su
Sebe odabrali
Dali svaku privilegiju
Ostali stenju i gladuju
Mnogi željni hljeba
Prije četiri ipo
Hiljade godina
Povjesničar je zapisao
Nadglednik lađara
Prisvojio je čamce
Nadglednik stoke
Prisvojio krupnu stoku
Prisvojio sitnu stoku
Nadglednik ribarstva
Prisvojio ribolovstvo

.....

Čak ni smrt nije
Donosila olakšanje
Od nameta
Kada bi mrtvaca
Donijeli u ukopište
Tamo su čekali
Činovnici i krvopije
Tražeći od porodice umrlog
Pozamašne količine
Jećma hljeba i piva
Od jednog kraja države
Do drugog
Mnoštvo poreznika
Trajalo je to
Za duga vremena
Mijenjali se kraljevi
Stanje se nije mijenjalo
A onda dođe Urakagna
Ukinu namete
Uspostavi slobodu

Ukloni
Sakupljače poreza
Dokrajči nepravdu
Izrabljivanje bogatih
Nad siromašnima
Tada na usnama ljudi
Zablista riječ
*Amaragi**
Amaragi amaragi
Klicali su građani Lagaša
Riječ koja se do tada
Nije smjela
Izgovarati javno

Ni to nije
Dugo potrajal

* Sloboda na sumerskom jeziku.

NA DVORU TUTANKAMONA

Bio sam
Zabavljač
Na dvoru Tutankamona
Imenom Mentu - hoter - re
Kralj je uživao
Da sluša zvuke harfe
Da se divi suncu
I njegovoј svjetlosti
Koju je dočekivao
Svako jutro
A ispraćao svako veče
Ispjevao je nekoliko himni
Koja sam vješto izvodio
Uz zvuke mog isnstrumenta
U jednoj nesmotrenoј situaciji
Harfa se polomila
Kralj u tome vidje
Loše znamenje
Nije dao da se popravi
Ni da se pribavi
Nova
Prisjećao sam se
Zvuka
Harfe čiji su komadi
Bačeni
Kopnio od tuge

KNJIGA IZ PIJESKA

Iz pjeska izronila
Nakon vjekova
Jevanđelje po Judi
U egipstakoj pustinji
Našlo ih
Ko ga je pisao
Možda sami Juda
Govori drugacije
Od četiri jevanđelja
Juda razgovara sa Isusom
Koji kaže
Podigni oči i pogledaj u oblak
I svijetlost u njemu
I zvijezde oko njega.
Zvijezda koja vodi put
Tvoja je zvijezda
Kraj Jevanđelja
U znaku predaje
Predao ga
Rimskim vojncima
Jevanđelje ne kaže
O predaji i raspeću
Da nije bilo predaje
Ne bi bilo raspeća
Ni vaskrsnuća
Ni knjige
U kojoj Isus
Živi

Iz rukopisne knjige PJESME HARFAŠA

Ruždija Russo Sejdović

Komprimirani život

(umanjena datoteka mog trajanja)

1.

Žudnja za odlaskom od sebe,
markirana je fantazija;
nefunkcionalno programiranje
i neostvaren let u lažni svijet (cvijet).

Himnu moje datoteke datirane kao “*Ciganin*”
imenuju sa đelem-đelem i svaki put iznova me šalju
u smrt (daleko bilo).

Slutim da je časovnik sprava za osjećaj poremećenosti
u prostoru i vremenu, u talogu mojih osjećanja
dok se masa nedirnutog taloži nedozivljena.

Kad se upakuje prostor (razumljiv pozornima)
komprimirani moj život bude uslijed straha
umanjena datoteka trajanja za korišćenje
i transport, lak plijen i za hakovanje i rukovanje.

Za ovakvu datoteku kakvu (trenutno) imam,
svaki *Passwort* je izlišan,
jer maska jedino sama sebi služi
a žudnja za odlaskom od sebe
samo je (zaludna) fantazija...

2.

Moj život vrlo malo prostora
i snova zauzima u meni.
A u životima kreatora istorije
nema nikakav značaj.
Nepotrebni podaci sami spadaju
sa naličja moje maske s kojom sam rođen.
Kao da su nevidljivi tragovi
svih dana i noći poslije stvaranja svijeta
i okoline i tijela.
Statistika pamti samo kontakt s ljudima,
a ja udišem trag odjeven u prošlost
koji miriše na početak
miriše na zagrljaj i odlazi u poseban dio datoteke
zaključan bez ključa
čak i moj životni *Passwort*.
No, nedostatak energije može da poremeti sve
ako sjećanje na ljude ne funkcioniše.

Skretničar života

Ovakvi smo kakvi smo
oduvijek takvi bili smo
i ono što nosimo u sebi bilo je zauvječ tu
iako izgubljeno ili zatureno, naizgled.

Samo vremenom se obraz života našeg mijenja,
boje i mirisi oko nas se drugačije šire,
a odrevijek takvi bili smo sa tragovima našim
sa belajima.

Samo što tla više oko sebe riljamo,
i ne hajemo za kopulacijom okoline,
samo više trave i poljana oko nas betoniramo.

Zbog nas je čak i flora izvrnula pamet
i fauna poprimila bojaznost i nelagodu sličnu *predumiranju*.

Ne, mi se nijesmo promijenili, odrevijek smo takvi kakvi smo
i nikada se i nećemo mijenjati. (Bio bi to biološki prestup)
Samo sa više smjelosti koristimo unutrašnje zle resurse
i rane koje su već stvorene i njihovu bolnu okolinu,
- produžavamo agoniju skoro kao po tradiciji.

Uvijek se voljelo na isti način, samo što sada
sa nekom čudnom smjelošću pokušavamo
da značenje ljubavi mijenjamo
- ukidamo značenja svega i svih
kao što činimo sa svačim i svim ...

A jezik nam je takav kakav je
i mi smo takvi kakvi smo odrevijek od pamтивјека.
Sve se ponaša po svom uzoru i izvoru bez obzira
na naše prisustvo u haosu koji stvaramo.

Samozvani skretničar života je strpljiv. On čeka.
On po zvuku prepoznaje vozove života i njihova odredišta,
po zagađenosti okoline i po zlu duše naše zna

Ko bi mogao gdje da kani a gde da zaluta.
Tako nas i skreće,
kako zaslužujemo.

Sejdov dorat

Moj prađed Sejdo je svog dorata
s ljubavlju i pažnjom učio i dresirao
- najboljeg od svojih konja.
Učio ga da zna
da se uvijek svojoj čergi vrati.
A potom ga prodavao za male pare.
(Ne daj bože da se na svog konja obogati!)

Pred kupcem je Sejdo milovao konja po vratu,
reći mu meke šaptao,
hitro od njega bi se tužan
slomljena srca rastao.
A dorat je klimao glavom kao da sve razumije.

Do sljedećeg sela, Sejdo bi hitro nastavio put
gdje bi svoju čergu razapeo
i dorata svoga dočekao.
A dorat je uvijek dolazio kući
gdje god da je čerga razapeta bila
on je znao put do nje.

Frktanje i topot kopita
zorom bi Sejda i njegovu đecu probudilo.
konja bi svog vjernog izljubili,
hitro skupljali stvari,
upakovali svoj dom - čergu,
i sa svitom svojom nestali u neznan.

I tako bi cijeloga života.
Stotinu puta je dorat prodavan bio.
Iz sela u selo, iz mjesta u mjesto
sve dok stari nije morao jednog dana
konja da ukopa a potom ime i prezime
i vjeru svoju da promijeni.

Čari šestoga djeteta

Opet si pustila majčinu suzu
nakon tegobe rađanja šestog djeteta.
Ima plave oči za inat svima
čuva tajnu razgovora sa bogovima
koju mu šapućeš od trena kad udahnuo
je miris tvojih nedara.

Biće kralj među svojih pet sestara,
čupaće im kose i neće razumjeti njihovu sreću što baš on postoji.
A u tebi će treptati osmijeh i šesta sreća majčina,

Tugu što glad vuče za sobom sakrićeš među bedrima
da uplašiš sedmo dijete,
nećeš odati škrugut zuba i drhtave prste
kad budeš petkom već peti put za redom u nedelji
tijesto širila za pitu.

Ti znaš da si svoje tijelo po šesti put Bogu vratila
i svi oni koji bauljaju za psima ljubimcima
nikada te neće razumjeti
jer ne mogu ni da zamisle
a kamoli da osjete
čari šestoga djeteta...

Ne gledaj me majko!

Silvija zna
da njena majka zna
da ona već evo mjesecima puši.
I majka se moli Bogu da njena jedinica
ne dohvati neki gori iljač
osim jeftinih cigareta
koje pod ruku kupuje ili dobija
za jedan poljubac u obraz.
I moli se Bogu majka da njena Silvija
ne naiđe na nekog đavolana
koji će zatražiti od nje dva
Poljupca...

Hodali su često zajedno
skučene trotoarom,
držeći se za nadlaktice i rukave lepršavih bluza.
Sve dok ih nijesu poprskali
ko čitav svijet ovaj kapljicama virusa Covid - 19.

Tada je majka molila Boga da joj se Silvija ne zarazi.
Za cigarete i poljupce ponestalo joj riječi u molitvi.
Hodale su jedna za drugom na (propisnoj) distanci
Majka napred pušeći cigaretu,
Silvija iza nje, pušeći cigaretu.

I dok se majka molila u sebi,
Silvija joj je,
(iz stida da je ne zatekne dok izduvava kolutove dima)
govorila u glas:
„Ne gledaj me majko!“

Duldung^[1] i smrt

*Stricu Vehbiji.
Preminuo je na stolici
u hodniku ureda za strance u Hamburgu
čekajući produženje Duldung-a*

U zemlji ovoj,
svaka su ti vrata metalna i zaključana.
Ono malo snage u kostima tvojim nedovoljno je da ih otvore.

U zemlji ovoj,
takve kapije proizvode,
poput okova oko tvog života koji ti ne pripada više
od kada si stupio nogom na njihovo tle
odlazeći sa Doljana podno Sokolova krša.

Njesi tražio ničiju pomoć
sa komadom papira što ti život diktira,
u uredu za strance, u hodniku.

pola si sata čekao.
na klimavoj si stolici
i tiho, čekajući umro !
Tvoja prošlost i budućnosti, cio tvoj život
na tom sjedalu je prestao.

Zbog neodlucnosti birokrata
da ti *Duldung* produže ili ne,
nakon pola sata
konstatovana je samo tvoja smrt na stolici
u hodniku čekaonice (za smrt)
koji još zaudara na bježanje od smrti.

[1] *Duldung je potvrda prema njemačkom zakonu o strancima o "privremenoj suspenziji deportacije" stranaca koji su dužni napustiti zemlju. Ovaj dokument privremenog boravka pruža neki vid "tolerancije". Duldung strancu ne daje zakoniti boravak u Njemačkoj; toleririsana osoba mora napuštiti saveznu teritoriju, ali se privremeno suzdržava od izvršenja oabveze napuštanja zemlje prisilnom deportacijom.*

Da li su u tvoje oči ugledale tvoje mrtve pretke
kad su u tvoje ohlađeno krilo
položili papir sa dozvolom za produženi *Duldung*?

Da su mogli sa manje emocija
tvoj život da produže
dok si još za njime vatio.

Ostaje gorčina, jad i bol nama,
kako se jedan život skratiti može, produžetkom
dozvole za život u tudjini na komadiću papira
koji ti ništa
baš ništa sada ne znači više!

Onima, koji zakonima sluze
zeleni A5 komad papira značio više je
od tvog hiljadugodišnjeg hoda od Indije do Hamburga.

Tvoj odlazak je produžena ruka smrti iz 1945 godine
svih onih koji su po božijem spisku imali pravo na život
ali spisak ih ljudski omeo.

Naš ručak

Baba Sanfila
od pisama iz socijalnog,
ureda za strance i stanovanje
ručak sprema.
Sa kiselim osmijehom na licu
kuva nam cicvaru
od pisama iz škole zbog izostanaka
njenih šest unuka.
Kao začine koristi kazne i ukore
zbog pogrešnog parkiranja
sina,
unuka,
praunuka i ostalih.

Za one među nama
koji su naviknuti na ljutu hranu,
servira papreno pismo sudije za prekršaj.
Umjesto hljeba nudi nam kolače od pozivnica
za sudsko vijećanje zbog
već nekoliko puta odbačene
i opet predate molbe za azil.

I dok zabrinuti jedemo,
Sanfila lagano glođe
svoj još uvijek tromjesečni *Duldung*.
Ona živi od toga
već evo trideset godina
ovdje u Poller Holzwegu^[2]

[2] Jedna ulica u Köln-u u kojoj je postavljen smještaj za izbjeglice, većinom naseljena romskim familijama već trideset godina.

Maja Grgurović

AKO SE NE DRZNEŠ

Kad je tvoj život najmanje tvoj –
tad u twojoj glavi ne raste bilje,
raste trnje pod kojim dišeš
onako kako drugi želete.

Tebe tada boli,
a drugi se vesele.

Ako se ne drzneš,
sve u twojoj glavi postaće oruđe,
sve u twojoj glavi vječno biće tuđe.

I BI LJUBAV

I bi raskoš koju ne vidjesmo
i bi srce koje ne čusmo
slijepim otkucajima u noći.
Bjehu nam zaledene misli i riječi
u fasadi otmenih zidova
popušta vjetar
nadolazećih razvrata
ali nas u vrtlogu podsjeća
na nemile događaje iz kojih
ne znamo
da odemo sami, bez pomoći
drugog.

I bi odnosa u kojima trunusmo
bespoštедno
i slanim suzama otplovismo
tamo gdje ni gori od nas ne želete biti...
A ostadosmo...
Jer ljubavi
jer zaklona
jer svjetiljki
još ima na pretek u nama.

SVE

U svemu te nađem,
u svemu te ima,
i oblaci su mi sada kao svila,
kao najljepši pečat na nebu,
kao trag u nekom prošlom vremenu

U svemu te ima,
i na obrazima mojim
nedosanjani snovi.
Da, baš tu,
ili malo desno ili lijevo
sklopiš usne na moje tijelo
i tu iscrtaš sunce.
I znaš koje su boje moji snovi,
i znaš da je svaki moj dan život novi.

I čekaš. I čekam. Da sunce ne zađe,
da nam ne potonu ljubavne lađe,
i da u tebi i meni tinja zrno nade
posijano između vremena,
između tebe i mene,
između zvuka i tišine,
mora i prašine.

U svemu te ima,
jer da te nema
ne bi bilo ni ove pjesme,
ne bi bilo ni ovog života,
i ove ljubavi koja je za nas čista dobrota.

Enver Muratović

OČEVE OČI

Oči ove u mojoj glavi
Očeve su

Gleda kroz njih svijet
I ne izlazi mu se
Iz groba

DO NOVE KNJIGE

(Prijatelju i pjesniku Redžepu Nuroviću, nakon jednog telefonskog razgovora)

Obnevidio sam.
Nazirem tek sjenke oko sebe...

A u Podgorici mi, uskoro, iz štampe izlazi nova knjiga pjesama,
I ja joj se djetinje radujem!

Priželjkujem da je opipam prstima,
Jer svakako je neću čitati
Očima svojim!

Samo da poživim
Do nove knjige...

Ništa više!

PRAZNE ŠAKE

Kad im iz grada, umjesto slatkiša,
Donosim prazne šake –
Djeca ih ljube

I ja sam srećan
Čovjek!

Kemal Musić

MOJ DJED, SVE POLAKO. KAKO MU VJERA I AHMEDIJA NALAŽU

Moj djed bio je vjeroučitelj. Njegovu ahmediju, svi su poštovali. I njega, lično. Bio je pošten i nikada nikog, čak ni Boga, prevario nije. Sve po pravdi i poštenju, radio. Cijeli život tako, moj djed Mula-Zahid, narodom. Narodom, i Bogom. Nikada, nikog, rekoh, čak ni Alaha, ni pokušao nije, da izigra. A bio je vjeručitelj u svim selima, odavde do Pešteri. I moglo mu se, da je htio, da je bio takav čovjek, da zavede, neuki, narod. Tada, u to doba, da je rekao: *Lim ide naviše* – narod bi mu povjerovao. Ali, nije. Nikada! Učio je djecu harfovima, islamskim molitvama i pravičnosti. I ljude, odavde do Pešteri, pravdi je učio. Dženaze obavljao, ispred malih, drvenih i kamenih, džamija, odavde do Pešteri. Zvali su ga da pomiri, kad negdje mrtva glava padne. Jer, kad bi se moj djed pojavio, sa ahmedijom na glavi, kao nekim nadvremenim oreolom, čelik bi se otopio. Kad bi progovorio, ljudi su oprštali jedni drugima krv. A moj djed, sve polako, mirno, nigdje da povisi glas, nikog da prekori, ili koga da uvrijedi, no sve kako mu vjera i ahmedija nalažu.

Moj djed, vjeroučitelj, Mula-Zahid, iz Stambola je donio svete knjige. U njima je pisalo sve o životu i o smrti, o pravdi i nepravdi. U tim knjigama je pisalo i kakvi ljudi treba da budu, ako hoće da su ljudi. Sve iz tih knjiga, znao je i moj djed. Ali nikada, nikog, time opterećivao nije. Jedino, kada bi neko zatražio savjet od njega. Jedino tada bi posavjetovao, pa ko hoće neka prihvati. Znao je moj djed da svako za sebe živi i da ćemo svi na onom svjetu odgovarati za svoja djela, da ćemo tamo biti upitani za sve što smo ovamo radili. Tako je, valjda, pisalo i u vjerskim knjigama. Valjda je tamo pisalo i to da je grijeh na silu nekome vjeru name-tati. Zbog toga moj djed, sve polako. Kako mu vjera i ahmedija nalažu. A nalagale su mu, izgleda, da bude čovjek. Tako, valjda, treba. Tako je, izgleda, pisalo i u djedovim svetim knjigama. I,

pouzdano znam, tamo je pisalo i tada, a i danas, da ne treba ni u čemu pretjerivati. Ni u hrani, ni u piću, ni u vjeri.

Skoro, umrla tetka mom prijatelju Alemdaru, i on otišao na dženazu. Tamo hodža, mlad, naočit, uredan, brada oblikovana po posljednjoj modi, ahmedija mu kao cvijet na glavi. Klanjaće dženazu, veli hodža, kod nove džamije. Džaiz je, kaže, da se ispred nje čuje molitva za rahmetliju. I poveo ih, kilometar daleko, do nove džamije. A ona, kao salivena. Ljepša i raskošnija od one što je mjesec prije nje završena, nedaleko odatle. Dva minareta, visoka do vrtoglavice. Tik do nebesa. Hodža ponosan. Biće imam u njoj. Gladi fazoniraju bradu. Oči mu sijaju. Prvo je čutke gledao u bjelinu glatkih minareta, pa u bakarnu kupolu, onda u skupocjeni mermerni. Zatim je prošarao pogledom po okupljenoj masi. Osluhnuo savršenu tišinu, i rekao:

– Usafite se, da klanjam dženazu ovoj mehrumi.

Polovina prisutnih napravi nekoliko redova za klanjanje dženaze, ostali po strani stadoše.

Među ovima sa strane, i moj prijatelj Alemdar.

Hodža podiže značajan pogled i, učinilo se mom prijatelju Alemdaru, da svakog odmjeri od glave do pete, da na svakome ostavi dio prijekora. Kao da je u tom momentu hodža porastao, izdigao se iznad okupljenih. Masa se uskomeša i još nekoliko ljudi stade u red za klanjanje.

Onda, glas hodže:

– Vi što stojite тамо, bolje да ни долазили нijeste!

Nekolicina obori glavu. Postiđe še se pred mladim imamom. Pred njegovim glasom, bradom oblikovanom po posljednjoj modi, pred njegovom ahmedijom.

– Svaku svoju molitvu, hodžice – progovori Alemdar.

U tom momentu, saznanje o smrti natkrili okupljenu masu i podsjeti na onu poznatu *da čemo svi jednoga dana tamo*.

Masa začuta.

Jer, pred smrću se čuti.

Znali su to i hodža i moj prijatelj Alemdar, i svi okupljeni.

Znao je to i moj djed, vjeroučitelj.

Dijana Tiganj

NE SKREĆI POGLED

Ne skreći pogled, čovječe.
Prvonastali grijeh napraviše ljudi, sami,
baš ko ja i ti.
Zabranjenu voćku ispod svilenog kaftana ti nudim,
jedanaest puta postavljah isti mamac.
Slast njenu osjetićeš,
Postaćeš čovjek.

Ne okreći leđa, čovječe.
Poderotine na tvojoj košulji
svjedoci su mog srama.
U srcu mi plamen čeznje
svetost tvog lica razazna
Gorim.
Ruke su mi porezane, krvare,
privij ih na svoje sveto lice.
Odabrani.

Ostani, robe!
Robinja sam ja
Iskonske grešne ljubavi.
Kazniću te,
a kaznu i primam.
Bičevaće te,
a udarci biča ožiljke na mojoj koži će ostaviti.
Trunućeš u tamnici,
A ja ћu uvele pupoljke na svojim prsima milovati.

Ne idi, čovječe.
Koračaš gordo
grešne pokušaje ljubavi moje prezireš.
Svjestan svoje svetosti i muške snage
Odbacuješ mene, ženu,
slabu.

Okrećeš ogrebana leđa.
Krvava košulja sramota je moja.

Ne idi, Jusufe.
U vječnoj tami grijeha ostajem ja,
Zulejha,
potonja zaljubljena žena.

KAŽU – MOŽDA JE TO SAMO NAVIKA

Kažu
Možda je to samo navika
To što osjećam tvoju blizinu
Udaljenu tačno 218 kilometara
Zračnom linijom
Ili nešto više kopnom.
Što gubim dah dok tražimo
Pravu riječ na različitim jezicima
(a zapravo istim)
Da prečutimo istinu koja stoji iza nje.
Što se razumijemo
Dok iznosimo nepremostive jezičke razlike
I rapravljamo se
Je li "volin" ili "volim"
I što vri krv u venama dok naslućujemo
Odgovor onog drugog.

Kažu
To je samo zabluda
Što prečutimo muzikom i
sa par bezveznih, crno-bijelih fotografija
Sve ono što nemamo hrabrosti
Za reć'
Jer tu su sve te barijere.
Kilometri.
Istorija.
Povijest.
Istine i laži o vjekovima mrtvim i
Ostale razlike koje se pružaju
Između nas
Kao plavetnilo mora
I vrhovi Lovćena.
Hvatajući se kao davljenici
za slamku
Za jedinu stvar koja nas spaja.

Kažu

To će proći...

Pohlepna želja magli vid i počinjemo da im vjerujemo.

Suviše razlika između dva tijela

Koja se nikada nijesu dotakla,

Dok noćima u mislima

Prožimaju se i postaju jedno.

I kako objasniti takvima

Da razlike ne postoje

Sve dok se po otkucajima srca

Različitih jezika

Savršeno razumijemo...

URGENTNI CENTAR. KOŠEVO.

Dimom cigarete varam bol,
um mi pomračuje.
Tamni ugrušci se kidaju,
svježa krv niz nogu kaplje.
Sestra sa crvenim karminom
Rukom znak pokazuje:
Zabranjeno pušenje.

Bacam cigaretu, zdravom nogom
je gnečim.
Ostaci njeni mijehaju se sa mojom krvlju.
Liče mi na zgnječeno tijelo i zamalo
izgovorih molitvu.

Red ispred praznog šaltera sve je duži.
Pauza, šapuću.
Dva sata?!
Bio je to vapaj umjesto pitanja.

Žena ispred mene bebu smiruje.
Dječak je, deset mjeseci.
Temperatura već treći dan ga mori.
Rukama ga ljudja u dronjcima,
pjeva mu uspavanku na čudnom jeziku.
Poljakinja je, kaže.
Njena uspavanka kao da je posmrtna himna,
a plač djeteta je kida.
Pticu zloslutnicu.

Ispred je čovjek u radničkom odijelju,
u rukama prljavim od maltera drži knjižicu.
Bolna grimasa mu je na licu, a rame u zavoju.
Probilo mu željezo mišić.
Zašili mu bez anestezije.
Zaboravila sestra kaže, sad čeka potvrdu za bolovanje.
A zna da mu gazda neće dozvoliti.
Sjeća se kući sirotinje koju treba da nahrani
i rukom sivom briše oči.

Malter peče sluznicu oka.

Pored mene sjede žena sa maramom.
Modre oči sanjivo gledaju prema šalteru.
Usne se pomjeraju. Broji ljudе u redu.
Dolazi već treći dan za neku potvrdu.
Mršavim rukama skida maramu sa čelave glave.
Tumor. Poslednji stadijum.
Rukom mi pokazuje na uvele dojke,
A pogledom broji ljudе.
Jedan manje, uzviknu sa nadom,
A njen glas me opeče.

Konačno se otvori šalter.
Hodnicima se razli metež, graja i miris uvele nade.
Dva policajca dovedoše nekog sa rasječenom rukom.
Kriminalac,
kriminalac ima prednost, govore
i pomjeriše Poljakinju sa bebom,
povrijedenog građevinskog radnika sa malterom na rukama
i ženu koju jede rak.

Gledam lokvu krvi i razmišljam
Koga je potrebno ubiti da bih konačno
došao na red?

MOS E KTHE SHIKIMIN

Mos e kthe shikimin, o burrë.
mëkatin e parë e bënë vetë njerëzit,
tamam si unë dhe ti.
Frytin e ndaluar poshtë kaftanit të ofroj,
njëmbëdhjetë herë vura të njëjtin karrem.
Ëmbëlsinë e tij do ta ndiesh
Do të bëhesh njeri.

Mos ma kthe shpinën.
Lotët në këmishën tënde
dëshmojnë turpin tim.
Në zemër kam flakën e mallit
shenjtërinë e fytyrës sate dalloj.
Digjem.
Duart i kam të prera, me gjak
vendosi në fytyrën tënde të njohur.
Zgjidh.

Qëndro, rob!
Unë jam robinja
e dashurisë fillestare të gabuar.
Do të dënoj,
por dhe dënimin e pranoj.
Do të bien me kamxhik.
Dhe goditjet e kamxhikut do lënë gjurmë mbi lëkurën time.
Do të kalbesh në burg
Kurse unë sythat e velur do të ledhatoj në gjoksin tim.

Mos ik, or burrë,
Po ecën krenar,
përpjekjet e gabuara të dashurisë sime përbuz.
I vetëdijsëm në shenjtërinë tënde dhe forcën mashkullore
më braktis mua, gruan,
të dobëtën.

Rrotullon shpinën e gërvishtur.
Këmisha e gjakosur është turpi im.

Mos ik, Jusuf.
Në errësirën e përjetshme të mëkatit mbetem unë,
Zulejha,
gruaja e fundit e dashuruar.

THONË-NDOSHTA ËSHTË VETËM NJË ZAKON

Thonë
Ndoshta është thjesht një zakon
Se ndihem afër jush
Pikërisht 218 kilometra larg
Në linjën ajrore
Ose diçka më shumë në tokësoren.
Pse humb frymën, ndërsa kërkojmë
Fjala e duhur në gjuhë të ndryshme
(dhe në të vërtetë e njëjtë)
Le të heshtim të vërtetën që qëndron pas saj.
Të kuptohemi
Ndërsa paraqesim ndryshime gjuhësore të pakapërcyeshme
Dhe diskutojmë
A është “dua” ose “dëshiroj”
Dhe pse gjaku vlon në venat tonë siç e marrim me mend
Përgjigjen e tjetrit.

Thonë
Kjo është thjesht një mashtrim
Pse heshtim me muzikë dhe
me disa foto pa kuptim, bardh e zi
Të gjitha ato që ne nuk kemi guximin
T'i themi
Sepse aty janë të gjitha ato pengesa.
Kilometrat.
Historia
Historia,
Ndërgjegjja
Të vërtetat dhe gënjeshtrat për shekujt e vdekur dhe
Dallime të tjera që shtrihen
Mes nesh
Si bluja e detit
Dhe majat e Llovqenit.
Duke u kapur si të mbyturit
për një fije kashte
Për të vetmen gjë që na bashkon.

Thonë

Do të kalojë...

Dëshira lakmitare mjegullon shikimin dhe fillojmë t'i besojmë.

Shumë ndryshime midis dy trupave

Që nuk u prekën kurrë,

Ndërsa natën në mendime

Përshkohen e bëhen një.

Dhe si t'ua shpjegojmë të tillëve

Se dallime nuk ka

Për sa kohë që sipas rrahjeve të zemrave

të gjuhëve të ndryshme

kuptohemi në mënyrë të përsosur...

QENDRA E URGJENCËS. KOSHEVO.

Me tymin e cigares gënjej dhimbjen,
më errëson mendjen.
Mpiksjet e errëta po thyhen,
gjaku i freskët pikon te këmbët.
Motra me buzëkuq të kuq
Me dorë tregon shenjën:
Ndalohet duhani.

Unë e hedh cigaren, me këmbën e shëndoshë
e shtyp.
Mbetjet e saj përzihen me gjakun tim.
Më duken si një trup i shtypur dhe për pak
thashë një lutje.

Radha para sportelit të zbrazët zgjatet gjithnjë.
Qetësi, pëshpëritje.
Dy orë?!
Ishte një britmë në vend të një pyetjeje.

Gruaja para meje qetëson foshnjën.
Është djalë, dhjetë muajsh.
Temperatura e shqetëson prej tre ditësh.
Me duar e lëkundin në lecka,
I këndon një ninullë në një gjuhë të çuditshme.
Thotë, është polake.
Ninulla e saj është si një himn vdekjeje,
dhe qarja e fëmijës e këput.
Një zog ogurzi.

Përpara është një njeri me rroba pune,
në duart e ndyra me llaç mban një librezë.
Një grimasë e dhimbshme është në fytyrë, kurse shpatulla me fasha
Një muskul hekuri ia shpoi.
I a qepën pa anestezi.

Infermierja e harruar thotë se tani pret një raport
mjekësor.

Dhe e di që pronari nuk do ta lejojë.
Kujton shtëpinë e të varfërve që duhet ta ushqejë
dhe i fshin sytë me një dorë gri.
Llaçi djeg mukozën e syrit.

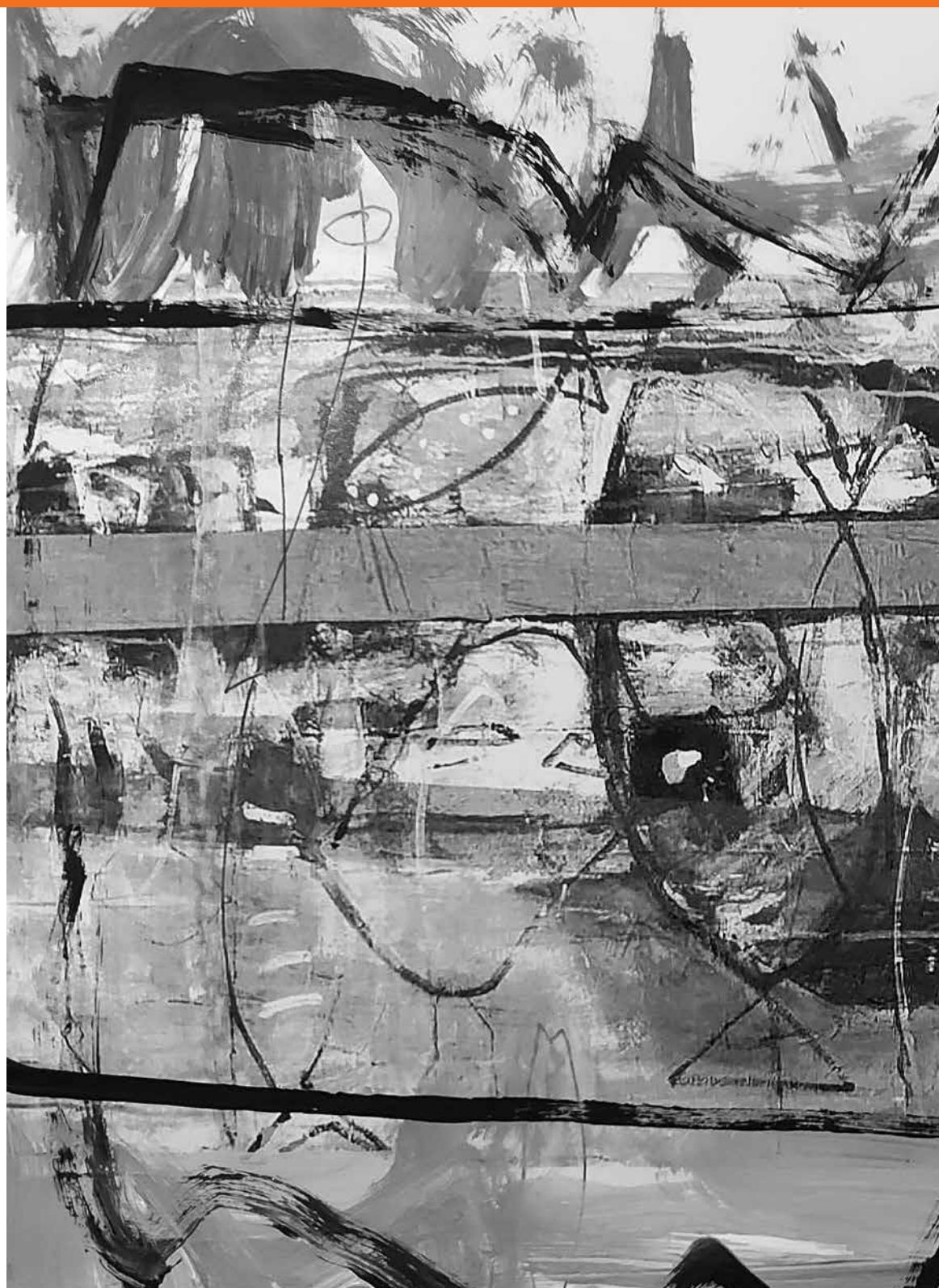
Një grua me shami është ulur pranë meje.
Sytë blu të përgjumur shikojnë në sportel.
Buzët lëvizin. Numëron njerëzit në radhë.
Vjen për të tretën ditë pér një vërtetim.
Me duart e dobëta heq shaminë nga koka e saj tullace.
Tumori. Faza e fundit.
Me dorë tregon gjinjtë e velur,
Dhe me vështrim numëron njerëzit.
Një më pak, bërtiti me shpresë,
Dhe zëri i saj më dogji.

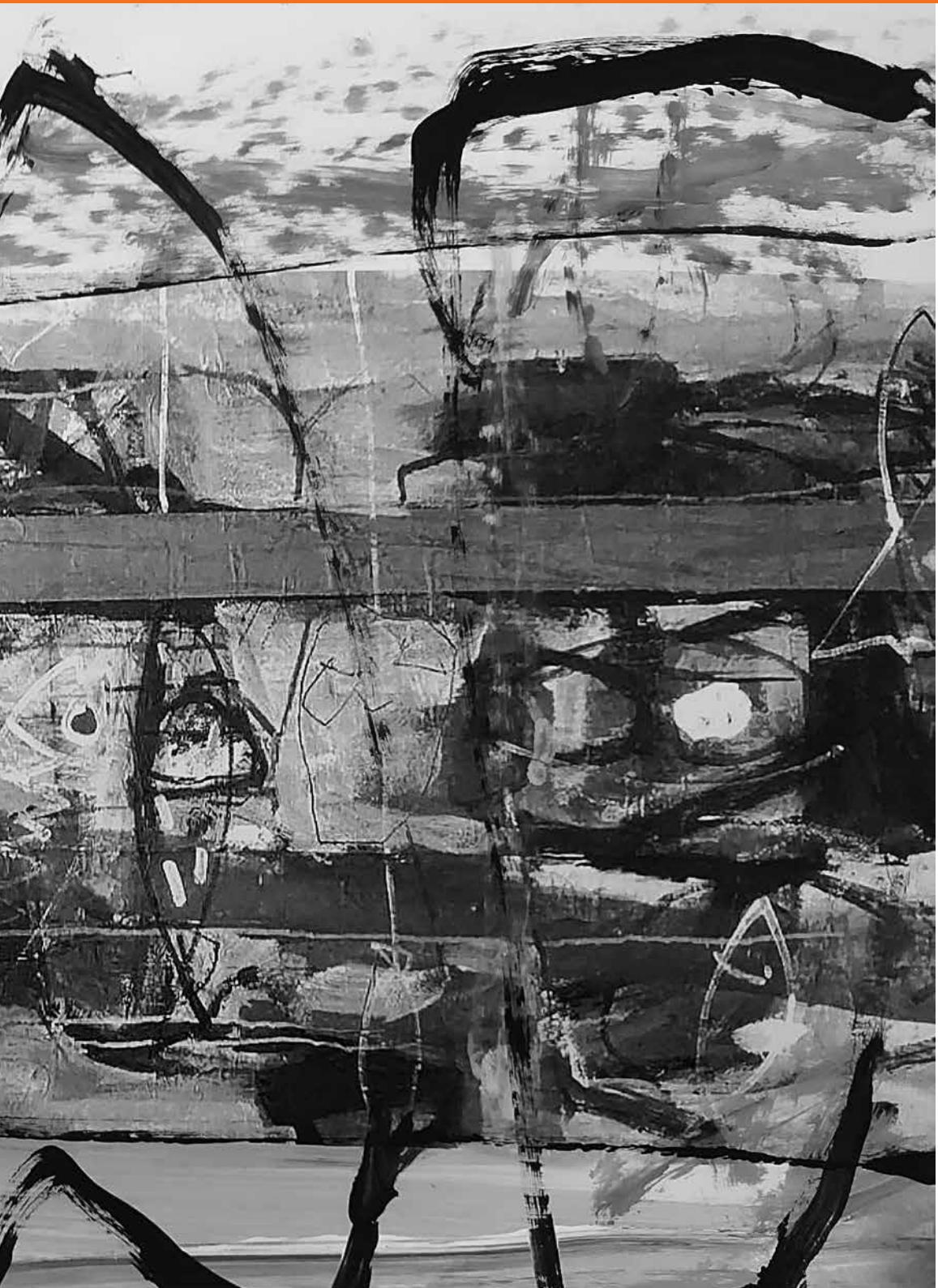
Më në fund sporteli u hap.
Në korridore u bë rrëmujë, zhurmë dhe era e shpresës së
velur.
Dy policë sollën dikë me një dorë të prerë.
Krimineli,
krimineli ka përparësi, thonë.
dhe lëvizi polaken me foshnjën,
punëtorin e dëmtuar të ndërtimit me suva në duar
dhe gruan që e brente kanceri.

Shikoj pellgun e gjakut dhe mendoj
Kë duhet të vras që më në fund
të vij në radhë?

(Përktheu: Dimitrov Popoviq)

BEZ GRANICA ■ PA KUFI ■ BIZO SIMANTRE

Bashkim Golemi

POEZIJA SUSJEDA (Skadar)

ÇAST RINIE

Përse vajzë kaq menduar,
kokë ulur, plot trishtim,
si një flutur e vetmuar,
si një zemër në mërgim?

Ngrihu! Eja! Qeshim, flasim!
Diell i émbël na thérret.
Nxirri éndrrat nga kafazi!
Le të ndizen! Zemra flet.

Shpleksi flokët, le të rrëshqasin,
përmbi supe le të bien!
Kështu më bukur dinë të flasin,
sytë më shumë kështu do të ndrijnë.

Nuk thërrmohen éndrrat kurrë,
ndonjëherë fshihen pas një reje,
do t' shpérthejnë ato dikur,
posi pëllumba për rreth teje!

KOHA NDALOI

Nën hijen e ullinjeve
pranë një tavoline,
çuditërisht
një yll kish rënë,
me drithë hijet e diellit
spërkatur.

Një buzëqeshje eëmbël
rrezaton ngrohtësi,
në sa, një erë e lehtë
puth gjethet e pemëve.
Majat e degëve
xhelozë,
dukët,
sikur duan të zbresin
mbi flokët e verdhë,
në argjend
të larë.

Unë kalimtar
i magjepsur,
që nuk mundesha
të hiqja vështrimin,
në çast,
tërhoqa vëmendjen.

Një rrufezi shkreptiu
në shkëlqimin e syve,
dhe mijëra mendime të blerta
shpërthyen,
në hapësirë fluturuan,
si flutura shumë ngjyrëshe,
si èndrra të ngrohta!

Në zemrat tonë.
pranvera po binte.

Një çast.
Një buzëqeshje.
Një Mirëmëngjesi!
Dhe koha ndaloi.

DUA PAK NGROHTËSI

Dhe ashtu i lodhur, hedh hapin ngadalë,
një boshllék të madh ndjej në kraharor,
të iki nga kjo botë, dua sa më parë,
mbi vargjet duke shkelur,
mbi zemrën time borë.

Dhe gjethet e fundit që era i sjell vërdallë,
duke zhveshur pemët, i ngre lart në hapësirë.
N'sa qenia ime, me diellin e mekur ngjan,
me zemrën e frikësuar që rreh pa dëshirë.

Pemët e larta përkul, erë e marrosur,
më shtyn dhe mua, me vete të më marrë.
Ç'më duhet muajeta me rini të varrosur,
me ëndrra të ngrira, me shpirtin e vrarë!

Natyra lakuriq dridhet dhe rënkon,
me vajtimin e erës që egër godet,
Dielli indiferent nga lart më vështron.
Braktisja e jetës ngadalë po më vret.

Më jepni një arsy, dua vetëm Një!
Që t'i them shpirtit “Mos ik! Mos më lë!”
Dhe t'i them Diellit, dua ngrohtësi!
Buzëqesh përmua, të lutem, përsëri!

ZAIM AZEMOVIĆ
(Povodom 85. godišnjice rođenja)
24. XII 1935. – 25.VII 2015.

Akademik Jašar Redžepagić

ZAIM AZEMOVIĆ PRIPOVJEDAČ, SAKUPLJAČ I PROUČAVALAC NARODNIH UMOTVORINA, VIŠEGODIŠNJI PEDAGOŠKI RADNIK I PISAC, PJESNIK I AUTOR ZAVIČAJNO- HISTORIJSKIH SPISA

Naslov je očito preobiman, ali ni on ne sadrži mnoge komponente Azemovićeve djelatnosti. Pored drugog, Zaim je i romanopisac, koji je već objavio dva romana, a to su: *Tajnovid* i *Šemsi-pašina balkanska sudbina*.

Azemovićevo književno djelo - u prozi i poeziji, je golemo, inspirativno i nesumnjiv doprinos umjetničkoj literaturi. Ujedno je najbolja potvrda da je ovaj pisac jedan od najzapaženijih rožajskih i sandžačko-bošnjačkih literarnih stvaralaca. Nije pretjerano reći da ono što znače Husein Bašić i Zuvdija Hodžić za plavskogusinjsku i sandžačku regiju i šire, takvo značenje i ulogu ima i Zaim Azemović, nadasve za rožajsko područje i susjedne krajeve.

Rožaje je relativno manje mjesto u istočnom dijelu Crne Gore, smješteno u izvorišnom dijelu Ibra, a poznato ne samo po nadmorskoj visini od 1000 m, po dugim i oštrim zimama i po predivnim i prostranim pašnjacima i šumovitim predjelima, već i po bogatoj prošlosti, pozitivnoj tradiciji i raznolikim, prije svega osobenim i na sreću sačuvanim narodnim umotvorinama. Azemović će se prvenstveno tim neistraženim i dragocjenim duhovnim blagom koje se u narodu stoljećima i generacijski prenosilo, ponajviše, vrlo savjesno i sistematski baviti. Do sada je sakupio

ogromnu građu i iz te oblasti objavio niz značajnih djela, posebnih studija, desetine članaka i drugih priloga. Spada u istaknute, izuzetno vrijedne i cijenjene književne stvaraoca koji je, van sumnje, znatnije obogatio bošnjačko-muslimansku literaturu.

Za razliku od nekolicine književnika iz rožajskog kraja, Azemovic je pre-vashodno usredosreden na motive, tradiciju, predanja i narodnu mudrost *od* davnina poniklu i njegovano u tom gorštačkom kraju - njegovom zavičaju. Ozbiljan je i pedantan sakupljač, umješan pripovjedač i sve više i svestranije proučavalac naše narodne (usmene) literature. U toj oblasti već do sada je pribrao dragocjen materijal iz bošnjačkog narodnog stvaralaštva i time sačuvao od zaborava i literarno uobličio tekovine bošnjačkog narodnog duha, ne zapostavljajući, pri tome ni bogato duhovno naslijede susjednih naroda (Crnogoraca, Albanaca i drugih). U njegovom djelu nalazimo sadržaje i ideje značajne ne samo za književnost i jezička proučavanja, već i za razne oblasti nauke ili pojedine naučne discipline. Najviše je građe iz etnologije, historije, narodne filozofije i pedagogije, iz učenja o moralu i psihologije običaja, ličnosti i naroda.

Azemovićev životni put i veoma plodnu sakupljačku i istraživačku književno-historijsku i obrazovnu djelatnost moguće je izdvojiti u nekoliko cjelina ili studijskih grupa, a to su: a) Biografski podaci, b) Književni rad i objavljena djela, c) Kritički osvrti i ocjene drugih autora o Azemovićevom književnom djelu i narodnim umotvorinama, d) Azemović kao pripovjedač i autor znatnog broja priča, c) Azemović - romanopisac i spisatelj knjiga historijsko-pedagoškog karaktera, f) Poezija Zaima Azemovića i na kraju nekoliko osnovnih informacija, odnosno rezime. Ovaj van sumnje najznačajniji i najproduktivniji zavičajni pisac pojedine oblasti svestranije je obrađivao, ponajviše narodne umotvorine, pripovijetke i pjesme koje imaju jezičko-literarnu i estetsku vrijednost, a mnoge od njih mogu biti predmet etnoloških proučavanja ili su historijski, etički i psihološki zasnovane. Niz je priča, poput onih u *Darovima*, koje su socijalnog karaktera. U njegovom opusu rijetko se može naći tekst koji svojom sadržinom ili osnovnom idejom i načinima kazivanja nije na nivou Zaimovog cjelokupnog, po mnogim odlikama autentičnog, svojevrsnog, jezično i stilski dotjeranog i solidno oblikovanog djela.

Prije pristupa Azemoviću kao sakupljaču i proučavaocu narodnih umotvorina, kao pripovjedaču itd.. izložićemo njegove osnovne biografsko podatke i osvrnuti se, također u kratkom vidu na njegov književni rad i na kritičke osvrte i ocjene drugih autora o njegovom književnom djelu.

a) Biografski podaci

Rođen je 16. decembra 1935. godine u Bukovici kod Rožaja. Učiteljsku školu završio je u Novom Pazaru. Višu pedagošku školu u Kruševcu i studirao

jezik i književnost na Filozofskom fakultetu u Skoplju i Prištini. Godinama radi kao učitelj, zatim u svojstvu nastavnika na teritoriji rožajske općine, u selima: Paučini, Bukovici, Baću i Biševu. Od 1971. radi u osnovoj školi u Rožajama. Kasnije od 1973/74 š.g. bio je pomoćnik direktora, a od 1974. do 1977. direktor osnovne škole "Mustafa Pećanin" u Rožajama. Godine 1977. izabran je za v.d. direktora rožajske Udružene osnovne škole. Iza toga bio je prosvjetni inspektor, a radio je i u opšinskom sindikatu. Godine 2001. penzionisan je na osnovu statusa slobodnog umjetnika. Živi i radi u Rožajama.

Dobitnik je niza nagrada, pohvalnica i priznanja za književne rade i pedagošku djelatnost. Pored drugih, godine 1975. za rezultate u obrazovanju dobio je republičku nagradu «Okloih», a za književnu djelatnost (1974) nagradu grada Rožaja «30. septembar». Za pojedine književne rade nagrađivan je u Zagrebu (od Poleta), Beogradu (od Prosvjetnog pregleda), Podgorici (od Pobjede) i Pljevijima (od Međurepubličke kulturno-prosvjetne zajednice). Za narodno stvaralaštvo dobio je nagradu od beogradskog časopisa «Raskovnik».

b) Književni rad i objavljeni djela

Objavio je dvadesetak knjiga pripovijedaka, poezije, romana, narodnih umotvorina. Izdvajaju se sljedeće: *Zlatna i gladna brda*, pripovijetke (Beograd. 1972). *Mijene*, pjesme (Nikšić, 1977), *Dug zavičaju*, pripovijetke (Pljevlja, 1982). *Sijevak*. pjesme (Titograd, 1982), *Nesanica*, pripovijetke (Titograd, 1987). *Srce pod jezikom*, pripovijetke (Rožaje, 1989), *Tajnovid, poslanice i progonstvo šejava Muhameda Užičanina*, romanizirani historijski spis (Rožaje, 1994). *Nebeska vratia*, pjesme (Rožaje. 1998), *Paučina i gorštaci*, histor. monografija (Rožaje, 2000), *Pamet je u narodu. Staro Rožaje u anegdotama i legendama*, kratke priče (Rožaje, 2000). *Selo Bukovica kod Rožaja*, monografija (Rožaje, 2001). *Darovi*. izabrana proza (Podgorica. 2002), *Šemsi-pašina balkanska soubina*, roman (Rožaje. 2005), nekoliko djela sa pojedinim ili grupom autora - saradnika, od kojih izuzetno vrijedna knjiga: *U riječima lijeka ima* (Rožaje, 1988). u kojoj je najveći broj Aze-movićevih rada. To je djelo narodnih umotvorina i to: zapisa, critica, pripovijedaka, bajki, zagonetki, poslovica, izreka, lirske i epske narodne pjesme, bajalica i razbrajalica koje je književna kritika najpozitivnije valorizovala.

Suautor je i dva djela pedagoškog karaktera, a to su: *Razvoj školstva u rožajskoj opštini 1900-1980* (Rožaje. 1985). zajedno sa Memedom Dacićem. Drugo djelo je Azemovićeva monografija o razvoju rožajskog školstva *Znanjem u budućnost - Sto godina osnovne škole "Mustafa Pećanin" - Rožaje* (Rožaje. 2002). Djelo je rezultat timskog istraživanja: Azemović, dr Sait Kačapor i mr Ibro Skenderović.

Zaim Azemović je i autor na desetine književno-naučnih rada, od kojih veliku važnost imaju o šeju Muhamedu Užičaninu i njegovim poslanicama,

o muhamedanskim svadbenim običajima u Sandžaku, o guslarima-stvaraocima iz Sandžaka, o narodnim umotvorinama iz okoline Rožaja, zapis o slikaru Refiku Adroviću, o bajalicama u Sandžaku, o epskim pjevačima Muratu Kurtagiću, Haširu Čoroviću, Kasumu Rebronji, o Mujku Mujkoviću - mudracu s biševskih visina, i drugi prilozi.

Zastupljen je u antologijama priča i pjesama, u leksikonima, zbornicima i drugim izdanjima i preveden na nekoliko stranih jezika. Navodimo i podatak da je Azemović bio pokretač i prvi urednik Rožajskog zbornika.

Iz biografskih podataka i književnog djela autora proizilazi da je veoma plodan književni stvaralač, zaslužan za objavljanje više knjiga proze i poezije, za sakupljanje i proučavanje narodnog stvaralaštva iz Sandžaka, a djelimice i za historiju i razvoj obrazovanja u rožajskom kraju. Za njegove knjige posebno značenje imaju prozni i poetski tekstovi, obrada mnogih vrsta narodnih umotvorina, teme i motivi iz narodnog života, kao i duboka humanistička poruka, bogat jezik i poletan i karakterističan način pisanja.

Još 1961. godine počeo je da zapisuje i da proučava bošnjačke narodne umotvorine, službujući u selima Sandžaka, u prvom redu epske i lirske pjesme, poslovice, anegdote, bajalice, legende, također priče, bajke i zagonetke. Otuda njegova značajna djela, kao knjiga *U riječima lijeka ima*, o kojoj sam još 1987. u pismu autoru, zabilježio sljedeće riječi: "Predivne crtice, legende, lirske pesme, bajalice i druge tvorevine iz tog opusa narodnog stvaralaštva spadaju u priloge izuzetne vrednosti... Iskreno Vam zahvaljujem na poklonu ovih, ne preterujem ako kažem, retkih bisera iz Rožaja i okoline."

c) Kritički osvrti i ocjene drugih autora o Azemovićevom književnom djelu i narodnom stvaralaštvu

Zahtijevalo bi veći prostor da bi se izložili mnogobrojni kritički osvrti i prikazi raznih autora o djelu i liku Zaima Azemovića. Ti autori su Husein Bašić, Miroslav Đurović, Iso Kalač, Fehim Kajević, Isak Kalpačina, Rasim Mumunović, Ismet Rebronja, Čazim Fetahović, Alija Džogović i drugi. Evo nekoliko obilježja piščevih djela: *Misaonost narodnog duha u Azemovićevoj knjizi "Paramet je u narodu"* (R. Škrijelj), *Azemovićev dug zavičaju* (H. Alilović), *Zavičajni zapisi* (I. Rebronja), *Pod nebom zavičaja* (Lj. Rajković), *Odjaci u zavičaju* (R. Mumunović), *Pripovedanja kao ispunjenje životnog duga* (I. Kalpačina). *Seobe i nesanice* (F. Kajević). *Ljudi između neba i zemlje* (H. Bašić). *Usamljeni svijet malih ljudi* (I. Kalač). *Zlatni predjeli* (M. Bošković), *Samoniklo književno sazrijevanje* (M. Đurović). *Darovi plemenitog života* (A. Džogović). *Zaim Azemović - trideset godina rada na prikupljanju usmenog stvaralaštva Muslimanu u Sandžaku* (H. Bašić), *Dragocjeni zapisi, anegdote i legende o ljudima starih Rožaja i okoline* (Ć. Fetahović).

Azemović je, primjera radi, 2001. i 2002. godine objavio dva izdanja sa-mostalne knjige narodnih umotvorimi *Pamet je u narodu*, o kojoj su pozitivno pisali dr Ljubiša Rajković, Čazim Fetahović, prof. Alija Džogović, dr Redžep Škrijelj, prof. Sait Šabotić i dr.

Najkraće se za kritike, recenzije i prikaze Azemovićevog djela može reći da su umnogome dokumentirane, u osnovi tačne i manje-više sve afirmativne. Na osnovu ocjena tih autora, još bliže se može uvidjeti veličina i značenje ovog književnog stvaraoca i njegov nesumnjiv doprinos razvoju bošnjačko-muslimanske književnosti i upoznavanju bogatstva i vrijednosti umotvorina iz raznih krajeva Sandžaka.

Od književnika koji su sistematski pratili Zaimov književni rad i djelo izdvaja se *Husein Bašić*. U svojoj antologiji *Zeman kule po čenaru gradi* (Tuzla, 1991), Bašić je za Azemovića u bitnim crtama istakao sljedeće: "Zaim Azemović, književnik... Objavio više knjiga poezije i proze. Sakuplja i proučava narodno stvaralaštvo iz Sandžaka... Njegov jezik i humanističke poruke čine poseban kvalitet njegove proze i poezije. Ima mnoštvo skupljenih tekstova iz svih vrsta narodnog stvaralaštva. Posebno se bavi skupljanjem i proučavanjem muslimanske epske narodne poezije Sandžaka. Muslimanske epske narodne pjesme iz Sandžaka zabilježio je od narodnih pjevača - guslara: Hašira Čorovića, Mursela Hota, Kasuma Rebronje, Murata Kurtagića i drugih."

Isti autor (H. Bašić) na kraju Azemovićeve knjige *Pamet je u narodu - Staro Rožaje u anegdotama i legendama* istakao je sljedeća obilježja Zaimovih knjiga proze i poezije i njegovog opštег doprinosa narodnom usmenom stvaralaštву: "Motive za svoje poetsko i prozno stvaralaštvo koristio je iz života i tradicije sandžačkog naroda. Uspio je da umjetnički nadograđi i osmisli mnoge historijske događaje iz prošlosti, dajući im univerzalnu mjeru ljudskosti, ostavljajući ih za nauk i opomenu generacijama koje dolaze. Osluškujući narodni govor obogatio je svoj jezik i zahvaljujući njemu mnoge zaturene i izgubljene riječi ostaće da žive. To je zaista kvalitet njegovog književnog stvaranja... Između ostalih kvaliteta koje neosporno ima ovaj pisac, neophodno je istaći njegovu iskrenu predanost i uvjerenje da književnost prije svega mora imati *poruku ljudima* da se klone zla i čine dobra djela. Upravo je njegova predanost prikupljanju i proučavanju narodne tradicije i duhovnosti rezultat takvog životnog opredjeljenja. Knjiga *U riječima lijeka ima* koja sadrži dvije trećine tekstova koje je on zapisao, predstavlja značajan domet u prezentaciji narodnih umotvorina iz Rožaja i okoline. Za svoj rad Azemović je nagrađivan značajnim priznanjima i pohvalama... Obimno je zastupljen u dvijema antologijama koje je priredio H. Bašić" (Antologija lirike "Može li biti što bit' ne može" i epike "Zeman kule po čenaru gradi"). U tim antologijama Azemović je zastupljen sa više od 300 priloga. Naveden je Bašićev nešto obimniji osvrt, jer je njegova ocjena kompetentna, cjelovita i objektivna.

I kritički osvrt koji je napisao Ljubiša Rajković u prilogu *Pod nebom zavičaja*, u čas. "Povelja oktobra" potvrđuje koliko su značajne Azemovićeve književne ideje i njegovo umjetničko djelo. Prije svega, po Rajkoviću, pisac Zaim je odlični poznavalac, svjedok i tumač života ljudi ovog kraja. On je "nadasev umetnik", čija riječ pljeni, razgailjuje, krijepi i uliva vjeru i samopouzdanje.

Rajković je također u Azemovićevom proznom ostvarenju uočio još neke osnovne vrijednosti: snagu izraza, slikovitost detalja, konkretnost životnih situacija, poetsku ozarenost, udubljivanje u psihološka stanja ličnosti, objektivnost prikazivanja, rodoljubiva osjećanja, čistotu i izvornost jezika, isticanje svega "sto je liepo, dobro i napredno u čovjeku".

Pored tih i ocjene drugih autora potvrđuju da književnik Azemović temeljno poznaje narodne običaje, predanja, mitove i legende, narodni život, kao i psihologiju ovašnjih ljudi.

d) Azemović kao pripovjedač i autor znatnog broja priča

"*Kad snjegovi okopne u južnim pristrancima zavičaja, zamirišc zemlja, tada čujem zov zavičajnih cvijetnih ih brda ma gdje u svijetu bio, zov ljubavi i rodne grude.*"

Osim za knjige pripovijedaka pisac Azemović je dobio više nagrada i priznanja za njegove kratke priče, kao što su ciklus priča *Darovi*, priče: *Raspored časova*, *Zidar i kamenje*, *Nesanica*, *Daljine. Moj prijatelj Hans*, kao i *Dug zavičaju*, *Njemica*, *Murat* i desetak drugih. Izdvaja se njegova odlična knjiga *Darovi - Izabrana proza* (Podgorica. 2002) i pišećevo djelo, također kratkih priča, pod naslovom *Pamet je u narodu*.

Za Azemovićeve pripovijetke i posebno za kratke priče, njegove odista plemenite darove, zajedničko je da je u njima sačuvana i vanredno lijepo opisana narodna mudrost, mukotrpan život, ljudska egzistencija, čovječnost i ljubav ovašnjih gorštaka prema rodnom kraju. U pričama naziremo i druge etičke kvalitete, a izdvajaju se ljepotom kazivanja i osobenostima govora ljudi iz sandžačke sredine. U tim kratkim umjetničkim tvorevinama u prozi moguće je posebno analizirati karakterne i druge psihološke crte i sociološku svijest niza ličnosti, kao Mejre Mehmedović (u *Blizancima*), Muja Brđanina (u *Komšijama*), Jonuza (u *Orlovinama na Bosforu*), Angelike (u *Njemici*), Ibra u nekoliko priča, ili učitelja Dina, glavne ličnosti svih priča u zbirci *Dug zavičaju*.

Zaimove kratke priče čas su vedre i nježne, počesto ironične, katkad tužne iz kojih slijede moralne i didaktički vrijedne pouke. U tim pričama koje potiču iz Azemovićevih zavičajnih sredina kao središnji problemi su: siromaštvo, bijeda, nostalgija, tuđina, pečalba, usamljenost, surovost, ljubav, humanost i ona dominantna tema - čežnja za zavičajem. Vratiće se Azemovićev junak iz tuđine, što najlepše ilustruje njegovo obraćanje majci: «Ne majko, ne strepi, vratiću se u naša gladna i zlatna brda.»

Osjetio je talentovani pisac sve tegobe svojih zemljaka, značenje porodične topline, rodne zemlje i «krupnih klasova žita» i šta znači biti «muhadžir» i «beskućnik».

U Zaimovim pričama iskazana je i ona svakodnevna i iscrpljujuća borba ovdašnih ljudi za goli opstanak, njihovo stalno naprezanje da obrade u mnogoće neplodnu zemlju. Stari Ibro u priči *Pred seobu*, pred odlazak u Istanbul, „diže se prije zore i usamljen šeta brdima, razgledava oko sebe, zaviruje u svaku kleku, trešnju, kamen, pa zatim gledajući čas prema brdima, čas prema nebu, ostane da stoji.“ Autor još dodaje: „Žao Ibru tor da isprazni i prazan ozeleni“. Ta centralna ličnost - Ibro bori se sa životnim nedaćama, koji nigdje, ni u Turskoj nije imao miran život. U priči *Seoba* autor veoma dirljivo piše o odlasku Ibrovom u tuđinu, tako da i njegov „pas Belov se poslije odlaska autobusa za kojim je trčao, kvičao i lajao, vratio praznoj Ibrovoj kući“. I Ibrov konj pobegao je od novog gazde, pa „ponekad priđe do kuće, rže i maše glavom... očekujući da izade Ibro, iznese leđen pun ovsa, spusti pred njega i pomiluje ga po grivi.

Savršene su i druge Azemovićeve priče, među njima *Blizanci* i *Komšije*. koje govore o značenju uvažavanja i istinske saradnje i pomoći među susjedima različitih vjeroispovesti, naročito u teškim uvjetima života i ratnim nedaćama.

U vezi sa Zaimovim pričama podsjetićemo još na jednu njegovu omiljenu temu, one neponovljive opise godišnjih doba. Kao primjer može poslužiti šta autora najviše privlači u zimskom periodu: «Zima - tад nebo oblacima zaklopi vidike, sipe snjegovi, vitlaju mećave, samo u sobama bukte založene peći, priroda se postarala ravnoteži radi opstanka - tamo gdje su surove zime, rastu visoke gore. U dugim zimskim noćima počinju seoski posjeci - gdje sakupljene komšije uz čašćavanje domaćina kahvom, rasolom, kisjelom vodom od ljekovitog bilja, suvim mesom, varenim krompirima i sirom - šta ko ima - počinju mudre priče staraca ili zabave i posječarske igre mlađeži. I čini mi se da nigdje nije tako široko i razgovjetno zvjezdano nebo u ljetnjim i zimskim vedrim noćima kao nad Bukovicom.» Očito, pisac je na temelju sistematskih i dugotrajnih promatranja i snagom stvaralačke fantazije mogao tako slikovito dočarati zimu i druga godišnja doba. Njegove pripovijetke i novele spadaju u *sjajna djela i rijetke primjere bošnjačke literature*, koje pored drugih karakteristika, imaju i nesumnjivu didaktičko-moralnu vrijednost.

I za pripovijetke Azemović će još od 60-ih godina XX vijeka dobiti desetak nagrada i niz pozitivnih prikaza i eseja. U svojim proznim radovima Azemović se oslanja na kolektivnu mudrost i jezik svoga kraja. Njegove priče posebno karakteriše iskaz i nesanice narodnog duha, humanost, gostoprimstvo i ljudska toplina.

e) Azemović - romanopisac i spisatelj knjiga historijsko-pedagoškog karaktera

Ljudi od pera i mnogostrano obrazovane ličnosti nisu orijentisane samo na jednu oblast ili aspekt umjetničke djelatnosti. I Azemović se u toku nekoliko decenija nije jedino bavio prikupljanjem i obradom narodnih umotvorina, niti sem ovih, isključivo pisanjem pripovijedaka i kratkih priča, već je objavio i radove -knjige pedagoškog istraživačkog karaktera i historijsko-istraživačkog smjera. Takva je njegova monografija razvoja rožajskog školstva *Znanjem u budućnost* (Rožaje, 2002), rađena sa dr. Saitom Kačaporom i mr. Ibrom Skenderovićem. Ispod glavnog naslova knjige je podnaslov: *Sto godina osnovne škole "Mustafa Pećanin" -Rožaje.* Knjiga je faktički monografija svih osnovnih škola u Rožajama u tursko doba do 1912. godine i u kasnijim periodima sve do 2001. godine. U knjizi, na preko 300 stranica ima dosta grade o rožajskoj osnovnoj školi i njenom historijskom razvoju i promjenama, o nastavnom kadru, direktorima škole "Mustafa Pećanin" i Udržene osnovne škole Rožaje, o radu i uspjehu učenika, kao i poseban prilog o stvaraocima te Škole - književnicima, slikarima i naučnicima, što publikaciju čini još privlačnijom i upotpunjuje ulogu i značaj ove obrazovne institucije.

Druga Azemovićeva knjiga historijsko-pedagoškog karaktera koju je napisao zajedno sa Mehmedom Dacićem naziva se: *Razvoj Školstva u rožajskoj opštini (1900-1980) sa ljetopisima škola Rožaje*, 1985). U toj po obimu skromnoj knjizi (ima svega 80 stranica teksta), uložen je ozbiljan trud autora da obrade period od osamdeset godina razvoja osnovnih i srednjih škola i djelatnost školskih radnika u rožajskoj opštini. Oba rada spadaju u informativne izvore za upoznavanje realnih prilika, postepenog razvoja i promjena u školstvu i prosvjeti u rožajskom kraju.

Azemović je i autor monografije sela Bukovice, također Paučine, plemena Dacića (sa Sakom Dacićem), kao i publikacije sa Salkom Luboderom o kulturnom nasleđu u oblasti arhitekture i enterijera i eksterijera i narodnih rukotvorki" (*Jagluk sa nebeske sohe*).

Objavio je i romansiranu biografiju i u njoj poslanice i progostvo šejha Muhameda Užičanina, pod glavnim naslovom *Tajnovid* (Rožaje, 1994). Djelo je dokaz da je i u ranijoj prošlosti (šejh Muhamed je pogubljen u Balotićima kod Rožaja, 1750) bilo pobožnih, u isti čas učenih i slobodoumnih i smjelih ličnosti.

Zalagao se da državni službenici «postupaju prema svim ljudima jednakom bez obzira na vjersku pripadnost i imovno stanje». U svojim poslanicama su protstavio se nasilju i tlačenju raje od strane beogradskog vezira i njegovih mješnih činovnika i janičara, koji su šejhu u Uzicu spalili kuću. također biblioteku i Medresu. Kako su divne i danas aktuelne riječi šejha Muhameda «da sila treba da kleći pred razumom, da nasilje rađa nasilje, mržnja mržnju i da samo dobro-

činstvo, sporazumijevanje i pravda preživljavaju mijene vremena». *Tajnovid* je izvanredan dokument, koji ima literarnu, ali i historijsku i etičku vrijednost.

Godine 2005. publikovan je Azemovićev historijski roman: *Šemsi-paši na balkanska sloboda* (Rožaje, 2005). Djelo je rezultat višegodišnjih traganja, provje-re podataka i razgovora autora sa starijim osobama koje su zapamtile Semsi-pašu, kako bi što vjernije i u umjetničkoj formi izložio najvažnije momente iz života i djelovanja tog darovitog i hrabrog vojskovođe - Šemsi-paše Čolovića, iz Biševa, koji je u Bitolju 1908. bio žrtva atentata Mladoturaka. U toku posljednjih četrdeset godina Osmanskog carstva Šemsi-paša je „jurio iz bitke u bitku pokušavajući da spašava carstvo“.

U romanu ima savršenih opisa, npr. kada prikazuje čobanovanje Šemsa u rodnom Biševu, koji je noću «spavao kod ovaca, gledao nebo osuto zvjezdama, slušao noćne zvukove, šuškanje povjetarca...» i drugo. Niz je nezaboravnih sukreta, kao onaj sa staricom majkom, nakon 40 godina, u Gusinju. Ima i drugih uzbudljivih scena i doživljaja.

Roman je historijski, a u isti čas biografski, ili tačnije *romansirana biografija*, odnosno opis života i borbenog puta Šemsi-paše, te značajne historijske ličnosti, u obliku romana. Bitna strana ovog historijskog romana svakako je njegova dokumentarna utemeljenost. Izdvajaju se mnoge progresivne ideje i humanističke poruke u romanu. Azemović i inače ogorčen na nedavne ratove i njihove posljedice na tlu ranije Jugoslavije, reći će: "Blago zemlji gdje se ne diže komšija na komšiju da jedan drugom pali kuću i oči vadi i da jedan i drugi čekaju tuđinu iz svijeta da im pomognu! Ovdje su došle do punog izražaja one najveće *općeludske suštine*.

Autor ima još desetak knjiga u rukopisu, što također svjedoči da je odista literata, odnosno čovjek od knjige i autor literarnih tekstova, veoma plodan književni stvaralac.

f) Poezija Zaima Azemovića

Autor je sljedećih knjiga poezije: *Mijene* (Nikšić, 1977), *Sijevak* (Titograd, 1982) i *Nebesku vrata* (Rožaje, 1998). O njegovoj poeziji pisali su: Ibrahim Hadžić, dr. Radojica Tautović, dr. Šefket Krcić, dr. Ljubiša Rajković i još nekoliko kritičara i književnika.

Azemovićeve pjesme odlikuju se misaonošću, asocijativnim i komparativnim elementima i stihovanom kompozicijom u kojoj preovlađuje jednostavno, slobodno i narativno kazivanje, često u formi pripovijedanja. I u poetskom stvaranju Zaima Azemovića susrećemo se sa temama i motivima iz zavičaja i narodnog života, o kojima pjesnik pjeva u slobodnom stihu, dovoljno prikladno i pjesnički zanosno. U brojnim djelima manjeg obima kojima je osnova izražavanje u stihovima, pjesnik iskazuje povezanost sa rodnim krajem

i širim prostorima realne stvarnosti. U pjesničkoj umjetnosti Azemović stvara upečatljive vizije i umjetničke slike, ne zapostavljajući ni sadržaje iz prošlosti, ni vjeru u moć čovjeka i ljudskih vrijednosti, kao ni razmišljanja o budućnosti. U *Dobroti zemlje*, primjera radi, Zaim sugerira mladima:

*Ne treba im gorkih riječi o kraju
Već jakih da istraju.*

Ima sjajnih upoređenja npr. sa letom i krilima ptica, u pjesmi *Jesenji predio*. Kao ishodište neposrednog promatranja i nesumnjivo jedna od najljepših je njegova pjesma *Moji zemljaci*, koji "kad sađu u grad" i naročito "kad se vraćaju":

*Pred njima džakovi hljeba zarudjeli u rancima
Razlomit će ih djeci u povratku.*

Da je Azemović ozbiljan i kao pjesnik, premda je najznačajniji kao prozalist, prije svega kao pripovjedač i sakupljač i proučavalac narodnih umotvorina, potvrđuju i njegovi prvi savršeni nizovi u pjesmi *Braća*, koji zadiru u osnovne etičke i estetske vrijednosne kategorije - dobrotu i ljepotu. Stvaralač stihova to će ovako izraziti:

*Ne hvali dobro prejakim riječima
Učila me je do izdisaja majka
Dobro se pamti a ljepota opjeva
Dobro se dobrim vraća a ljepota snijeva...»*

Neke Zaimove pjesme ušle su u antologije na bosanskom jeziku, nekoliko njih je preporučeno kao dio obavezne bošnjačke lektire, a sadržane su u čitanjkama na bosanskom jeziku.

g) Rezime

Za književnika Zaima Azemovića najkraće se može reci da se u umjetničkom smislu oprobao i dokazao kao sposoban za stvaralaštvo, da se pišući i objavljajući brojna književna djela već nekoliko decenija kreativno bavi literaturom, da je svojim djelima posebno obogatio duhovno stvaranje pomoći riječi, da je najzaslužniji što sakuplja i obrađuje raznovrsne narodne umotvorine (u prozi i poeziji) iz rožajskog kraja i drugih dijelova Sandžaka, da je veoma zaslužan i kao pripovjedač, dijelom i kao pjesnik, ne zapostavljajući ni druga neistražena naučna i duhovna područja (npr. iz historije, ili obrazovanja), da Zaimove priče i narodne umotvorine imaju etičku, u prvom redu humanistič-

ku poruku, a mnoge i multietničko obilježje i rodoljubiv karakter, da mu je i izražavanje u prozi i stihovima estetski vrijedno, samoniklo i skladno, apoteoza čojstva i ljubavi, a bez sumnje i odraz životnih i burnih zbivanja na ovim prostorima. Tematiku manje-više svih Azemovićevih priča čine uglavnom žitelji sela iz rožajskog kraja, njihovi običaji, navike, životne nedaće i grčevita borba u surovim uslovima bivstvovanja. Iznad svega privržen je domaćem ognjištu, sandžačkim vrletima, tlu i nebu zavičaja i plemenitom žrtvovanju za ljudske ideale i dobro drugih.

Djelo Zaima Azemovića je produkt mnogostrane umjetničke i duhovne vrijednosti, koje krase i druga bitna svojstva.

I nakon izlaženja prvog izdanja knjige («Na raskršću vremena») Azemović je nastavio s književnom djelatnošću i objavio još nekoliko zapaženih rada. Svojim sadržajem i rezultatima izdvaja se istraživački historijsko-epigrafski prilog pod naslovom *Urezano u kamenu i pamćenju*. To je zajednički rad Zaima Azemovića, mr. Redžepa Škrijelja i Zećira Lubodera. U tom izvanrednom članku, objavljenom u Rožajskom zborniku (br. 13. 2007. godine) na str. 29-38. prikazani su “islamski nadgrobni spomenici i epigrafija na području rožajske opštine do 1912. godine”. Osnovni razlog zbog čega su se posvetili jednom veoma kompleksnom poduhvatu bio je da 1 stari spomenici orijentalno-memorijalne islamske arhitekture, koji imaju i historijski i poetsko-filozofski i religiozni značaj, i u naše vrijeme budu sačuvani i nezanemareni. Autori, pored drugog, ističu da ti spomenici “predstavljaju značajnu komponentu kulturno-historijske baštine bošnjačko-muslimanskog naroda ovog kraja.” (Isto, str. 30).

Pod tim naslovom prethodno (krajem 2006) autori Zaim Azemović i Zećir Luboder objavili su opsežnu studiju na 120 stranica, u Novom Pazaru. Knjiga ima mnogostran značaj za kulturnu baštinu Bošnjaka-muslimana, posebno rožajskog kraja. U njoj je izučena memorijalna arhitektura od pojave islama na ovom području do 1912. godine. Uz pomoć stručnih konsultanata prevedeni su, sa starosmanskom jezikom, epitafi sa muslimanskih mezarja. Štampanje knjige pomogla jc turska agencija (TIK-a), iz Podgoricce. O knjizi jc do sada napisano nekoliko vrlo pohvalnih prikaza i osvrta,, npr. od dr. Redžepa Škrijelja, mr. Seada Ibrića, mr. Adnana Pepića, prof. Alije Džogovića, mr. Saita Šabotića i drugih. Recenzenti ističu da je knjiga od neprocjenjive vrijednosti za bošnjačko duhovno nasljeđe, a i kao “svjedočanstvo bošnjačkog trajanja na ovim prostorima.”

Azemović je krajem 2007. objavio još jednu knjigu, koja je naslovljena *Moć rijeći na terazijama vremena*. To je knjiga odabranih (ranijih) i novih pjesama. Obimnijeg je formata - pisana na 196 stranica. I o toj knjizi napisano je nekoliko kraćih prikaza i dva eseja (od Almira Zalihića i mr. Fatime Muminović). Dok prvi recenzent naglašava da u Azemovićevom pjesmama nalazi-

mo opise jednog neobičnog, kompleksnog i svojevrsnog svijeta, a prisutni su i vantekstovni odnosi, dotle nam drugi recenzent (F. Muminović u Almanahu. 37-38/2007) otkriva Zaimovu zaokupljenost da stihom pronikne u smisao po- stojanja i nestajanja. I tako, dobili smo detaljnu i suptilnu analizu Azemovićeve poezije, koju nije ograničio na uži zavičaj, već joj je dao najšire razmjere, za- pravo svemirske dimenzije.

Van sumnje, „Moć riječi na terazijama vremena“ svjedoči o bujnosti života i vrtlozima zbivanja, tako da i ovim poetskim ostvarenjem njegov autor iz malenog kutka planete, zvanog Rožaje, daruje nam djelo koje je od posebnog umjetničkog značaja i duhovne vrijednosti.

(Iz knige „U vidokrugu humanizma“, Rožaje 2015.)

Rasim Muminović

ODJECI U "ZAVIČAJU" Zaim Azemović; Dug zavičaju

1. Mjera

Formiranjem predstave o zavičaju završavamo, tako reći, početke svega što smo i možemo biti. Priviknuta pluća na datu atmosferu i akomodirana čula na životne uvjete zatvaraju prostor koji postaje pouzdana tačka naše orijentacije u svijetu, prostor u kome sunce, sutoni i zore, vjetrovi, trave i ptice, ljudi, njihovi odnosi i događaji otkrivanjem svoje prirode postaju onaj dio nas koji putuje s nama kamo god podemo i prati gotovo sve čega se mašimo. Bilo da ga napuštamo ili da ostajemo u njemu, zavičaj iskrسava kao naša slika svijeta i života, ono što se s pravom voli ili mrzi, o čemu se priča a piše, kome se vraćamo s razlogom i bez njega,

I revolucija se oslanja na ideju zavičaja u svom traženju da prihvativimo svijet kao zavičaj *humanuma* koji egzistira u znaku prevazilaženja datosti radi zadovoljenja radoznalosti što sa potrebom za održavanjem života čini totum našeg bivstvovanja. Neumornost tog prevazilaženja najpotpunije objelodanjuju naše *želje*, razume je se, ako nisu umorne od uzaludnog čekanja ili previše slabašne zbog naše aljkavosti. Slično reminiscencijama što izvlače fragmente prošlosti iz zaborava, one iznose naše predosjećaje mogućnosti da budemo ono što još nismo i zajedno sa reminiscencijama dokazuju da nismo ono što bismo htjeli i katkad mogli biti, odnosno, da nismo realizacije svojih biti. Stoga nas izvjesnost da su nam mogućnosti veće od ostvarenja i nedospjelost onog što treba da bude prisiljavaju da se vraćamo prošlosti i anticipiramo budućnost, štoviše, ponekad onoj prošlosti koja nas umjesto podsticanja, spušta u onome što hoćemo i onoj budućnosti koja nas bezrazložno odvlači od sadašnjosti u kojoj jedino možemo *objektivno* djelovati. Mudrost je, stoga, naći *pravu mjeru* za pripadanje vremenskim dimenzijama kako ne bismo cijeneći previše jednu zapostavili ostale, ali i uvidjeti to da nas prošlost i budućnost mogu obmanjivati sop-

stvenom prividnošou, jer prošlost što je zauvijek odmaglila nije i ne može biti identična onoj 'koja čini početak pročesirajuće sadašnjosti koliko ni budućnost što ne ide dalje od ponavljanja *događene* prošlosti sa onom koja odbacuje svaku dogmatsku prošlost. Za razliku od takve, zapravo reakcionarne prošlosti i dogmatske menti procesualne sadašnjosti uprkos tome što prva nastanjava u remi-niscencijama u formi prošlosti, a druga u predstavama kao dogođena budućnost, sito se nasuprot prvima da demonstrirati našom revolucionarnom sadašnjošću koja zapravo implicira prvu kao svoj početak, a drugu kao vlastiti nastavak čiji su korijeni u njoj i progresirajućoj prošlosti. Zbog toga je naivna u svojoj dobro-namjernosti koliko i reakcionarna u lukavoj smišljenosti tendencija da se naša revolucionarna prošlost izjednači sa bilo kojom prošlošću kako bi se doveo u pitanje kontinuitet revolucije koja traje, iako je van svake sumnje da se sa gustinom povijesne supstance bitaka na Kadinjači, Kozari, Neretvi, Sutjesci, da spomenem samo neke, ne može ni porebiti supstanca razvučenih događaja prošlosti izuzev nekih (Gupčeva seljačka buna, Prvi srpski ustanački, Cerska i Kolubarska bitka i dr.), a da ne 'spominjem' duh bitaka narodnooslobodilačke borbe koji djeluje i danas i koji će morati da prožima budućnost u daljem odvijanju revolucije. Taj duh je, kako je poznato, nosio naše borce u borbama sa neuporedivo mnogo-brojnijim i opremljenijim neprijateljiskim snagama i još tada pripremao budućnost koja je vremenom postala *naša sadašnjost*. Previdjeti tu činjenicu značilo bi nedopustivo zanemariti položene živote za sadašnjost i perspektivnu budućnost. Njegovo prisuće u sadašnjosti potvrđuje konstantno snage koje djeluju u praksi i teoriji, na što želim skrenuti pažnju prikazom knjige »Dug zavičaju«.

2. Revolucija

Otkrivajući u prošlosti povijesno *nerealizirane mogućnosti*, pjesnici tvore od njih umjetničku sadašnjost koja nije manje i određena budućnost. Sa prošlošću koja zapravo predstavlja početak naše revolucije, to je utoliko lakše što ona ni vremenski ni po duhu nije *prava* prošlost, pa je njena literarna obrada dvojako izazovna. Njome se, naime, osvjetljavaju snage što su se nosile na život i smrt sa neprijateljem i pomaže i potpunije razumijevanje titanskog karaktera naše revolucije, posebno njene uloge sabirališta najprogresivnijeg, nastalog pod našim nebom koje je i moglo uzdići običnu balkansku stvarnost na rang legendarnosti. Pošto je tada smisao od besmisla dijelila minimalna distanca, mogla se lakše uočiti crta koja odvaja ljudsku uzvišenost od njena ništavila. Nasuprot snagama što su gotovo iracionalno težile za dominacijom na drugima, prisvajajući sebi historijsko pravo koje su drugima uporno osporavale, oni pod zastavom Partije sa njenim korifejom na čelu nisu računali ni na kakve privilegije. Upravo to ne-

obično, prijelomno vrijeme naše revolucije, prevratničko njen olujni dio, i danas privlači rodoljube magičnom snagom koja ne znači samo pijetet prema časno ipalima nego i stvarnu potrebu da se držimo kursa njena radikalizma. U stvari, iparadigmatička krštenja revolucije emaniraju utoliko jače, što se vremenski više udaljavamo od njih, snagu *epifenomena* i djeluju kao izvučena iz ratnih legendi. Njihov duh objavljuje *epopeju* kojoj se narodi obraćaju kao svetinji i bez ikakvog religioznog prizvuka, kojoj s radošću mogu doviknuti: "Traj dugo ponosna na svoje nosioce kao što smo mi (ponosni na tebe, na tvoj radikalizam što je svojim humanizmom nadmašio sve što se ovdje pamti".

Olujni dio revolucije je zapravo svjedočenje o potvrđenoj ljudskosti koliko i vrelo nadahnuće za današnje stvaraoce, posebno za one kasnije čilj mladost, kada je prava, mora imati puno zajedničkog sa njenom Geaoem (Zemljom majkom), simbolizira neiscrpnu snagu, oni što se drže revolucije djeluju prevratnički, antejski, pa nije nikako slučajno što revolucija u literarnim vizijama takvih iskustava kao usplamtjela mladost, dostojanstvena u svojoj smionosti poput krvavog praskozorja kroz koje se probija čekani dan, ili u formi svjetlosti što se prostire preko naših polja i planina, što klizi uz rijeke i potoke, klance i gudure, i stiže u popaljena sela i razorenne gradove, donoseći povjesno osvježenje i olakšanje nakon umornih vjekova robovanja pod tuđinom i sanjarenja o slobodi. Propusnicu za nju izrazio je formom lozinke njen korifej riječima: »-Smrt fašizmu - Sloboda narodu!« i u stilu čarobnjaka predvodio borce koji su donijeli slobodu svim našim narodima. Slobodarski duh revolucije lako su osjećali i razumjevali oni koje nije ibila iskvarila reakcionarna ideologija. Oni su dočekivali revoluciju onako kako se dočekuje stari dobri znanac – povjerljivo i pouzdano – i to ih je povezivalo i preporučalo gotovo onako kao one na poprištima borbe sa neprijateljem. Istina, lakoća i vedrina koje su pratile ulaske 'boraca u okršaje -sa zlottvorima nisu mogle toliko smanjiti žrtve koliko su činile revolucionarni proces dostoјnim divljenja, dajući mu ponekad gotovo nadljudski karakter i činile da ni nečuvene muke nisu mogle ugasići njihovu vjeru u pobjedu.

Taj duh (prihvatali su i oni kojima godine nisu dopuštale da se svrstaju u sudio-nike vatrenog dijela revolucije i koji su je doživjeli kao buđenje svijesti o svijetu i - sebi. Nedostatak empirije o njenim dramatičnim kovitlacima i nezapamćenim žrtvama nadoknađivali su predanim slušanjem kazivanja o njoj onih što su stizali sa bojišta koliko i čitanjem zapisa o podvizima onih što su, zauvijek ostali na straži domovine. Preko takvih i drugih spoznaja nije bilo teško zaključiti da su učesnici revolucije morali uprkos svim teškoćama biti srečni ljudi, jer su znali da njihova borba ostvaruje vjekovne snove naroda, naročito oni čiji je drugi dio života, nakon smrdljivih kazamata ili stalnih okršaja sa okrut-

nim vlastima, počinjao upravo tu, u slobodi i raskošnoj svježini planina, na poprištu borbe za slobodu radi koje su tamnovali ili bili izloženi neprestanim progonima. Zveckanje zatvorskih lanaca, škljocanje samičkih brava, odnosno, strepnje od iznenađenja koja su im priređivali agenti i policija zamijenili su prolomi topova, štektanja mitraljeza i praštanje pušaka, ukratko grmljavina koja je objelodanjivala njihove pregovore sa protivnicima, dok je govor o slobodi ustupio mjesto stvaranju slobode.

U želji da dostoјno slijede prethodnike i zadovolje vrelu radoznalost, mladi su se latili neumornog uzdizanja, i ponosni onim što se stvaralo na sve strane, stoički odolijevali materijalnoj oskudici i brojnim životnim nedaćama. Štoviše, čini se da su se sa jenjavanjem tih nedostataka, javile težnje za izdvajanjem, najprije u ponečemu, a docnije kod nekih u svemu, ali takvi su se gubili u mnoštvu onih što su nepokolebljivo slijedili korake revolucije i smatrali nemoralnom svaku pomisao protiv djela za koje su dati toliki životi i podnošene tolike muke, na koje se čekalo stoljećima. Prihvaćanjem krupnih zadataka i sposobljavanjem za njih, mladi su učili školu socijalizma i postajali ugledni društveno-politički aktivisti, umjetnici, naučnici, stručnjaci raznih struka i drugi korisni članovi društva, dok su oni bez dara ili sa pomanjkanjem jake volje za takve aktivnosti ulagali dodatne napore da bi mogli uspješno pratiti korake novog društva, što je dovelo do nezapamćenog društvenog (poleta) pisane riječi koliko i faktičnosti, možda nedovoljno istaknute, da se *čitavo* društvo spontano uključilo u revolucionarni proces i sa žarom doživljavalo duhovnu reprizu velikih bitaka i poprišta revolucije koliko i svoje radne uspjehe.

Time je bilo isključeno dijeljenje na one sa i one bez revolucionarnog iskustva pa smo u tom trenutku imali, da parafraziram velikog pjesnika, 'pokoljenje rođeno za revoluciju i pjesmu s tom razlikom što su učesnici revolucije svjedočili o njoj osvjetljavanjem jače događaja koje su doživjeli dok su ostali morali da se late istraživačkog posla da bi mogli pisati o takvim događajima. Otuda, kažemo li za prve da su imali radi čega živjeti, drugima možemo reći da su se imali zašto roditi.

3. Kazivanje

Tvorbama pisane riječi pripada, bez sumnje, književni rukovet »Dug zavičaju« Zaima Azemovića. Premda akustički prozaičan i disonantan lirskom tekstu, naslov kompozitura priča, što hoće tvoriti roman, istina, suviše namjenski sugerira njihovu pedagošku svrhu, a da ničim ne signalizira prisustvo revolucije koja, zaipravo, tangencijalno ulazi u to ljupko kazivanje, mada zbog toga nije manje idejna rasvjeta pod kojom pisac ubire svoje literarne cvjetove u san-

džačkim krajolicima. Ipak, umjesto podrhtavanja zemlje od ratnih strahota, susrećemo ljude u surovim životnim i ratnim ustavima, okrutne pojedince, ali i odlučne dobrotvore, kao i međuljudske uzajamnosti na koje su gradske sredine gotovo zaboravile.

O epohalnom prevratu naslućujemo iz eha revolucije što odzvanja u priči prividno patetičnog naslova »Izlazak iz prokletstva«, u kojoj se pripovijeda o surovoj prošlosti naroda tog kraja:

»Ko god nailazaše željaše da ga gazi. Ko je god dolazio, dolazio je sa isukanom sabljom i zapetom puškom da skine glavu ili napuni praznu torbu.«

Redaju se nezaboravne gladne godine koje su prisiljavale pojedine porodice da žrtviju ponekog svog člana - (ženskog - slučaj Zulfije) za »tovar kukuruza« radi opstanka ostalih, komite koje su krstarile tim prostorima od kada se pamti, zime što su dubokim snjegovima odvajale kraj od ostalog svijeta predajući ga na nemilost vjetrovima, mrazevima i svakojako oskudici, što su ih dugo pamtili i prepričavali naročito oni koji su morali voditi bolesne u bolnicu, kada je i dolazila do izražaja kom-šinska i ljudska solidarnost (»Ruke i vjetar«), pojave kolijere što je ostavljala pustoš za sobom i dr. Surovost i bezobzirnost, što su karakterizirale sve te pojave, neupućena svijest je smatrala izrazom nečije kletve ili odmazdom uvrijeđenih tajanstvenih sila. Posebno hirovitost neumitnost epidemija vezivala je za pojam »morije« koja je, kako joj ime kaže, donosila pomor i koju je ta svijes morfološki pokušala predstaviti:

„Pričalo se ‘kako tu moriju viđaju da je ko crno kuće, kude – vune ili žena u bijelom koja ide od kuće do kuće.’“

Toga se uz mnoštvo drugog prisjeća Džemo Vihorović, partizanski predstavnik, dok se približava mjestu pregovora sa balistima kojima, kada dođe do susreta, objašnjava zašto Muslimani učestvuju u revoluciji:

„Da svojom krvlju i svojim životima, potvrde da je ovo njihova otadžbina, da je nastupilo doba kada se na terazijama istorije mjeri ko je za domovinu i njenu slobodu, a ko uz okupatora.“

Što su balisti i što misle o sebi, nedvosmisleno izražavaju u pregovorima upravo oni kada kažu:

„Namirite se vi jači, pa ko pobijedi i ostane na površini, mi ćemo sa njim.“

Život je, inače, pretvorio te ljudе u mučenike kojima ništa ne polazi za rukom: čuli su za knjige ali ih nemaju, znaju za papir na osnovu vojnih poziva i pore-skih potvrda koje »brzo izgube ili popuše u zimskim dugim noćima«, vjerom su previše vezani za prirodu: »Slušaju svještenika umornih očiju, pa zaspu«, probude se noću i slušaju „hučanje potoka i rijeka“, njihove pjesme ispunjavaju mudraci, svećenici i junaci u dronjcima, »jači gladni nego siti« i zato im se ne smije uskratiti zaštita i pomoć ako ih zatraže.

Ako prva priča najavljuje revoluciju u njenom toku, a posljednja, pod naslovom »Prijatelji«, njeno vatreno stišavanje, odnosno, ako zbirka počinje pripovijedanjem Vihorovića, a skončava Jankovim razgovorom sa Saikovom majkom, onda je i u spolašnjoj formi nagoviještena simbolika bratstva i jedinstva što ih nosi revolucija. Fabula posljednje priče govori o igri ratne sreće koja je dovela Janka, Miloševa sina i partizanskog oficira, u poziciju Salka, njegova lakomislenog i zadrtog komšije. Salko je, naime, zapalio Miloševu kuću, opljačkao stoku i, pošto se Miloš s porodicom bio sklonio kod Sabita, tražio da mu Sabit predra Miloša s porodicom da ih ubije, što je ovaj odbio rizikujući svoj život. Potiskujući sa svojom jedinicom šačicu balista koje je predvodio Salko, Janko se, pri ulasku u njegovu kuću, našao licem u lice sa Salkovom majkom koja mu se uplašeno obratila:

»Jesi li došao, Janko, da se osvetiš? Da učiniš onako kako je Salko učinio od tvoje kuće i porodice? Da zapališ kuću, zaplijeniš stoku, hoćeš li dugove u 'krvi da naplatiš od Salkove porodice?«

Na to, Janko reagira riječima: »Ne boj se, stara, mi ne koljemo i ne silujemo već se borimo protiv okupatora, četnika i balista, koji to rade«.

Tematika ostalih priča nije manje složena i dramski slojevita, jer zadire u životnu atmosferu u kojoj je život puko preživljavanje i stalna borba za nasljednika, u imenu i zaštitnika u starosti. Ali da se i tu stvari radikalno mijenjaju, saznamo iz priče »Njemica« čiju dramsku potku čini obeznadeni život roditelja koje djeca napuštaju i zaboravljaju u trci za svojom srećom. Njena jednostavna fabula stoji u direktnoj suprotnosti sa dubinom i snagom njene dramske potke. Naime, Redžep, najmlađi ih prihvati u starosti i zaštiti od neugodnosti koja ova donosi, kako je bilo odvajkada u tom kraju. Međutim, potaknut primjерom drugih, Redžep odlazi u Njemačku na privremeni rad, a njegova majka preuzima čobanske poslove dok se on ne vrati. Njen život se tako pretvara u stalno iščekivanje: u početku - njegova povratka, docnije - njegovih pisama koja, kako virijeme odmiče, stižu sve rjeđe, da bi, na koncu, potpuno zamrla.

Opterećena idejom najgoreg, starica očekuje glas o njegovoj smrti koliko se i potajno nada njegovu iznenadnom povratku. Poslije nekoliko godina stiže neočekivano pismo u kojem sin najavljuje dolazak sa ženom i djecom, i uskoro stižu. Nastaje komična situacija, kako u domu njegovih roditelja, tako i u susjedstvu, zbog nemogućnosti da se sporazumiju i mržnja koju okolina ispoljava prema »švabdcima i švapcadima«, dolazi, tako reći, do sudara svjetova na onoj istoj tački koju je sirota majka zamišljala svojim najsrećnijim trenutkom u životu. Ali, kada se odmor nekako završi i sin s porodicom otpuštuje, ostaju čemerni roditelji sa pokopanim nadama i neizvjesnom budućnošću. Priča zapravo ilustrira promjene što ih je izazvao povijesni skok u ustaljenim patrijarhalnim uslovima, između ostalog, to: da je pruživši djeci izazovne mogućnosti, osudio roditelje na tegobno snalaženje u novim, za njih teško shvatljivim uvjetima, ukinuo *vjekovnu* sramotu da starci čuvaju stoku i nekadašnju bruku da ih mlađi ne slušaju, što je, ma koliko teško, povijesno progresivno, iako se time nameće neodoljivo pitanje: ako povijest treba na taj način da se oprosti od svojih preživjelih oblika, je li opravданo da to proprate roditeljske suze i treba li uopće da ih bude?

Pisac, također, dovodi u vezu sa revolucijom dosta uspješno neke momente buntovne prošlosti, razumije se, ne da bi tražao izmirenje tradicije i revolucije nego da negacijom negacije tradicije afirmira buntovništvo do koga je dolazilo među kmetovima i vojnicima izazvano zulumima u mrtvo turško doba, ali i pokazao njegov prizemni i uopće ludo smioni karakter, njegovu bespomoćnost i usamljenost, njegov slučajni uspjeh i neminovni poraz.

4. Upućivanje

Takvo kazivanje prikiva nas za svoj neobični tok i čini da sa zadovoljstvom, slijedimo „učino“ životno iskustvo, stečeno prosvjetarenjem po sandžačkim selima i tako darovito predstavljeno da nas osvježava onim što smo zaboravili ili nečim što uopće nismo stigli zapaziti. Zapravo, pred nama iskršava čitav jedan svijet u kome prizore netaknute divljine, usnule svježine gorskog cvijeća, snene sutone i omamna praskozorja na sandžačkim vrletima smjenjuju grčevita borba ljudi sa surovim uslovima i njihovo međusobno poštovanje i uzajamno pomaganje, dakle, nešto što nadilazi njihovo razumijevanje i naše iskustvo. Bilo da nas suočava sa bezumnim ratnim košmarom ili uvlači pod kožu čemernog života, pisac se trudi da nas drži u doslihu sa humanumom i njegovom sudbinom u gorskim prilikama, što postiže zahvaljujući predanom istraživanju i talentu koji zna ne samo da pohvata nego i da skladno poveže i

uplete ta tako raznorodne niti u jedinstven životni koloplet što se nudi kao riznica, mukotrpog života i ljudske uzajamnosti. Na taj način spašava od zaborava, kome je, inače, podložno sve što se pamti, ponajprije iskustvo s obzirom na to da su takvi na izmaku povijesti, koliko i u odnosu na to da je ono tu dobijeno, dugo čekano i plaćeno velikim trudom i ljutim dovijanjem, jer k njemu vode zaobilazni putevi i zbog njega se toliko život troši da se do mnogo čega namjeravanog ne uspije doći.

I iz takve sumornosti pisac zna ponuditi sa cvjetovima i plodove, sa praskozorjima nove dane, mada najčešće pruža mješavinu radosti i gorčine života, što nas ne ostavlja spokojnim. Inače, odnos prema pozitivnom nasljeđu nije nikada bez stanovitog pjeteta, ali ni bez određene radosti za neke, što se da objasniti njegovom nemogućnošću da ugrozi bilo čije interese. Mudrost je svakako naći mjeru u tome koliko i slijediti princip: da je dostoјna ponavljanja samo prošlost koja nas uči kako da budemo ljudi.

Međutim, ni njegov tekst nije liшен određenih nedostataka, ponajprije nedovoljne snalažljivosti u obradi povjesne građe, što, čini se, dolazi iz njegove bojazni da literarnom obradom ne zasjeni njenu autentičnu prirodu i onaj osobeni sandžački kolorit koji čine njegove priče neobičnim i najčešće privlačnim. Podređivanje tome literarnog dara osjeća se u priči »Murat«, kao i dijelovima pripovijetke »Noćni razgovori«, što unekoliko umanjuje sugestivnost prizora, napetost scena, dramatičnost zapleta i njihovih iznenadnih obrta, ukratko, efektivnost literarnog teksta. Ali, gledano u cjelini, Azemovićevo pripovijedanje rađeno je sa puno smisla i dovoljno darovitog osjećanja za mjeru kojom se postižu prave literairne vrijednosti. Naročita vrlina zbirke »Dug zavičaju« jest u njenom angažiranom zbližavanju ljudi, dakle, suprotno onima što se trude da ih dijeljenjem udalje.

(Iz knige "U vidokrugu humanizma", Rožaje 2015.)

Husein Bašić

“TAJNOVID” ZAIMA AZEMOVIĆA (Zaim Azemović, Tajnovid, Rožaje 1994)

Prvi utisak koji se nameće čitajući knjigu Tajnovid Zaima Azemovića, je svakako njena neobična i složena faktura, kojom je ostvaren životopis šejha Muhameda Užičanina, jednog od učenijih ljudi svoga doba, čovjeka koga su krasile visoke moralne vrednosti, nadasve pravdoljubivost, razboritost i mudrost, u vremenu u kome su carovai: pohlepa, zavist, intrige i napravda. U oblikovanju ovog životopisa autor se koristio nekolikim postupcima, tako da ovo, i ako obimom ne veliko djelo, sadrži u sebi elemente romana (raminsirane biografije) elemente narodnog predanja i mita, eseističke elemente, i na kraju elemente dokumentarne proze. Možemo reći da je Azemović, uglavnom, dosta prirodno i neusiljeno povezao sve te elemente koji čine njegovu knjigu, vještoto prelazeći iz jednog manira pripovjedanja u drugi.

Opredjeljujući se za prilično divergentan pristup ovoj temi, varirajući i uspostavljajući ravnotežu i sklad među njenim djelovima, Azemović je uspio da s više aspekata približi i učini životnjom ne samo jednu značajnu ličnost iz istorije i tradicije muslimanskog naroda, nego da nam dočara njeno vrijeme, da ga situira u kontekstu istorijskih zbivanja i približi današnjem čitaocu.

Autor je bilo kojim pojedinačnim postupkom (od ovih koje smo nabrojali) mogao doći do određenog rezultata, bilo da napiše klasični roman, bilo da napiše esej i naučno (istorijski) osvijetli ovu ličnost i njeno vrijeme, ali se, po svemu sudeći, nije mogao oteći obilju raznorodne građe koja se nudila kao: usmena tradicija, narodna priča i mit, ili, iako šturi, ali pouzdani tragovi u istoriografiji o šejhu Muhamedu Užičaninu; na kraju i njegove čuvene “Poslanice” beogradskom valiji Muhamed-paši, i svima koji su predstavljali tadašnju tursku vlast u Beogradu.

Kratko ću zadržati vašu pažnju na svakom od ovih postupaka. Tamo gdje autor želi da dinamizira radnju, rado pribjegava romanesknim efektima pripovijedanja. To se najčešće ogleda u kratkim i motivisanim dijalozima, koji su uslovljeni nekom izuzetnom životnom situacijom, u kojoj treba reći mudru riječ ili učiniti hrabar korak. Tek što stvori dramsku atmosferu i pusti mašti na volju, pisac je prekida eseističkim el-mentima ili navodima iz neke knjige; pričom ili mitom, kao da se uplašio da se nije suviše odaljio od onoga što mu se nudilo kao građa za ovo djelo. Tada prosto žalimo što pisac nije izdržao u daljem razvijanju sugestivnih i upečatljivih umjetničkih slika i zanimljivih dijalogova, koji, bez sumnje, znače veći domet i rezultat umjetničkog stvaranja. Ovdje je sadržana i jedina dilema u odnosu na mogućnosti i stvaralačke postupke kojim je ostvareno ovo djelo. No to je neprikosnoveno pravo autora i u njega ne treba dirati.

Drugi postupak unošenja predanja, legende, mita, i uopšte muslimanske tradicije, otkriva nam stvaraoca koji do tančina poznaje i razumije narodnu dušu, njegovu psihologiju, običaje i tradiciju; koji se suvereno kreće kroz prostor i vrijeme immanentne ovom djelu, i time ga nesumnjivo čini uvjerljivijim, bližim i zanimljivijim. Mnoge narodne priče, izreke i drugi oblici narodnog stvaranja, koje i nijesu morale biti vezane uz glavnu ličnost i junaka ovog djela, šejh Muhameda Užičanina, našle su jaku, istorijski uslovljenu, ali tragičnim krajem i sudbinom izdvojenu ličnost, kojoj pristaju, koju upotpunjavaju neobičnim, često, mitskim sadržajima, čineći je univerzalnom i stvarnom.

U trećem postupku, najčešće kao citate na početku pojedinih poglavlja, autor navodi odlomke iz objavljenih radova, kao što su prilozi: Tihomira Đorđevića, dr Radmila Tričković, Derviša Korkuta, Muhameda Handžića, dr Nazima Šabanovića, Omera Mušića, dr Muhameda Hadžijahića, dr Ejupa Mušovića, kao i druge odlomke iz časopisa i dokumenata o šejhu Muhamedu i njegovom životu. Azemović je očigledno tragao za relevantnom naučnom podrškom u osvjetljavanju ovog lika, iako ovaj segment, s umjetničkog stanovišta, najviše odudara od romaneskne strukture djela, u kojoj je ona dobrim dijelom ostvarena.

Narodno predanje (priče, mitovi, legende i mudre izreke) našle su svoje adekvatno mjesto i rekli bismo čine finu poetsko-mitsku potku kojom su gusto i slikovito premrežene ljudske i moralne vrednosti šejh Muhameda.

Najzad tri Poslanice koje je uputio šejh Muhamed, osionim i zulumčarskim beogradskim valijama i pašama, koje je potpisivao kao "Sluga siromašnih Muhameda, poznat kao Užički šeh", čine obrazac i kodeks visoke moralnosti, prav-

de i postupanja s nezaštićenim narodom (bio on pravoslavna ili muslimanska sirotinja), onako kako je zakone onog vremena i vjerske kanone poimao i sprovodio ovaj istinoljubivi i pravični čovjek. "Poslanice" nijesu samo moralna osuda korupcije i pohlepe, intriga i podvala, nasilja i zulumčarstva, već su u isto vrijeme obrazac etičnosti, mudrost i razboritost pretočena iz života i zakona u žestoku i otvorenu kritiku i optužbu. One ne samo svojim iznenađujuće hrabrim i oštrim sadržajem, već jezikom i stilom kojim su napisane, čine čast i ponos našem čovjeku u ondašnjoj turskoj carevini.

Na kraju, valja odgovoriti šta smo dobili knjigom "Tajnovid" Zaima Azemovića? Dobili smo dosta. Jedan izuzetan roman (romansiranu biografiju), jedan solidan esej, jedan antologiski izbor narodne mudrosti i predanja i, na kraju, integralne tekstove "Poslanica" šejh Muhameda Užičanina, i sve to u prirodnom i neraskidivom jedinstvu koje tvori složenu strukturu, umjetničku, ali i istorijsku vrijednost ovog djela.

Ne možemo se oteti utisku, a to je u ovoj knjizi kulminiralo, da je Azemović i ovim djelom ostao dosljedan sebi, svom humanističkom i ljudskom angažmanu, poimanju literature i svega o čemu piše, kao vječne mudrosti i pouke života. Zato se i ovom Azemovićevom knjigom afirmišu humanost i čojstvo, visoko rangiraju vrlina i žrtve, nasuprot zlu i nasilju.

Pri kraju ovog djela autor se, možda i nesvjesno poistovjećuje s rezonerom koji sto godina nakon šejhove smrti priča Huršid-paši Bagdadliji životopis šejh Muhameda Užičanina, ali i živo-topis svoga zavičaja:

Ali, čestiti pašo, u ovoj kući, gdje ste bili na konaku, ima čovjek od pera, Vasvi Ganić, koji je skupljaо podatke iz knjiga i usta naroda o šejh Muhamedu, koga u narodu nazivaju još i šehid, šejh Muhamed, i koji će vam opširno o njemu ispričati.

Dovedoše i predstaviše paši mladića crne kovrčave kose i zanesenih očiju, čiji se dah predvajao dok su riječi vrludale čas u predjeli istorije, čas u oblast islamske mistike i filozofije, pa opet u treperave predjeli poezije između neba i zemlje i koji paši ispriča sve ovo što smo mi ispričali u ovoj knjizi i pročita mu poslanice šejha koje smo mi ovdje donijeli...

Ili:

Eto, čestiti pašo, to je dio povijesti koji je dopro do mojih ušiju i do moga pera.

Zato neka mi oprosti Alah i svete sjeni za manjkavost znanja i obavještenja o događajima prošlosti čiji svjedok nijesam bio, za pričanje o ličnostima koji nijesu bili moji savremenici i poznanici, za pretpostavke o pojавama koje se skrivaju iza vela i uzmiču graničnim moćima saznanja ljudsog uma. Za grijeh da ne oskrnavim tajnu... Ali, uhar je ako jedno sjajno zrno iznesemo iz tame neznanja i zaborava...

Budući da je "Tajnovid" Zaima Azemovića tek izašao iz štampe (događaj je i to što je pečatan /štampan/ u Rožajama), da se na njemu još nije osušila štamparska boja, nastojao sam da izbjegnem bilo kakvo prepričavanje sadržine, rizikujući da ovo kratko predstavljanje bude suhoparno i nezačinjeno mislima i pažima iz nesvakidašnje knjige, da bi ugodaj vašeg čitanja bio nov i zanimljiv!

(Iz knige "U vidokrugu humanizma", Rožaje 2015.)

Alja Džogović

DAROVI PLEMENITOG ŽIVOTA

Knjiga izabrane proze "Darovi" Zaima Azemovića predstavlja njegovu visoku afirmaciju u ovom literarnom žanru. Po poetskom opredjeljenju, Azemović je prevashodno pjesnik od izuzetnog talenta i iskustva, može se reći rođeni pjesnik -proizišao iz takođe pjesničke sredine, one u kojoj su se pjevanje i pripovijedanje uvijek smatrali duhovnom potrebom i narodnim univerzitetom, kako je govorio M. Gorki, dakle sastavnim dijelom života. U kraju iz kojeg Azemović potiče njegovani su, tradicionalno, svi oblici usmenog stvaralaštva - lirsko i epsko, retorične strukture svevremenskih sadržaja i mudrosti. Pjesnikov naslijedeni talent i afiniteti prema duhovnom stvaralaštvu, inicirani nepresušnim tokovima usmenih kreativnih fenomena, u sredini u kojoj su gusle bile još instrument svekolikog epskog ispoljavanja i saopštavanja viteških podviga, časti i čojstva, zanosnog melosa koji je općinjavao sluh svih uzrasta i obrazovanja; lirsko polifonijsko pjevanje i kazivanje - zvukom i riječju - ispoljavalo i odslikavalo najuzvišenije prelive ljudske duše i narodnog (kolektivnog) senzibiliteta; bajkovito i retorično kazivanje životnih sadržaja i univerzalnih mudrosti i načela egzistencije - prvenstveno one rustikalne i gorštačke. U ovakvoj sociorapsodskoj i sociolingvističkoj sredini formirao se literarni kreativni fenom umjetnika polivalentne orijentacije - Zaima Azemovića, koji je, svakako, naslijedio stvaralačku energiju i inicijativu svojih zavičajaca, umio da osjeti ljepotu njihovog govora, bogatstvo i semiotiku jezičkih resursa i njihovu poetsku upotrebljivost. U ovom diskursu, Azemović se deklarisao i kao pjesnik stvaralačkog umijeća - pisanjem stihova najviše estetsko-literarne višezačnosti; zatim kao pripovjedač široke stvaralačke rezonance, umješnog pripovijedanja po maniru narodnih aeda sandžačke usmene tradicije; takođe i kao skupljač svih oblika narodnog stvaralaštva čije su vrijednosti afirmisane na najvišim nivoima homeroških istraživanja. I sem ove multijetničke naklonosti i uposlenosti, Azemović se deklarisao i

kao pisac vrsnih naučnih radova iz domena usmenog narodnog stvaralaštva – tumačeći njegovu genezu i rudimentnost, arhaičnost i umjetničko-pragmatičnu funkciju, jezičnost i narodnu filozofičnost. Po mjeri vremena, Azemović je otrogao od zaborava mnoge narodne tvorevine i njihove kreatore, pisce koji su stvarali u tišini minulih vremena, kao i mnoge ličnosti svojeg šireg zavičaja koji su bili fundamentalni učesnici u stvaranju njegove historije i kulturnog nasljeđa.

II

Azemovićevo knjiga izabrane proze «Darovi» je zbirka pripovijednih struktura, uglavnom srodne tematike i idejne konotacije, prvenstveno namijenjena čitaocima kao zbornik čiji je zadatak da se upoznaju sa proznim stvaralaštvom ovoga pisca, ali i kao umjetničko-pedagoška školska lektira. U ovim pričama kondenzovana je pripovjedačka literarno-estetska višežnačnost, ekspresivni sadržaji i gorštačka realističnost te leksičko-morfološke i sintaksičke strukture specifične semiotike i gramatičnosti. Taj jezik, transponovan iz narodne rječitosti u umjetničku pripovijest, čini priču žanrom konstruktivnih vrijednosti i sa aspekta teorije literature i njene estetike kompletnom i svevremenskom. Saglasno ovome, treba afirmativno apostrofirati da se ovaj sud ne odnosi samo na izabrane pripovijetke u knjizi „Darovi“ već i na sve druge Azemovićeve pripovijesti koje iz metodoloških razloga nisu inkorporirane u ovu zbirku antologjske namjene. Bila bi to prevelika knjiga.

Preostale Azemovićeve priče mogu biti projekat neke buduće i funkcionalno drugačije osmišljene zbirke. Ubijedeni smo da hoće, jer vrijeme društvene afirmacije Azemovićeve umjetnosti u predznaku je afirmacije i evolucije savremenih društvenih odnosa, bošnjačke kulture i njene jezičke komponente.

Zbirka „Darovi“ sadrži trideset pripovijednih pričanja različite kompozicione strukture, bliske tematičnosti i motivske komponentnosti. Ove priče su, u ekspozitnom kontekstu, pisana panorama piščeva zavičaja - njegova galerija u prostoru i vremenu, čiji su literarni eksponati sastavljeni iz mozaika realističnih slika ljudske egzistencije gorštačke socijalne sredine, likova nalik na bogumilske stećke i njihovu postojanost, te kontrastivnosti i oporosti koje su odraz života u kvrgama reljefa i planinsko-sandžačke prirode i njene čudljivosti. Ono što ove pripovijedne eksponate prožima unutrašnjim jedinstvom, jeste njihova izoštrena misaona dimenzija, mudrost i filozofičnost, po uzoru na narodne priče i kazivanja, gnomske aksiome razvijene u umjetničke strukture pripovijednog žanra. Svaka ova priča posjeduje i svoje mudronosno „naravoučenije“,

koje je rezultat narodnog iskustva i narodnog uma, slično onome u Azemovićevoj knjizi narodnih priča "Pamet je u narodu". U osnovi sadržaja ovih pripovjedaka je Čovjek i Čovječnost - i kao simbol i kao stvarnost. Dakle, kako je u stvarnosti tako je i u umjetnosti. To je, najbolje rečeno, realizam blizak shvatanju Černiševskog. Realni čovjek je u sferi realnog života. Njegov život nije apstraktan već ima svoje ljudske uzroke i posljedice. Motivisan je unutrašnjom i spoljašnjom stvarnošću - dakle, psihološkim motivima koji su odraz stvarnosti u vremenu a ne iznad vremena i izvan prostora. Azemović se ne služi apstraktnim jezičkim prelivima niti jezičkim stilemama nejasne usmjerenosti, vanjezičke funkcionalnosti i vanjezičke pragmatičnosti. On, dakle, ne stvara lijepo u formalnom smislu već u mjeri stvarnog života i objektivne umjetničke slikotvornosti. Njegove priče kazuju život u realnoj koloritnosti, stvarnim jezikom i njegovom razumljivom sintaksom - sintaksemama koje su i svakodnevni i epski govor njegovih gorštaka, guslara i pripovjedača, koji čuvaju jezik od dekonstrukcije, obogaćuju ga i stvaraju, na temeljima starih morfoloških i sintaksičkih struktura, nove morfostileme i sintakseme - proširuju njihovu semiotiku, razumiju sve složenosti komunikativne i literarne polisemije, njenu metaforičnost i fonološku melodičnost. Zato su, u jezičkom korpusu Azemovićevih priča, najčešće stileme metaforične strukture, slikovitost pripovijedanja, kontrastivnost slika po modelu antonimičnosti, slikovite pripovjedne gradacije, epski vokabular i epski epiteti, alegoričnost sadržaja i više značnost klauza u funkciji aluzija i meditacija, gnomičnost u iskazima svevremenskih istina, jezička sažetost i ekonomičnost po urneku narodnih retoričkih kazivanja, kao i sadržajni i misaoni prostori po principu "pametno govor i mnogo kaži". Zato je kratka priča osnovna literarna forma koju Azemović neguje. U jezičkom tkivu ovih struktura nema nepotrebnih pričanja, nema tautoloških frazema i jezičkih ekstrema. Čistota jezika dolazi sama po sebi, iz piščevog iskustva i odnosa prema upotrebljivosti jezika u umjetnosti i svakodnevnoj govornoj komunikaciji. Azemović dobro poznaje jezičku varijantnost, njegovu polisemičnost i mogućnosti primjene u poetskoj literarnoj funkciji. On, takođe, dobro poznaje funkciju jezika u misaonim strukturama, njegovu gnomsku variabilnost i suštinu. Zato, u ovim pričama, on u pripovijedne sadržaje transponuje cijele, ili gotovo cijele, segmentne strukture gnoma i misaonih klauzula, eliptičnih izraza refleksivne komponentnosti, aluzije latentnih sadržaja; a vrlo često - po modelima narodne stilistike, gradi slične stilogene strukture. Po tom principu, i po jezičkom bogatstvu i njegovoj semiotici, Azemović je izgradio sopstveni, i originalan, pripovjedački stil - svoju stilistiku i svoju poetiku.

Azemović je dobar poznavalac narodnoga zavičajnoga jezika i njegove semiotike. Transponujući u literarnu normu ove jezičke resurse, on umješno gradi

svoje priče sopstvenim stilskim manirom, originalnom strukturom rečenice – dakle, originalnom pripovjednom sintaksom, spontanim i uvjerljivim monolozima i dijalozima, rekcijski i kongruentno u funkciji jasnog i čistog izraza i pjesničke slike, logične meditacije i sažete deskripcije. Realno (spoljašnje) i imaginarno (unutrašnje) vrijeme ne oponiraju u razvijanju pripovijedne radnje. Ove dvije vremenske oznake u kompoziciji i stilskoj materiji stoje u logičnom kontinuitetu, u sažetom trajanju - kao izraz i posljedica doživljenog vremena. Struktura vremena ispoljava se oblikovanjem vremenskih segmenata i situacija u narativnom prostoru i pripovijednom toku. U Azemovićevoj prozi nema inverzije vremenskih perspektiva, niti anahronije. Pripovijedno vrijeme u knjizi "Darovi" je historijska kategorija (historijski prostor) u kojoj se čovjekova egzistencija odvija u tri dimenzije - doživljavanje prošlosti, proticanje sadašnjosti i aspekt subjektivne budućnosti. Likove i zbivanja ovih priča Azemović je smjestio u realnu i tipičnu vremensko-socijalnu perspektivu, u umjetnički osmišljeno i oblikovano vrijeme -mjerljivo, mozaično i logično.

Junaci ovih pripovijedaka djeluju uglavnom u svojim fizičkim prostorima (geografski prostor Rožaja i okoline), koji su ambijent događanja i aktiviteta, socijalnog i psihološkog ponašanja i duhovnog života svake individue u sferi Azemovićevog pripovijedanja.

Sa aspekta metodologije umjetničkog pripovijedanja ove priče mogu se sistematizovati u tri narativna ciklusa. Prvi poetski krug čine priče klasično-realističke pripovijedne strukture u kojoj je autor primijenio tzv. «on-formu» pripovijedanja - pričanje u trećem licu koje je sa gledišta umjetničkog pripovijedanja i objektivno pripovijedanje. Azemović je u ovom metodološkom literarnom postupku pisac sa velikim iskustvom i poznavanjem relevantnih principa prozne književne kreacije, prvenstveno kompozicione strukture kratke priče, kvantiteta i značenja sadržajne komponente, portretisanje likova deskriptivnom i dijaloško-monološkom metodom, te upotrebe originalne epske jezičke norme - one dijalektske, transponovane u lingvostileme umjetničke funkcije. U ovaj krug moglo bi se smjestiti priče "Izlazak iz prokletstva", "Gruda", "Bijela pregrada vidika", "Murat", "Seoba" i slične ovima. Drugi krug čine priče dominantno lirskog izraza i subjektivnog značenja, gdje je autor najčešće upotrebljavao tzv. "ja-formu" pripovijedanja: autor je diskretni učesnik književne situacije i pripovijedanja, a često i nosilac radnje u priči (fiktivno "ja, odnosno unutrašnja tačka gledišta). Priče ovoga kruga imaju lirski subjektivni tok pripovijedanja, pa sa tog značenja, predstavljaju onu umjetničku kategoriju koju nazivamo pjesme u prozi - lirsko stilogeno pripovijedanje u kojem je pjesnikov subjekat latentan, emocionalan i monološko-psihološki konotiran. Neke priče ovoga kruga imaju

meditativni karakter, element su unutrašnje pjesničke slike autora ili nekog drugog pripovjednog lica ili žanr stilske afirmacije pisca. Ovaj krug literarno predstavljaju impresije tipa "Zidar i kamenje", "Nesanica", "Lukavstvo sjemena", "Na obali", "Ruke i vjetar", "Budne oči", "Povratak" i sl. Priča "Na obali" je istoznačno i jedina cijelovita erotsko-senzibilitetna i, svakako, doživljena pjesnikova intima, motivisana nekom mladalačkom životnom sekvencom. U ovom diskutabilnom diskursu priča "Povratak" je lirsko kazivanje "po sjećanju" - metodom subjektivne pripovjedne opservacije i objekat vizacije unutrašnjih zbivanja. Erotski motivi zastupljeni su i u drugim pričama ove knjige, ali u sekvencama pripovijedne kompozicije i proznog teksta. Ove erotske slike i motivacije rezultiraju iz sadržaja i reljefa realnog života nosilaca pripovijedne radnje. Sagledavajući ove literarne argumente, Azemović ne gradi likovne niti retorične stereotipe, već originalne epske sadržaje i umjetnički osmišljava realni život gorštačke sredine. Trećem pripovjednom krugu pripale bi fragmentarne priče tipa "Tajnovid", "Potjernica" i slični prelazni literarno-istorični sadržaji struktuirani po metodu romansirane biografske proze, za šta Azemović takođe posjeduje visoko iskustvo i umijeće. Romansirana biografska proza "Tajnovid", veliko djelo izvan korpusa pripovjedaka "Darovi", u stvari specifična vrsta romana o životu i legendarnoj smrti šejha Mehmeda Užičanina, jedno je od boljih djela u ukupnoj bošnjačkoj književnosti savremenog izraza. Po unutrašnjoj duhovnosti, psihološkoj slojevitosti, metafizičkim egzistencijalnim prostorima gdje je "božja volja vrhovni zakon" a istina i "vjera važnije od čovjeka", kompozicionom romanesknom tehnicizmu i scijentističkom pristupu, te po fenomenu umjetničke višežnačnosti, "Tajnovid" se približava romanu Meše Selimovića "Derviš i smrt".

S obzirom na kompozicioni prostor i sažetost pripovijedanja, ove priče nemaju jedinstvenu centralnu ličnost. Međutim, u prenosnom i simboličnom smislu centralnim likom može se označiti kolektivno biće, gorštački kolektiv, dakle Čovjek. U središtu ovih pripovijedanja su porodice piščevih zavičajaca, one koje prevrću zemlju i kamenje oko «nebeske sohe» ili se sele prema Bosforu - u nepoznato, da se sasvim izgube i socijalno rasloje. Ali, i u ovakvim sažetim pripovjednim strukturama, većina likova je umjetnički kompletno oblikovana, međusobno izdiferencirana, sa tipičnim oznakama karaktera i psihološke semiotike. Likovno se afirmišu Mejra Mehmedović («Blizanci»), Sait («Đulo, oprosti»), Mujo Brđanin («Komšije»), Gruda («Gruda»), Ibro (ličnost u sadržajima više pripovjedaka), Angelika («Njemica»), Jonuz («Orlovi na Bosforu»), Dino ("Zlatna i gladna brda"), Mersada ("Na obali"), i dr.

Psihološki fenomeni likova Azemovićevih pričanja su višekomponentni i višežnačno literarno osmišljeni. Osnovni, i kolektivni, psihološki fenomen je

gorštački biologizam, tradicionalna gorštačka etika i racionalna sociološka svijest, racionalna i pragmatična estetika u funkciji egzistencijalne filozofije, apsolviranje pravde i iskustva svevremenskim epskim kreativnim modelima, eruptivno ispoljavanje nesvesnog i njegovo uranjanje i smirivanje u fenomenu svjesnog i dominirajućeg. Seoba i napuštanje starih ognjišta najveća je psihološka frustracija i rezignacija - lament i kolektivna drama.

Težnja da se prevladaju životni problemi osnovna je ideja ovih Azemovićevih priča, posmatranih kompaktno. Estetska ljepota njihovih sadržaja ostvaruje se jezičkom slojevitošću – fonostilistikom i morfostilemama, dijalektizmima i regionalizmima specifične epske semiotike i posebno sintaksemama pragmatične funkcije. Skup ovih govornih članova, upotrijebljenih u umjetničkoj realizaciji pripovjedaka u knjizi „Darovi”, sem književnih vrijednosti, ostvaruju i originalne stileme funkcionalne lingvistike. Sa tog gledišta, Azemovićeva knjiga pripovjedaka je svojevrsna epsko-narativna lingvistika.

Na kraju, ima li ljepših i plemenitijih darova, no što ih Azemović zavještava ljetopom i mudrošću ove knjige svojim zemljacima, zavičaju, pokoljenjima koja dolaze, svijetu na kojem je živio?

(Iz knige „U vidokrugu humanizma“, Rožaje 2015.)

Mr Fatima Pelesić- Muminović

POSLANSTVO RIJEČI

Zaim Azemović "Moć riječi na terazijama vremena"

Ništa tako moćno ne određuje čovjeka kao riječ, mistificira njegovo božansko porijeklo, otjelotvoruje njegov duh i distancira ga u odnosu na druga bića kao jedino koje misli, stvara poticaj komunikacije, izražava subjektivni doživljaj svoje percepcije kao objektivnu sliku svijeta. Riječi su vrelo inspiracije pjesnika **Zaima Azemovića** pretočeno u zbirku izabranih stihova "**Moć riječi na terazijama vremena**". Pjesnik "mjeri" riječi, estetski izvajane, metaforički jednostavne, originalne ekspresivne idiome, otežale dubinom smisla, snagom značenja, on se riječima ne igra, niti olako razmeće, njegov stih slobodan, pun asocijacija i komparativnih veza odlikuje misaonost, lirska sublimiranost, ekspresivna narativna komponenta, jednostavnost kao težnja za savršenijim izrazom.

Tu, eksplikite, u poeziji Zaima Azemovica, zavičajni milje stvara homogenu cjelinu riječi i slike , koja pulsira svim refleksijama značenja, autohtono, spontano, snagom otvorene pouke, poente ili jednostavno rečeno univerzalne poruke.

Poezija Zaima Azemovica čitavim habitusom korespondira sa sve vremenom, od prošlosti koja se ponavlja, sadašnjosti sa elementima prošlog i budućeg, do vizije budućnosti na način svojstven pjesniku analitičaru, misliocu koji traga za bilostima svoga žica, prebire najtananjije niti tajni koje sapliču život ili mu podižu krila. "Možda stremim nemogućem kada pokušavam da suštinu svog života izlijem u riječi ili knjigu", govorio je pjesnik Halil Džubran. Azemović ne sumira ishod svoga puta, on poput Bodlerova albatrosa nadljeće prostor svakodnevice visinom koja ga oslobađa tereta trivijalnosti, koraka utabanim stazama/'Ispod krila ptica u vazduhu se pale/ bijele buktinje" (Jesenji predio). Začudnost svojstvena pjesnicima, "pjesnici su čuđenje u svijetu" u duhu A.B.Sirmica, suočava ga sa nepoznatim, slućenim, ili teško izrecivim kada "ćutanje prevodi na

jezik čuđenja”. Pjesnikova imaginacija nadrasta poznato, ”Oblaci ostanu ispod ramena, / u ponebljenim očima” (Nigdje smirka), nema fiktivnih granica u njegovoj spoznaji niti smirenosti njegova sna: “melju me neućutkana pitanja, / remete smjenu noći i svitanja” (Dobrota zemlje).

Jasno je da pjesnikov zavičaj nije samo nužni krug u kojem obitava, već ozavijčavanje pjesnikova kosmosa zahtjeva širi prostor, podrazumijeva planet zemlju, svemir. Zahvaljujući moći da se izdigne duhom iznad prozaičnog, Azemović ponire u dubinu tragajući za smislom ljudskog bitisanja i nestajanja koju i ne naslućuju oni što plutaju u sigurnoj površnosti.

Uz pjesnika Azemovića pristaje konstatacija da je pjesnik probuđena svijest naroda , vrh piramide koji misli, osjećaj što stidno prati nesigurnosti, nesporazume, pogibeljna riječ koja brani, napada, smiruje, uvijek nepobjedivi borac čiji agensi za pravdu , slobodu, ljepotu i dobrotu ne priznaju poraze. Širinom duše pjesnik zastire svekoliko čovječanstvo o kome se stara, brine: “Strepim za ovu kuću svijeta/ kada crni ljudi naoružani/ pokušaju da prodrnu u dječiji san” (Strava).

Strah je iskonski osjećaj podjednak svim bićima, ali strah pjesnika Azemovića za “kuću svijeta” podrazumijeva strah za sve ljude svijeta ma koje su boje kože, vjere, otkuda su. Strah za uništenje ljudskog roda iznutra, ljudskom rukom sijača zla što baca razno sjeme u polje dječje radosti, čiste snove muti i budućnost pretvara u košmar i nesigurnost. Kosmopolita ne može previdjeti slabosti vladara tla, koji uvijek odlaze, a ono ostaje, kako se bore da ovladaju i vremenom, malim isječkom svoga trajanja, koje uzimaju za početak povijesti, a ne vide da time zasijecaju svoje duboke korijene, drže se mladih, tankih žilica i busaju u prsa da sa starom žilom nemaju ni mrvu iste klice. Krhki ljudski izdanci. Azemović sa-gledava vrijeme kao vječnost i svoje godove porodičnog stabla vidi u slavenskoj zajednici : “Noćas osjećam mojim godovima / praslavenski predak kruži, / kroz majčinu gatku nadamnom šapuće, / drevnim me formulama brani” (Korijen riječi). Ono čega se bojao i Ono čemu se divio, čovjek je svojim strahom ogrnuo, poklonio se, klekao. Moja rahmetli majka bi podigla ruke prema mladom mješecu na nebu i učila Kul-huvallahu ehad. Kad bih je upitala zašto to čini samo bi mi odgovorila da je džaiz, vjerom dozvoljeno, dopušteno. Ti stari slavenski običaji manifestiraju se i danas kod njihovih potomaka. Osporavanje na povjesnu kolijevku uvod je u potiranje tragova povjesnog rasta. Maloljetstvo čovječanstva mnogim narodima je došlo glave i izbrisalo trag na zemlji.

Pjesnika boli nesigurna budućnost “dječijih snova”, on ne brine za sebe, koliko za sve ljude, pjesnik je majka ljudima. Poput majke koja se ne odriče zločeste

djece nego ih priziva pameti, riječju, lijepom riječju. Majka rijetko autoritet spašava prutom, iako je strah glavni gospodar koji ljudima vlada iznutra. Analogija pjesnik - majka je vrlo ekspresivna. Mati nesebično svojim dlanovima podiže dušu koja kipi u djetetu , što niti hodi, ni govori, ne zna samo jesti, što je u njenoj utrobi raslo da dobije lik čovjeka, a pjesnik od riječi stvara pjesmu koja već formirana prestaje biti samo njegova, postaje dobro svih, ljepota za sve koji razumiju njen jezik, vrijednost. On time ne biva nagrađen, ako samo postojanje pjesme nije svrha nagrade. Na činjenje dobra i iskonsku dobrotu čovjeka pjesnik nas podsjeća u vremenu kada je "dobar i lud na istoj deredži", u vremenu kad je dobrota sama sebi svrha, kad trijumfuje laž, licemjerje, dvoličnost, a iskrenost je u nezavidnom položaju, ponižena. Koliko nas samo pjesnik osvješćuje, " u dobroti srca sjeme nove zvijezde " vidi (Zrno sjaja). Uzalud se poslanstvu riječi nastoji skratiti put, osujetiti moć!

Individualizam je obilježio 20. stoljeće, oslobođio ropstvo, podastro palim životima slobodu , raširio krila tehnici, stigao do Mjeseca, ali kao nikad nastavio sa usavršavanjem sredstava za ubijanje ljudi, miliona ljudi, uporedo sa bujanjem smrtonosnih bolesti koje uzimaju svoj danak. Egoista i alienirani homo-sapiens postaje uzor modernog homo-novusa, sveden na interes koji je biće čovjeka izložio osami, nesigurnosti, planetarnom strahu, melanholiji, čamotinji. Forme društvene podrške i solidarnosti markirane su kao anahroni, prevaziđeni vid komuniciranja. Pjesma Zaima Azemovića slikovito oživljava predjele ljudske duše i neposustalu snagu da se istraje u uspravnom (ljudskom) hodu.

Ljepota okupljanja, potreba da se izrazi plemenitost, susretljivost, gostoprимstvo odslikana u pjesmi "Očekivanja gosta" demonstrira najljepši vid socijalizacije da čovjek s čovjekom podijeli riječ . Siromah koji nudi hljeb ,vodu, so i lijepu riječ počašćen je posjetom gosta. Bliskost uliva sigurnost da ljudi nisu sami, da postoje oni na koje se mogu osloniti," u rijećima naći lijeka" , "Ako ne nađeš siromaha/ili brata/ Da podijeliš što pretiječe/ Doći će uzimač/Da uzme/ I stoje preče" (Uzimač).

"Najveća dobrota je voda", reče Lao -Tse. Ona nas kao mati cijelog vijeka poj, umiva, pere. Ona je najzdravije piće, naravno, prirodna voda nezagadlena ljudskim nemarom. Mnogi prislane dobrotu duše uz dobrotu vode i "zadužbine svoje česme naprave/ da ih žedna usta blagosiljaju/ I tako ime svoje uz vodu spoje/ dok voda teče da i ono traje./ Takvi su dobrotvori i pjesnici koji pjesmom poje dušu radoznalih. "I ko jednom piye takvu dobru vodu/ od žedi se drugom izlječio nije,/ vratiće se opet da je piye" (Česme).

Pjesnika privlači komponenta vječnog u vodi koja je izložena neprestanim promjenama forme, ali ne i sadržaja, "obalu svaku prelijem,/ ropstvu oblika izmanknem,/ svaka stopa nova mijena".(Nigdje smirka) , slično riječi koja "vje-kuje u ustima ljudi".

Na granici sna pjesnik ispituje svijet sumnji, prepoznavanja, slikovito dočarava neizrecivo : " Ne pamti se trenutak dolaska sna/Trepavice između dana i noći/ Disaj između života i smrti" (Predvorje sna), promišlja tajne koje su vječna zagonetka ljudskom umu. Tu nit vječnosti koja se otima čovjeku od Gilgame-šova sna do danas i granicu " bez vremena i prostora / Iza zavjese mogućno-sti" pjesnik slijedi tragom riječi: "Riječ jedna sa sto košuljica/Skida slojeve sa lica "/ . Moć majčinih riječi odzvanja kao šapat vječnosti na uho pjesnikova djetinjstva: "O Bože, čuj njene molitve za spas/ Vidi njeno srce što u ponoć sija/ Jer nikada se nije molila/Da ona spašena samo od zla bude/ Nego se prvo molila za sve dobre ljude" /Moć majčinih riječi) , nesebično kao i kralj Uruka koji travku vječnosti nije želio pojesti sam, nego podijeliti sa svojim narodom. Kako bi danas na njega gledali političari kojima narod ukazuje nesebično po-vjerenje? Koliko je riječ sveobuhvatna, teška (" Ubi me prejaka riječ" , reč pje-snika Branko Miljković), duboka da zahvati sreću, snažna da izrazi bol, lepršava da ponese radost, tvrda da izdrži muku , topla da sačuva ljubav, osjetljiva da dodirne tajnu, nježna da se približi snu, izdržljiva u vremenu koje svemu ograničava tok trajanja, pjesnik nas navodi na razmišljanje: "I zamislite koliko je od postanja / U knjigama nagomilano znanja!?" (Riječi i vrijeme).

Azemović pjesmom zahvaljuje onima kojima je zrno istine važno kao i sam život, kao što filozof Gazali "debele knjige sažima u jednu riječ" a potom "raz-mišljajući o toj jednoj riječi piše debele knjige. Poetični lik Nasrudin hodže (ili Nastradin — u dobru i zlu nastrada), koga čuva sjećanje u različitim varijan-tama, "pola mudar - pola lud /Čas čutljivac- čas šaljivac/ Koliko hvalio - toliko ružio/ I osmijehom i podsmijehom/ Ljudskim slabostima/ Svoje pokoljenje nadmudrio/ (Nastradin hodžini potomci). Pjesnik je i sam poput Firdusija će-sto kušao čemer života i nehata ljudi iz neposredne okoline prema onom što stvara , očekujući da im pokloni knjigu koju je dobio umjesto honorara. Kao znak podrške bljesne lik profesora Ejupa Mušovića, koji je čitavim svojim bi-ćem bio most udaljenim obalamu, kosim stranama, hrabrio umjetnike riječi i s njima prijateljevao, posebno sa Azemovićem i Rebronjom, po duhu bratski, očinski, nastojao približiti udaljene svjetove. Azemović sličnost vidi u postup-cima magistra Redžepa Škrijelja što danas zlatnom niti povezuje sve što um tka, kako god ko to tkanje misli u riječi zvao (povijest, publicistika, umjetnost), neobični zlatar knjigu poklanja kao zlatni dar.

Začudo, ljudi danas barataju leksikom raznih jezika, ali malo drže do velikih riječi, ili precjenjuju lahke riječi, očito nesamjerljiva je "moć riječi na terazijama vremena". Posebno izvaganim leksemama, ugrađenim metaforama koje svjedoče o bujnosti postojanja svijeta što nadahnjuje pjesnika stvaralačkom snagom, Azemović pomjera granice realnog svijeta, vizije i sna, htijenja i mogućnosti pojedinca da iz malog kuta planete, zvanog Rožaje, isijava djela snažne poruke, otvorena značenja i smisla.

Sarajevo, augusta 2007. godine
(Iz knige "U vidokrugu humanizma", Rožaje 2015.)

Mr Ljubiša Rajković Koželjac

NARODNA PAMET ROŽAJACA (Zaim Azemović: „Pamet je u narodu“, Staro Rožaje u anegdotama i legendama, Rožaje, 2000.)

Očinstvo je više nego vezirstvo. (*narodna izreka*)

Već u knjizi „U riječima lijeka ima“ (Rožaje, 1987), zbornik zapisa narodnih umotvorina iz rožajskog kraja, Zaim Azemović, pjesnik i pripovjedač, pokazao se i kao poletan i veoma umješan saku-plać usmenog narodnog blaga.

Pogовор^[1] za knjigu „Pamet je u narodu“ Husein Bašić je započeo rečenicom: “Zaim Azemović je kao malo ko u nas, još u đačkim danima, znao da osjeti mudrost, bogatstvo i ljepotu usmenog narodnog izraza, da uporno traga za tom zlatonosnom žicom i tako ostvari zavidan rezultat na osnovu kojeg se mogu sagledati ne samo iskustveni dometi jezika i kulture već i složenosti i način života naroda iz kojeg je ponikao”.

I zbilja, knjiga „Pamet je u narodu“ kruna je Azemovićevog zapisivačkog rada na terenu, prije svega u Rožaju i u okolnim selima. Ovaj daroviti pisac i kulturni poslenik, kome narodoslovije odmalena na srcu leži, godinama je, i decenijama čak, živeći u narodu i sa narodom, osluškivao glas sunarodnika, ponajviše starijih mudrih ljudi (kakav je, recimo, bio Šećer Murić iz Klanca), od kojih se odista imalo šta čuti, zapisati i od zaborava za potomstvo sačuvati. Agilni Azemović, koji je i sam kao pisac izrastao dobrom dijelom na iskustvima usmene tradicije rodnog kraja, u

[1] To je, zapravo, tekst iz „Almanaha (Podgorica, br. 1-2, 1994).

knjizi „Pamet je u narodu” objavio je izbor iz svojih zapisa anegdota i legendi koje se odnose na staro Rožaje, na ljude i događaje iz mahom bliže prošlosti.

Rad na ovoj knjizi trajao je dugo, jar takve knjige i ne nastaju preko noći. Napored sa svojim književnim stvaranjem, Azemović je pribirao i usmeno stvaralaštvo u rožajskoj opštini, i to od đačkih dana u rodnoj Bukovici pa do penzionerskih u Rožajama. „Živeći skromono i tiho u rožajskoj sredini, uporno je tragaо za biserima narodnog duha i darovitim kazivačima iz naroda i kao drevni mudraci napajao se na vrelinama narodnog genija, vraćajući svojim tekstovima srcem i umom oplemenjeni materjal na trajanje” – veli s pravom za Azemovića recenzent Čazim Fetahović. Drugi recenzent knjige je književnik i naučnik Alija Džogović, i sam vrstan sakupljač i proučavalac muslimanske (bošnjačke) narodne književnosti.

Nije lako zapisivati kratke prozne forme usmene književnosti! Još je Vuk pri-znavao, jadujući se, da su ga pojedine kraće narodne priče i pričice pri njihovom uobičavanju za štampu, u jezičko – stilskom udešavanju i konačnom do-tjerivanju za objavlјivanje, više namučile no mnogo duže. Kraćoj proznoj formi (vicu, na primjer) hoće se da je u svemu krajnje efektna, da u njoj nema ničeg suvišnog, da djeluje kao – eksploziv! Da bude, dakle, besprijeckorno strukturi-rana, sazdana, puna duha i dopadljiva. I koliko god da se dobar zapisivač umije namjeriti na vještog kazivača, uvijek se umotvorina može i ljepše čitaocu pred-staviti no što ju je zapisivačevu uho čulo, uvijek se može štošta u njoj sažeti, izostaviti ili joj, pak, ponešto i dodati, neku riječ, onu pravu, koju tekst traži, ne mijenjajući ni najmanje sadržaj i smisao onoga što se u narodu čulo, što narod pamti i priča. E, upravo tu dolazi do izražaja dar literarni, beletristički, ako ga zapisivač ima. A anegdote i legende rožajske imale su tu sreću da dođu pod pero Azemovićevu, da im on bude zapisivač. I stoga se u svakoj od njih osjeća ono sitno tkanje književnoumjetničko darovitoga tvorca iz naroda, zlatoustog kazivača i interpretatora, ali i zlatna žica koju zapisivačevu pero provlači kroz čitavo to tkanje duhovno kako bi tkanina bila što ljepša oku i što draža srcu. U zapisivačkom, dakle, poslu svom, Azemović je pokazao visprenost, toliko poželjnju, kakva krasiti samo najbolje zapisivače, one izuzetne. To je pored osta-log, i stoga što i sam Azemović istinski, čitavim svojim bićem, uživa u tim umotvorinama, nasljeđuje svoj duh njime, s njima u sebi raste kao čovjek. To je način života čovjeka iz naroda, dobrohotnog, koji bi, kao pismen stvor, da pretoči u knjigu bisere narodnog duha, to usmeno bescijen-blago, te dragu-lje, medaljončiće, to iskričavo jato, tu galaksiju, vrhunske domašaje narodne mudrosti, da bi se iz te riznice potom moglo zahvatati, kao iz pune zobnice, kao iz kakve sehare, gdje se čuva ruho djevojačko. Da ostane potomstvu kao

biljeg, poruka i pouka, kula svjetilja, putokaz u životu. Kao oličenje čovjekove ljepote, najprije. Jer, toliko je u svemu tome čojstva, toliko ljudskostine, toliko ozarenosti i uzvišenosti duhovne, da to svakako zanosi i opija, ushićuje. Kao takvo, to štivo će mladog čitaoca ponijeti, visoko mu duh uznijeti i sve ljudsko u njemu okrijepiti. A može li knjiga išta više od toga no da ono najplemenitije budi u čovjeku, da to snaži i osokoljuje!

Ono što ne okrilačuje, i ne zaslužuje naziv knjige!

Knjiga Azemovićeva i narodna „Pamet je u narodu” jedna je od rijetkih koja je, onako malena, knjiga velika, knjiga u kojoj je sublimirano mnogo i mnogo najplemenitije narodne duhovne energije, mnogo i mnogo najplemenitijih narodnih težnji i stremljenja. Sakupljački pregalacki trud Azemovićev višestruko se isplatio: imamo pred sobom knjigu koja je svojevrsni moralni i etički udžbenik, nenametljiv, dopadljiv, zanimljiv, knjigu koja je svojevrsna narodna čitanka, pletisanka i derdef, duga i slap, žubor drevnosti i zaumnosti, mljeko iskoni kojim majke čeda zadojaju, napokon knjigu u kojoj se osjeća žila kucavica jednoga življa gorštačkog, gordoga i gospostvenoga, etos i mentalitet njegov, biće njegovo. Bolje no išta drugo za sada, ova knjiga je legitimacija Rožajaca pred svijetom: evo nas, to smo mi, u ovom neviđbogu, među ovim orlosjedinama, među ovim zlatnim i gladnim brdima, u ovom bespuću, ispod Hajle, na vrelu Ibra, gdje smo šest mjeseci godišnje u ledu i snijegu, željni sunca i topline, eglena ljudskog, ali u toj divljini pitominu duše sačuvasmo, evo i danas barjak ljudskosti visoko nad glavama držimo.

I tako, knjiga ova ne samo da je još jedan dokaz da u riječima lijeka ima i da je pamet u narodu, no ona, začinjena još i zavičajnim narodnim poslovicama, čuva od zaborava i neka prava literarna savršenstva nepismenoga čovjeka iz naroda, ali tvorački jakog i sposobnog, književno veoma pismenog, nadahnutog, pravog umjetnika riječi. U njoj će vječno živjeti spomen na brojne kazivače koje ovom prilikom ne možemo pomenuti.

Elem, knjiga ova je, kao i mudra glava, nad ponorom čuprije. Kao takvu je i preporučujemo čitaocima. Od srca je preporučujemo.

(Iz knige “U vidokrugu humanizma”, Rožaje 2015.)

Prof. dr. Redžep Škrijelj

ŠEMSI-PAŠINA HISTORIJSKA ULOGA I SUDBINA

N Sandžački general Šemsi-paša Biševac (1846-1908) je jedna od najzanimljivijih i najkontroverznijih historijskih ličnosti svoga doba. U toku neponovljive vojničke karijere ostavio je brojne nedoumice i niz nepoznanica koje su predmet širokih historijskih diskusija, koje posebno izazva mukotrpni put kojim se uspješno kretao i još više način na koji je svrgnut sa historijske pozornice.

O tom životu svjedoči i ova vrlo lijepa, romanizirana, biografija koju je napisao znameniti sandžački književnik Zaim Aze-mović, a koja nosi vrlo zvučan naziv: *Šemsi -pašina balkanska sudbina*, i premijerno je objavljena u Rožaju 2005.

Njegova tragična smrt nakon izvedenog atentata okončava jedno burno vrijeme i najavljuje nova politička talasanja sa svih strana opkoljene, reducirane, prilično usitnjene i hegemonističkim pretenzijama i pritiscima velikih evropskih sila sve izloženije Osmanlijske države. U Šemsi pašinom do sada istraživanom slavnim životu (*curriculum gloriae*) možemo naći vrlo malo podataka o hitno pripremljenom i vješto realiziranom atenatatu na njega. Također, brojna historijska dokumenata sadrže pojedinosti iz vrlo dramatičnog i teškog vojničkog života ovog sandžačkog viteza. Danas ključne razloge za njegovu egzekuciju nalazimo u Šemsi-pašinoj vojničkoj nepodmitljivosti, tvrdoglavosti i besi koju je dao tokom obavljanja hadždža: *Tako mi Velikog Allaha, Padišahov hljeb i so jedem, i toga mi nimeta izdati ga neću!* Ova prepričavana Šemsi-pašina izjava svjedoči o moralnoj čvrstini i karakteru jedne od najpoznatijih bošnjačkih historijskih ličnosti, vojniku koji je uvijek mislio duboko, racionalno i trezveno. Njegovu munjevitu vojničku karijeru prati vrtoglav uspon koji u vrlo zgusnutoj vojničkoj hijerarhiji osmanlijskog državnog sustava posebno impresionira.

Ova ključna Šemsi-pašina izjava kojom se i zvanično suprotstavio mladoturskom pokretu, po svojoj suštini sadrži nje-

govu visoku svijest o ozbiljnosti nadolazeće opasnosti, koja je bila rezultat postojećih unutarnjih reformskih manjkavosti Osmanlijske Imperije čiji je bio vojnik. Nju karakterizira njegova čvrsta odlučnost da se nipošto ne pogazi zakletva zasnovana na temeljima šerijata. Ta će mu vojnička nepopustljivost, odlučnost i bolje reći tvrdoglavost, postepeno navući veliki broj neprijatelja i stvoriti pogodan teren za njegovu plansku egzekuciju, a sve zbog nespremnosti, nepokolebljivosti i neposustajanja jednog, sultanu odanog i vjernog vojnika, da bezuvjetno kapitulira pred nadolazećom opasnošću Mladoturaka. Prihvatanje i afirmacija jednog partikularnog identiteta u neviđenoj historijskoj drami, nameće nam se kao imperativ, ali i želja, da se nedovoljno obavišeštenoj javnosti primakne dugo potiskivana i osporavana ličnost Šemsi-pašina. U toj se osmanlijskoj rašomonijadi Šemsi-paša ne namjerava sučeljavati sa bremennitom prošlošću, već je kao poslušan vojnik usredsrijeden na svoju vojničku dužnost, ni malo se ne osvrćući na sve izrazitiju centralističku tendenciju kojoj je sultan Abdulhamid II tokom svoje vladavine težio.

Šemsi-pašu Čolovića Biševca uvrštavamo u skupinu historijski najznačajnih ličnosti u Sandžaku i cjelokupnom bošnjačkom nacionalnom miljeu. Riječ je o osobi koja je „naše gore list“, velikom strategu i mudrom vojskovođi. Šemso heroj je i tragičar, dovoljno značajno i veliko bošnjačko historijsko ime. Rođen je 1846. (1262) u selu Biševu u kazi Trgovište, kao potomak plemičkog soja Fezagića.^[1] U njegovom zavičajnom Biševu (zasek Sinanovića Luke), osim uspomena i anegdota na Šemsi-pašino doba, podsjećaju i kamena uzglavlja nad kaburom njegovih roditelja, oca Destana i majke Vasvije ili Valje od Hota iz tutinskog sela Saše.

Šemsi-pašu je odlikovalo viteštvvo, odlučnost i iskrenost. Njegovi sandžački vojnici su sa zadovoljstvom govorili da je djelovao saglasno svojim obećanjima. To što nije imao potrebnog sluha za istoriju ni malo ne začuđuje, jer je kao dobar strateg izgarao i sagorjeo u žaru obavljanja svoje časne vojničke službe.

Metak mlatodurske aveti uperen u Šemsi-pašu^[2], dugo je bio pripreman,

[1] U sjajnoj vojničkoj karijeri napreduje izuzetno dobro. Godine 1864/65. (1280) je unaprijeđen u *mulazima* (poručnika); pet godina kasnije u *juzbašu* (kapetana), *lijevog kolagu*, nakon toga *desnog kolagu* (*činovi ranga između kapetana i majora u osmanlijskoj vojsci*), a 1884/5. (1300) godine u *binbašu* (majora), 1893/94. (1309) postaje *kajmakam* (potpukovnik), odmah zatim *miralaj* (pukovnik), a 1899/1900. (1315) zapovjednik sandžaka (administrativne jedinice) ili *miriliva* (general-major). Za zasluge na uspostavljanju reda na crnogorsko-albanskoj granici 1900/01. (1316) godine promovisan je u *II ferika* (general-potpukovnika), nakon toga *I ferika* (general-pukovnika), da bi sljedeće 1901/1902. (1317) godine radi silnih uspjeha bio promovisan u *pašu* (generala).

[2] Ubio ga je čovjek iz neposredne pratinje, oficir Atif Fedai-Kamčil sa svojim pratiocima.

uprkos činjenici da su mladoturci smakli tvrdoglavog vojnika, a ne političara. Odagnana istina o hrabrom Bošnjaku koji nije prihvatio izdaju (kolaboraciju), čitav problem svodi na zaključak, da će Šemsi-paša ostati upamćen kao značajna historijska ličnost. Jedna od mnogobrojnih, koja nije razumjela vrijeme i koja kategorički odbija da bude mladoturski najam. Niti se može iz današnje perspektive smatrati da ovaj hrabri vojnik nije bio svjestan opasnosti koja nakon takve nepopustljivosti slijedi. Nije prihvatao ničije ucjene, ponajmanje pristanak na anarhiju, mada je njegova vojnička priroda i razum uviđao posljedice prekrajanja osmanlijskog geostrateškog prostora, po kome je kao pravi vojnik i borbeni strateg decenijama suvereno krstario. Ipak, otvorena prijetnja, koju su na makedonskoj historijskoj pozornici slale nevidljive unutarnje reakcionarne snage predvođene Resneli Nijazi-bejom, doprinosi da se Šemsi-paša, kao strateg i generator tada postojećeg vojničkog otpora, energično ukloni.

Nije bio dovoljno shvaćen ni u svom rodnom i zavičajnom Sandžaku, niti u vremenu u kome je egzistirao. Sadašnje generacije ipak njegovu historijsku ulogu shvataju i doživaljavaju u kontekstu vremena kada se sve ovo odigralo. Njegov ga je ujednačeni kriterijum prema svom narodu, nagonio da nastoji izdejstvovati, da se pojedinačni zločini izdvoje od zajedničkih, što mnogi njegovi zemljaci i sunarodnici nijesu najbolje razumjeli. Tako čvrst stav jednog pravdoljubivog vojskovođe ima dugoročni historijski značaj i permanentnu aktuelnost.^[3]

Danas je među mlađim Šemsi-pašinim sunarodnicima pojačan interes za rasvjetljavanjem svih važnijih historijskih detalja i faktografskih činjenica da bi se na taj način doprinijelo približavanju pojedinosti iz životne i vojničke prošlosti ove značajne ličnosti iz sandžačke historije, jer su bar do sada njegov lik i slavna prošlošć bili samo djelimično poznati.

Roman Zaima Azemovića ne nudi odgovore na mnoga zamršena pitanja, ali daje djelimično razjašnjenje misterije o čovjeku i vojskovođi, vjerniku visokog vojničkog i islamskog morala, koji nije najbolje razumio nadolazeću opasnost od fanatiziranih pristalica mladoturskog pokreta, koji je na početku XX vijeka do temelja uzdrmao Evropu. Ova su talasanja doprinijela da Šemsi-pašu historija stigmatizira kao odlučnog, hrabrog i usamljenog sultanovog generala, koji ni jednog trenutka nije prihvatao alternativu uprkos narastajućem broju svojih neistomišljenika i neprijatelja koje je ponio duh mladoturskog pokreta, i sve ih više ih navodio da prizeljkuju da oružje upereno u nepodmitljivog osmanlijskog generala bude što ubojitije i smrtonosnije.

[3] Prema svjedočenju nekih njegovih nizama, koji su dosezali, čak i naviša odlikovanja, Šemsi paša je neke od izgrednika u biševskom kraju koji su bili na zlom glasu htio da izruči vlastima, ne bi li se sprala ljaga sa ostalih pravednih i poštenih podanika. Jednostavno, trebalo je izvršiti predaju tih izgrednika; međutim, preovladao je stav plemenskih prvaka da to ne treba činiti, pa su njihovi izgredi ponekad izmicali pravdi.

Predvodnici pokreta, popularni *Mladoturci* (tur. Jontürkler) sprovodeći parolu: *Sloboda, pravda i jednakost* (tur. Hürriyet, Adalet ve Müsavat) su jula 1908. godine izvršili prevrat, koji je radikalno promijenio političku situaciju u zemlji. Mladoturci su i ranije kao opozicija, nastojali da među pristalica ma, koji su se masovno slivali u pokret, pridobiju što više oficira. U cilju toga oni koriste proizvedeno i jako prisutno nezadovoljstvo u redovima osmanlijske vojske koja je sve teže podnosila dugotrajno vojnikovanje u najudaljenijim oblastima, daleko od svog zavičaja, uz neredovne plaće, pogoršanu ishranu i sve izraženje ponižavanje oficira sa nižim činovima. Tako je neposredno prije izbijanja Mladoturske revolucije u mnogim krajevima prostrane Osmanlijske imperije iskazivano nezadovoljstvo otvorenom neposlušnošću. Tako se sve više širio uticaj mladoturaka među oficirima i službenicima. Pobunom u garnizonu u Resnu (Makedonija), pod vođstvom vicemajora (II kolage), Nijazi-beja, mladoturski pokret se proširio i na druge dijelove, što je pokazalo da je u armijskim redovima bilo više pristalica nego što se očekivalo.

Detroniziranje sultana Abdulhamida (1876-1909) i uspostava mladoturskog režima nije donijelo velike promjene. To je predstavljalo samo polupobjedu nove vlasti, ali je evropski kapital dobio značajne koncesije u Osmanlijskoj Turskoj. Sve ovo će postepeno izazvati otvorene proteste i razočaranje cjelokupnog stanovništva. Svoje će nezadovoljstvo pokazati i oficiri turske vojske zahtijevajući da se 1912. godine raspusti parlament, što se jula iste godine i dogodilo. Sazrijevanje uslova za otpočinjanje revolucije ubrzao je i razvoj međunarodne situacije.

Brojni izvještaji austrijskih diplomatskih predstavnika značajni su po svojoj autentičnosti, informativnosti i djelimičnoj nepristrasnosti. Oni pružaju mogućnost boljeg sagledavanja stvarne situacije u Makedoniji, uz sijaset, također bitnih podataka i svedočanstava o Mladoturcima, koji su u Bitolju 7. jula 1908. godine izveli likvidaciju Šemsi-paše Biševca. U dokumentima naziremo važnije detalje u vezi sa suštinom mladoturskog pokreta i dubljem pronicanjem i razotkrivanju razloga, značaja i rukovodeće društvene snage revolucije koju je pripremila mlada turska buržoazija liberalne orientiranosti, želeći da se istodobno domogne nekoliko najvažnijih ciljeva: da najprije otkloni postojeće intervencije i miješanje velikih sila u unutarnje poslove Osmanlijskog carstva; promijeni oblik državnog uređenja uspostavom ustavnog parlamentarnog sistema^[4] i kao najvažnije, da uzdigne i proširi turski nacionalni osjećaj, popularnu Turkofiliju (tur. Türkük, Türkçülük).

Sve su evropske reformske snage rušenje apsolutističkog režima i uvođenje konstituante, uglavnom doživjele, kao napredak demokratskih ideja i otvaranje

[4] Vidjeti: Karl Ritter von Sax, *Geschichte des Machtverfalles der Türkei*, Wien 1908, 528-529.

puta progresivnim snagama u tada vrlo ranjivoj Osmanlijskog državi.^[5] Diplomatska korespondencija austrijskih konzula u Makedoniji značajna je sa svih aspekata promatranja, usprkos tome, što neki dokumenti sadrže iskaze, koji su više prognozetskog karaktera i ni u najmanjoj mjeri ne odgovaraju objektivnom prikazivanju historijske stvarnosti u datom momentu. Njihovu šиру važnost mjerimo i informacijama o začetku muslimanske organizacije Džemijet koja je u periodu između 1919 i 1925 godine igrala važnu ulogu u političkom životu svih muslimana u nekadašnjoj Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca.

Veliki Bošnjak, vojnik i vojskovođa, jedna od najuglednijih historijskih ličnosti u Sandžaku, čovjek koji se odlučno, tvrdoglavu i oružano suprotstavio „proevropskom“ – Mladoturskom pokretu 1908 godine, Šemsi-paša (1842-1908), rodom iz rožajskog sela Biševa glavni je protagonist ove studije. Cilj autora je da pokaže njegov visoki vojnički i islamski moral, nepokolebljivost i čovječnost koji su ga umjesto najvećeg vojničkog unepređenja i titule vezira odvele u izravnu smrt.

„Upravo je od strane više nepoznatih lica u uniformi ubijen Šemsi-paša, u trenutku kada je htio iz telegrafskog ureda krenuti za Resen. Ima nekoliko mrтvih i ranjenih. Atentatori su pobegli. Izgleda da njegovi bataljoni nisu spremni za polazak u okršaj sa ustanicima.“ - piše u telegramu koji je ministru vanjski poslova Austro-Ugarske, baronu Aloizu fon Erentalu 7 juli 1908. godine, uputio austro-ugarski konzul u Manastiru (Bitolju) Posfai.

U drugom poverljivom telegramu, koji je 8 jula 1908.godine uputio Bohumil Para, generani konzul Austro-Ugarske u Solunu, Baronu Aliizu fon Erentalu, ministru vanjskih poslova Austro-Ugarske se naglašava: „*Plemeniti barone, vijest o ubistvu Šemsi-paše oko 14 i 30 h popodne (7 h po turском vremenu), prispeла je ovdje sinoć u 8 sati. Samo se još uvijek nije znalo gdje, da li se u Manastiru ili Resenu dogodio tragični kraj ovog dobrog borca, čija je bezuslovna vrijednost kod Sultana bila isprobana u svim kritičnim trenucima.* U izvještaju dalje stoji: „*U trenutku kada je Šemsi-paša, koji je u 6 sati po turском vremenu bio pristigao u Manastir, poslije kraćeg boravka htio je nastaviti put za Resen, - obavjestavajući Portu o svojim dispozicijama, u pratnji zonskog komandanta u Manastiru, brigadnog generala Osman Hidajet-paše, napustio je telegraf sa namjerom da se popne u svoju kočiju da bi otputovao prema Resnu, - bila su ispaljena tri revolverska metka koja su Šemsi-pašu na mjesto usmrtila.*“

U romaniziranoj historijskoj biografiji „Šemsi- pašina blkanska sudbina“, Zaim Azemović u nekoliko meditativnih pasaža svjedoči o pomenutom, ve-

[5] Na početku XX stoljeća počinje upotreba vrlo pogrešnog termina Otomansko Carstvo, izvučenog iz francuskog rječnika, a koje se odnosi na pogrešnu interpretaciju (čitanje) prisvojne imenice Osman-ski u Otmanski ili Otomanski.

oma surovim vojnickom životu Šemsi pašinom, svom zemljaku koji je uvijek tragao za nekim boljim, čak i nedostiznim, ciljevima. Kroz to tegobno i mučno vrijeme živio je kao putnik koga u traganju za srećom u stopu prati sjenka balkanske subbine.

Cio roman otkriva Šemsi-pašinu čeznju i traganje za uspostavom harmonije i životnog spokoja, za kojom je težio od svoga rođenja. Tražeći svoju zvijezdu, mladi Šemso neumorno juriša ka svojim idealima i ostvarenju životnog cilja, ali je još od početka vojničke karijere uvideo da ga čeka težak i trnovit put do uspjeha.

„Šemsi-pašina balkanska subbina“, Zaim Azemovića je portret jednog hrabrog vojnika i čovjeka, potomka svog naroda koga je talent vinuo do neslućenih visina – službe i karijere u velikoj osmanlijskoj carevini za čije je ideale nesebično dao svoj život.

Dok je odlazio iz rodnog Biševa nije ga napuštala pomisao o nemaštini i teškom životu svojih sunarodnika tako da se kroz cio roman provlači njegova nostalgija. Šemso se tokom vremena sve više otuđivao od zavičaja i rodbine.

Odlazak u ratove zavijao je u tugu i nesrecu ostavljene porodice njegovih vojnika koje je regrutovao u zavičaju („Ko je Šemsi-pašinu halvu jeo u Jemen je ...“). Odlazili su tamo, ne znajući protiv koga ratuju niti zbog čega. Često ni imena svojih komandanata nisu znali, do jedino da su vojnici Šemsi-pašini. Ponižavani i šamarani, dobijali su šta im se da, davali sebe i svoje živote a za uzvrat nisu trazili ništa, nadajući se da će braneći svoju osmanlijsku zemlju napredovati i steći veći čin u vojski.

Sjećao se Šemso u svakom momentu jedino svog teško pređenog vojničkog puta i shvatio da je u ratu postigao sve i nije postigao gotovo ništa, kao i mnogi vojnici carevine koji vodeći ratove nisu ukaljali svoju vojničku čast. Samo je njegov i džan njegovih vjernih vojnika znao koliko su propatili u tom historijskom nevaktu, nadajući se da će čitavo Osmanlijsko carstvo najzad živjeti bolje i sretnije. Nije bilo ni malo lako da godinama po nevremenu, kiši i snijegu sa svojim brojnim askerom koji je godinama regrutovao iz zavičaja jezdi prostranom imperijom, sa jednim veoma jednostavnim ciljem – da je odbrani od sve većeg broja dušmana. U rodnom mu Sandžaku djevojke ostaju isprošene, a nedovedene jer im suđenici u asker odlaze:

„Mome dragom ferman stiže, u asker ide!
Da ga hote u redifu, ja bi pevala,
No ga ištu u nizame, te sam žalosna.“

A tamo daleko od zavičaja grijala ih je ljubav prema rođnoj grudi, prema zavičajnom Sandžaku i svojim mnogočlanim porodicama i potomstvu. U tom

sanjarenju išli su za svojim generalom i tragali za svojom srećnom zvijezdom dospjevajući vrlo daleko - u beskrajni vrtlog rata. Osjetivši težinu tog surovog ratničkog života mnogima se zvijezda gasila braneći svoj vatan po nepreglednim, močvarnim, opustjelim, kaljavim, utabanim i ko džehenem vrelim džadama od Karadaga do Jemena.

Pripovijedanje u Azemovićevom romanu postaje čista, absolutna priča, koju kao pripovjedač nudi svom čitalstvu, sa mišlju da ovim lijepim romanom otkriva i dočarava i dio historijska stvarnost i samu bit jednog uspješnog vojničkog života koji se završava tragičnom smrću odanog sultanovog oficira.

Jednom rječju, Azemović je pisac stvarnosti egzistencije, onaj ko je sve to ili samo nešto od toga dugotrajnim isčitavanjem Šemsi-pašine prošlosti spoznao, otkrio i prikazao, naročito, rekao bih, pogled na sam život, sudbinu njegovu i njegovih pristalica. Pogled je ovo na život njegovog naroda koji je u očima pripovjedača Azemovića smisao vizija, kompozicija i slika zavičaja.

Azemović život i sudbinu svojih junaka, i pripovjedni postupak pretvara u autentičnu priču koja oslikava namjeru i smisao vojnikovanja – ali sve to promišlja sa jednim naročitim senzibilitetom, i sve to, absolutno, pjesnički. Ovakvo mišljenje zaslužuje posebnu pažnju jer njome otkriva suštinu. Piščeva naracija u romanu „Šemsi- pašina balkanska sADBINA“ u svemu nadmašuje ono nekoliko konvencionalnih refleksija koje, između ostalog, trebamo shvatiti kao suštinske elemente govornog jezika Šemsovog zavičaja kojim obogaćuje svoje pripovedanje dajući mu posebnu misaonost i melodičnost.

Dio historijskih odrednica koje Azemović koristi dok priča ovu, na životnom iskustvu zasnovanu priču, neophodni je pripovjedački dekor o suštinskim, reklo bi se, ontološkim prelomima jedne ljudske egzistencije, ali i o čovjekovom srljanju u karijeru, traženju smisla u sebi, u vojnikovanju i zabludama vojnikovog bivstvovanja na zemlji, i u idealu ratovanja kome je smrt krajnje ishodište.

U jednoj ovakvoj historijskoj predstavi prihvatanje sADBINE se desava u posebnom psihološkom sklopu kao kolektivni čin u kome su osim Šemsi-paše glavni sudsionici njegovi vjerni sljedbenici, sandžački sinovi i hrabri borci koje je pažljivo birao iz najuglednijih porodica. Ove Azemovićeve junake nosi poseban egzistencijalni nemir, rodoljublje i hrabrost jače od patnji po otvorenim plavetnilom neba, blatu, vlazi, baruštinama i bespuću, od kojih je jači jedino san o trijumfu i konačnom povratku u zavičaj.

Pripovijedanje u romanu „Šemsi-pašina balkanska sADBINA“ je kazivanje o sADBINI Sandžaklja, o sADBINI i patosu (istorijskom i metafizičkom) jednog naroda - podanika Imperije, i priča o čovekovoj egzistenciji u krajnjem slučaju, o sADBINI tragičnog junaka i hrabrog vojnika Šemsi-paše čija je životna sADBINA slična sADBINI junaka iz grčke tragedije.

Azemovićevi prijedavanje je veoma autentično, izrazito patetično i sentimentalno, zato što je preko sudsbine svog junaka prepoznao historijsku sudsbinu i tragiku svog naroda. Mnogi detalji u romanu „Šemsi pašina balkanska sudsbin“ imaju posebna psihološka egzistencijalna svojstva, ali i obilježja mentalnog ustrojstva Bošnjaka njihovog ličnog, herojskog i nacionalnog identiteta.

(Iz knige “U vidokrugu humanizma”, Rožaje 2015.)

FRAGMENTI I PRIKAZI PROZE

...Novele Zaima Azemovića, poetski nadahnute i koncizne iznike su na zavičajnom tlu. Povezane su istom tematikom, ambijentom, ličnostima i transpozicijom i malo im nedostaje da budu mali roman. No, najbitnije obilježje Azemovićevih novela je ta socijalna boja, i po tome ovaj pisac podsjeti na Cankara, kao što po gorštačkoj filozofiji i leksičkoj svježini uzliči na Kočića. Pisac priča o svojim ponosnim i bijednim zemljacima koji se sa zlatnih i gladnih brda odronjavaju u svijet, u tuđinu, u pečalbu, o tužnim i brzim odlascima u nizinu, o stalnim pogibijama zbog međa i žena, o sporim i kasnim povrácima u visinu, o vječnim seobama za hljebom, o bjekstvima od krvi, priča o sebi, svojoj čežnji za zavičajem, o svojim pomalo romantičnim i rustikalnim ljubavima, o tegobama učiteljovanja, govori o divnim šumama i bistrim rijekama. Vjeran zavičaju, Azemović se nije izgubio u folkloru, već je progovorio o prijesnim dilemama savremenosti, a prije svega o socijalnoj diferencijaciji seljaka, o krvnoj osveti, seobama, elektrifikaciji. I to sa puno poznavanja života, sa toplinom i humanizmom, i vjerom u vedrije sjutra. U noveli "Bijela pregrada vidika" odslikana je sudbina kiridžija koji su, po tradiciji, ginući i smrzavajući se na planinama, donosili iz Metohije žito u Pešter, Bihor i Rožaje. "Nesanica" je balada o seobama, jer "planine svojim odlascima manje napetost svojih visina. Nagnutošću primoravaju na odlaske. Nosimo pod čelom san o plodnoj zemlji čiji krupni klasovi žita tek što nijesu izbili iza horizonta pred nama". Novela "Orlovi ha Bosforu" povijest je o tragičnoj sudbini Muslimana koji su se iseljavali u Tursku. U "Povratku" je kondenzovana narodna mudrost i humanistička poruka o bratstvu među ljudima...

Miroslav Đurović: Samoniklo književno sazrijevanje,
Pobjeda, Titograd, 17.01.1974.

...Azemović priča zanimljivo asocirajući pritom o prošlim vremenima, izumrlim narodima i njenim naseljima i kulturi, građevinama i načinu života. Na to podsjećaju ruševine, okamenjeni tragovi razbacani naokolo, oko sadašnjih naselja. Te ruševine mnogo kazuju o mnogim odlascima u nepovrat. I nove gradnje moraju na neki način da se nadovežu na to staro, da čine neprekidni tok života obnovljanja onog što je nestalo u poharama, paljevinama, odlascima iz života.

Posebna sADBINA ljudi u gladna i teška vremena, kad je golotinja i bosotinja bila svakome stalni pratilac i sudionik našla je mjesta u Azemovićevoj prozi. Mnogi su morali kridžijati, ići do Peći i otuda pod tovarom, na putu teškom i smrzlom, u snijegu na planinskim kosama i vjetrometinama, smrzavati i umirati dok gladna djeca, gladna usta, traže pomoć koja je od tog trenutka uza ludna. Zbog toga, te muke, mnogi će se odlučiti na seobu, ka moru, u Tursku, negdje u dalek i nepoznat svijet koji ih neće prihvati kao svoje. Neće to biti zavičajni ljudi i zavičajna toplina na koju su, iako u sirotinji naučili. Tamo će nastupiti nesanice, neprekidna razmišljanja o zavičaju, o onima što su ostali. U tuđini bije teška tuga, muče snovi o nekom povratku u Sandžak. U tuđem svijetu svakom su tuđe njine muke. To nije onaj njin stari svijet na koji su bili navikli, koji im je drag, nego drugi, surov, materijalizovan, hladan, za osjetljivu dušu nepravedan. Nikog nije briga za došljake i nezvane goste. Zato se u sandžačkom čovjeku uguši sve osim sjećanja i” kada sam mogao da palim i na mušicu uzimam koga sam htio, ja sam tada moga komšiju Radosava uklonio pod moje pazuvo, pomiješali smo familije, sa svoje djece obuću i odjeću skidao i njegovoj obuvao i oblačio”.

Iz svijeta se, pod pritiskom zavičajne čežnje, morao vratiti.

Zna se šta u zavičaju čeka, kakva nemaština, kakvi teški uslovi života ali je ono iskonsko u čovjeku daleko jače. Iz tuđine se obećava: “Ne, majko, ne strepi, vratiću se u naša gladna i zlatna brda da i moje srce postane izvor na njima. Dijeliću žednim i željnim svoje riječi.” Ti neću dopustiti da mi roditelji usamljeni pomru, a da im nema kod bolesnim čašu vode dodati.”

Tu su i prva mladićeva ushićenja, intimna i topla; ulaženje u intimu, prihvatanje života koji će se potom, po završetku školovanja i povratka u zavičaj nastaviti. Tada će ponovo oživjeti sjećanje: ozbiljni ljudi, grobovi, mirovna vijeća što mire zakrvljene, svađe, preljube, vojske, rat i toplina majčinih riječi.

Kad se sve to stiša, kad se odstrane uspomene i živa sjećanja, ostaje život onakav kakav jeste: tvrd i opor ali život koji se voli, za koji se vrijedi boriti. Čovjek se, na kraju, uključuje u savremena zbivanja: upućuje mlade generacije u ljepši život, gradi novu kuću, pomaže mještanima da dovedu svjetlo u svoje domove, da izgrade novu školu, novi put To su već današnji dani do kojih dospijeva Azemovićeva proza...

Milo Bošković: Zlatni predjeli, "Sloboda", Ivangrad, 15.2.1973.

...Azemović je pripovjedač jednog usamljenog i tužnog svijeta, žitelja kojima je krajnji ideal zaradivanje kruha i održavanje egzistencije. Njegovi tipični junaci, gorštaci, ljubitelji zemlje i patrijarhalnih navika, rvu se sa surovom prirodom i nemaštinom, nadničare agama i begovima, mile drumovima i morima, zaustavljaju se pored Bosfora i otud izgubljenički povraćaju, u duši nose vrletni zavičaj i nikad im ga nije dosta. Ustinu, taj usamljeni svijet tugu svoju nosi, otvara srce pred svakim, dakle, i u poznaniku i u prolazniku vidi prijatelja - čovjeka, ali dolazi do tragičnog saznanja svjestan da je zarobljenik tudih navika, divljine i mizantropije lukavstva sjemena. Orlovi na Bosforu, Zlatna i gladna brda. Uklet je taj Azemovićev čovjek, stoji razapet između grada i sela, između S e b e i drugih, uzdrhtao, bez oslonca, praiskonski zagledan u moć zemlje, u ritmičnu dušu halovite prirode i posnih njiva...

Međutim, u svojoj zbirci pripovjedaka "Zlatna i gladna brda", autor je samosvojniji, vezaniji za jedno geografsko podneblje, cijelim bićem napregnut da otkrije traume svojih junaka i traženja smisla u ovozemaljskom kratkom životu: "Naslijednost kao da nam je data u zamjenu za smrtnost, iako nas naslijednici istovjetne ne ponavljaju. Ipak je jedino sjeme to što od fizičkog bića ljudskog izbjegava smrti". Dakle, pripovjedač pušta svoje junake da sebe otkriju, spoznaju. Dosta odmјerenim rečenicama, sklon uticaju narodne tradicije svoga podneblja, Azemović nastoji biti moderan, ali to uvijek nije.

Istini za volju, Azemović je u svojoj prozi donio tri bitne osobine: prvo, neraskidivi totalitet čovjeka i prirode; drugo, smisao za prefinjeni jezik i obilato transponiranje narodne tradicije; treće, liričnost i ritmičnost u vezanom proznom krugu...

Iso Kalač: Usamljeni svijet malih ljudi, "Oslobodenje", Sarajevo, 30. XII 1972.

...Kad se dočita ova Azemoviševa knjiga, koja nosi tako nađeno i skladno ime: Zlatna i gladna brda, doista se ima utisak da je pisac u dobroj mjeri uspio da nam dočara nesklad između jave i sna, sreće i nesreće, bijede i bogatstva, vječite gladi i postojane vjere i nade u bolji život. Sve je u ovoj knjizi između te dvije riječi, između velike, nezasite ljudske gladi na posnoj sandžačkoj zemlji, i zlata kao oličenja ljudske vezanosti za tu zemlju i život na njoj. Između ta dva pojma, između borbe za goli život, i želje da taj život traje baš tu, smješten je Azemovićev svijet, njegovi junaci koji s neskrivenim ponosom izgovaraju ove riječi: "Nije ova zemlja ničija više nego moja, na moj dio nema niko tapije jer sam krvljui stekao pravo na taj dio. Ako ko zije na moju zemlju kamen mu u usta, leđa mi neće vidjeti. Snaga moja je u ovoj zemlji, a hleb i voda ove zemlje su u mom tijelu. Nema tog predjela koji me može osnažiti i obradovati kao zavičaj. Dao bih tovare blaga za nasladu jednog pogleda zavičajem. Za jednu materinsku riječ duboku nekoliko vjekova u čijem korijenu je kolijevka slovenskog bratstva" ("Orlovi na Bosforu").

- Otuda je shvatljivo Azemovićovo panteističko poimanje "rodne grude", koju ljudi od gornevole napuštaju, odlaze u tuđi nemilosrdni svijet, da budu izmećari, vječiti muhadžeri, pogani došljaci, uljezi bez vjere i marifeta što na vreloj stambolskoj kaldrmi teškom mukom sastavljuju kraj sa krajem. Već na prvom susretu sa tom "sanjanom zemljom" spopale su ih razne izjelice i čifuti, što bi i dijete iz majke iščupali, da ih ogule i opljačkaju, postrigu do gole kože: "Uglavnom pare govore. Ne ostave nas što nas dobro ne postrižu, pa ostaneš goliš kao prst. Podmićuj dok stvari s carinarnice uzmeš, podmićuj za dozvolu za plac, podmićuj za zapošljenje. Mi smo ih navadili na to, niko drugi. Oni imućniji popeše sumu "čašćavanja" na veću svotu pa to ostade kao neka zvanična cijena. Ako manje "častiš" uzmu pare preko volje, a stvar ostane neriješena kao da ništa nijesi ni dao, upravo se zamrsi još više. Ostane onda samo da se plače i u sebi psuje onaj ko nam prvi udari ugarak te nas svojim odlaskom povuče, popali ili pokljuka, te za njom kao u maglu skočismo. ("Orlovi na Bosforu").

Krvari u tim ljudima srce nekom iskonskom tugom, nekim prokletstvom od koga se ne može pobjeći, sudbinom koja je zapečaćena nad njima hiljadama pečata, kakvu podnose samo ljudi "starinskog kova" koji su se nagledali svega i svačega u životu, pa očvrsli, onijemili, u stanac se kamen pretvorili.

Ćamil Sijarić je svog žalosnog Zemka, u romanu «Bihorci», krenuo na put u «tursku zemlju», kako on to običava kazati, ali se na polasku pretrglo nešto u njemu, nadjačalo je ono drugo što je raslo i bivalo sve jače kako se dan polaska približavao. Azemovićev Jonuz je, istina, razapet između Turske i u njoj

rođenog brata Ibra, ali je čvrst u odluci da ne kreće, duboko svjestan da su ta “zlatna i gladna brda” njegova rođena zemlja. Za njega život u Turskoj nije više nepoznanica i san, kao što je za mnoge dотle bio, razum je nadvladao i razbio zablude o “zemlji spasa i vjere”, pa Jonuz istinski žali i tuguje za bratom u tuđini, za njegovom djecom čija je sudsudina da budu hamali i poslušnici u nemilosrdnom kapitalističkom svijetu. I dok je Sijarić svog Zemka i njegovu djecu ostavio takoreći nigdje, bez igdje ičega, nasred tvrdoga sandžačkoga druma, jer ih drugdje tada i nije mogao ostaviti, Azemovićev Jonuz je na “svojoj zemlji”, ima izgleda i nade u budućnost.

Već je Rifat Burđović Tršo, u svojim književnim počecima, kad mu je bilo nepunih sedamnaest godina, u priči Na putu, pisao kako je velika i neumitna cijena gladi, kako se na tom putu do hljeba, do gladnih dječijih usta žrtvuju životi roditelja, kao jedino što se još može časno obaviti. Ali u ovim pričama ni poslije smrti nema “vaskrsenja”, jer izgladnjela djeca uzalud čekaju roditelje da im pruže smržlu koru hljeba. (“Bijela pregrada vidika”). Nijesmo imali tu sreću da nam Burđović (koji je bio nesumnjivi talenat), ostavi svestraniju sliku Sandžaka, onakvog kakvog ga je on vidoio, jer je poginuo mlad, upravo boreći se da izmijeni taj život, da ne bude više gladnih očiju u Sandžaku, ni drugdje u zemlji i svijetu. Azemović je nastavio tamo gdje je Tršo stao, gdje je bio tragično prekinut i kao stvaralac i kao čovjek, dajući od sebe najviše što se moglo dati.

U Azemovićevim pričama dominantan je socijalni motiv, sve je tu neraskidivo vezano za najelementarniji opstanak na zemlji, za goli golcati život. U priči “Došljak” otac noću raskopava iz groba mrtvoga agu da bi od njegovog ćefina (mrvicačkog pokrova) sašio svojoj goloj djeci košulje. Tu je sve u drhtaju i grču, u strahu da je sve to istina koja se može dogoditi:

“Drveće se nagnulo: Šta? Šta? Šušti iza leđa. Tonu noge. Krate spori korak koji se otima da bude trčanje. Platno se bjelasa ispred, pa iza.

Ko to progovori?

“Drži, zemljo, ne potoni! Zar i ovo može čovjek uraditi. Jače i od straha i od razuma. Radi dječje radosti, radi dječjeg zdравlja”.

“Požuri, oče”! - lišće šapće dječjim riječima. Zvijezde trepću dječjim očima.

Dino, piščev rezoner i savjest, koji se javlja u nekolikim pričama, u stvari je čovjek iz naroda, njegova probuđena svijest i predvodnica, čovjek koji je ostao da s tim svojim narodom podijeli zlo i dobro. “Treba uči u njihove duše”, go-

vori mi Dino, "pronaći zapretana zrnca mudrosti, podzemne tokove nesanica, strepnji, nemira, istinoljublja, gostoprimstva, čovječnosti, razumjeti njihov stalni razgovor sa prirodom nad koju su nagnuti i sa istorijom od ožiljaka i nada" ("Budne oči").

Azemović mora pokloniti pažnju stilskoj dotjeranosti, rečenici, koja je inače bogata jednom izuzetnom leksikom, specifičnostima ovoga podneblja. On je našao "svoj svijet", a koliko će "izvući" iz njega - zavisi od daljeg rada i prgnuća...

Husein Bašić: Ljudi između neba i zemlje, "Stvaranje",
Titograd, br.8, 1973.

...Junaci Azemovićevih priča čine sandžaklije: - jedan više senilan svijet, nego krepak, koji još uvijek ubogo tavore na posnoj, božjoj zemlji - daleko od bilo kakvih javnih komunikacija i urbanih uticaja. Drugačije, to je svijet (sam za sebe), pun došljaka sirotinje, svijet seoba i lutanja, gladi, lukavstva i nesanica. Reklo bi se, kao da su svi na neki način obezglavljeni, nesiti i rezignirani, pa i uplašeni, nešto od ožiljaka, koje nose od ratova, nešto od sudbine (koja je bogom data), od svoje svakodnevice i slično.

Takva uočljiva efemernost sugestivno će se javiti u centralnoj ličnosti - Ibru, gotovo u svim pričama. Ibro zabrinuto životari od nemila do nedraga, osmišljavajući svoj život, kao i tudi - u čudnoj viziji stradanja i seljakanja. Vječito progonjen nekim unutrašnjim duhovima, koliko i spoljašnjim, otiska se u svijet radi bolje sigurnosti, ali ni u Turskoj nema mira. Očajna ga nesanica i tamo "žvaće" i razjeda:

"Brate slatki, srce iščupano, raširi ruke da se zagrlimo preko brda i dolina, preko bijela svijeta. Brate, samo se u snovima sastavljam sa tobom i oni me spašavaju da mi srce ne prepukne. I jedino u snu se vraćam na očevinu u Sandžak. I kao onaj Šefkija, što sam mu prodao zemlju neće da mi je vrati, pa ja usred šume Osoja, kod onog bunara studenca krčim bukve da bih tu kuću napravio. Budim se uplakan jer si i u snu nešto na mene ljut, pa ne mogu ni da usnijem da se sa tobom zagrlim. Tada, kada od želje zadrhtim pred tvojim licem, neki zvuk me probudi. I san me vara i zvuk me vara. Pričuje mi se da si to negdje ispred moje kuće progovorio, pa istrčim, ali je to neki prolaznik sa saputnikom razgovarao i prošao.

Kao da se budan trijeznim i čudim šta bi ovo nama te se raskućismo i prskosmo s kraja na kraj svijeta. Ovo jednom biva u hiljadu godina. Teška je tuđina - tuga! Nijemi smo jer ne znamo govor turski. Zgrčeni smo sa onim naški uvučenim vratom u sebe”.

Vrlo je zapažena psihološka priča “Nesanica”, koja kaže: “da li ćemo ikada ustići koji predio da nas smiri, da se poklope naše želje sa njegovim blagodetima. Naše gladi i njegove sitosti, naša žeđ sa njegovim vodama. Naše oči sa njegovim vidicima. Da njegove ruže izliječe naše nesanice i zavičaj bude isti pretku i potomku? Ipak, kuda odavde? viknu glasno: “Kuda?”...

Fehim Kajević: Seobe i nesanice, “Odzivi”, br.6. Bijelo Polje, 1973.

...Pjesnik i pripovjedač Zaim Azemović i u zbirci pripovjedaka “Dug zavičaju” ostaje dosljedan ranije započetom traganju da svoja viđenja i saznanja što direktnije i jednostavnije saopštava. U njegovojoj knjizi nema eksperimenta ni povođenja za pomodnim formama, već kroz nju teče neposredni prirodnji život, dok pripovjedačev rukopis strpljivo registruje njegovo osjetljivo pulsiranje. Zato zbarka “Dug zavičaju” djeluje kao grumen zemlje, otcijepljen sa jednog prividno prepoznatljivog prostora, koji je kroz pišćevo sočivo primaknut i osvijetljen kako bi mu se mogli lakše da sagledaju mnogi detalji i najrazličitiji prelivи.

Ako bi se iz svih ovih četrnaest pripovjedaka potražile samo dvije riječi u koje bi se mogla sažeti njihova tematsko-idejna suština, onda bi to, među ostalim, mogle biti: dobrota i izlazak, jer je sva knjiga u znaku borbe za čovječnost i ljudski napredak. I ukoliko je, kako reče poznati naučnik, smisao života u korisnom radu, plementiom djelu i dobru što ga činimo drugima, onda je i knjiga “Dug zavičaju” iskreno oduživanje vlastitog životnog duga.

Prva priča “Izlazak iz prokletstva” u sudaru dva vremena nagovještava nove osvite i čovjekov iskorak u budućnost. Kada partizani oslobođaju Džemov zavičaj, u njegovom se sjećanju mijesaju događaji iz ranijih ratova, pogibije, masovne bolesti i gladne godine, ali preko njih, pod plamsajem oslobođilačkih pucnjeva, preliva se odsjaj koji označava kraj tom prokletstvu i početak ostvarivanja snova, dolazak novog života. Inače, prokletstvo prošlosti, sa mnogim tegobama ropskog i zaostalog življenja, i u ostalim pričama, mijesha se sa iskrenim naporima da se domaši novo i korakne unaprijed. Najvažnije ličnosti

ovih priča su i smisao svog bitisanja poistovjetile sa tom angažovanom ulogom u borbi na osvajanju sreće za druge. Glavna ličnost knjige, seoski učitelj Dino, primjer je takvog plemenitog žrtvovanja za dobro drugih, a takav je i seljak Sabit koji u ratnoj stravi u svoju kuću sklanja komšiju Miloša i tako se izlaže velikoj opasnosti i stradanju, a njemu je sličan šejh Mehmed što je blagodeli gospodskog života žrtvovao da bi postao sluga siromašnih. Azemovićevi junaci su, u većini ljudi krupna srca, obični mali ljudi koji svoju mladost, snagu, zdravlje, znanje, kao i imanje pa i nemaštinu, nesebično zalažu za dobro drugih i tako na lijep način osmišljavaju vlastito trajanje i žrtvovanje.

Prikazujući sudar starog i novog, knjiga donosi i više drugih soubirina čije stradanje je neminovna posljedica: ubrzanog vremenskog hoda. Tako je izgradnja magistrale pored sela odnijela iz njega posljednju brojničarku i to kao prvu žrtvu na putu koji je ovaj povezao sa svijetom. Kroz neke nove motive, ili pak drukčijim pristupom onima koji nijesu nepoznati našoj savremenoj prozi, Azemović je naslikao kako se veliki društveni procesi i promjene odslikavaju u duši običnog čovjeka. Ovdje se posebno izdvaja lik starca koji otkidanje travki i sjeću drveća doživljava kao zasijecanje u vlastito tijelo. Stoga i vrlo motivisano djeluje to što on ne može da prezivi rušenje kuće i bašte i preseljenje u novi stan, a njegova isповјед, kao višestruka znakovitost, priziva brojne asocijacije.

Nezadrživo navaljivanje novog posebno je sugestivno prikazano kroz slike unutrašnjih stanja i preživljavanja. Azemović je ovdje pokazao da dobro poznaje psihologiju običnog čovjeka, a upravo najbolje stranice knjige su one na kojima su izneseni njegovi nemiri. Strenje za promjenama i njihovim smjerom snažno se doimaju osjetljivih ličnosti pa vrlo uvjerljivo djeluje njihov prijatan strah (“ubiće točak našu dušu i običaje, čeznuće se za njime, a ne za srcem svoga najbližega”). Knjiga, prelivena toplim osjećanjima, puna je streljnih da se pod naletom brze urbanizacije ne izgubi prirodna nježnost, a opominjujuće su slike prirode koja je grubo narušena upravo čovjekovom rukom.

U prikazivanju unutrašnjih čežnji svojih ličnosti, pisac je dublje no igdje u svojoj prozi dotakao skrivene prostore njihovih nemira (“na ovom svijetu svako za nekim i nečim čezne”), a tamo gdje se mijesaju java, snovi i sjećanja najviše su dometi ove proze na koju su narodne mudrosti i ljepota usmenog pripovijedanja izvršile plodotvoran uticaj. U pripovjetkama se ističu opisi netaknute prirode i narodnih običaja, a ispoljena je i sklonost za prikazivanje minijatura...

Mr Isak Kalpačina: Pripovijedanje kao ispunjenje životnog duga, “Prosvjetni rad”, Titograd, br.4. od 15.01.1983.

...Već u "Zlatnim i gladnim brdima", prvoj svojoj zbirci priča, Zaim Azemović je pokazao odlike vrsnog pripovedača. Zbirkom "Dug zavičaju" on bogati našu savremenu pripovedačku prozu i potvrđuje svoj spasiteljski uspon.

Pri čitanju priča iz ove zbirke zapaža se: piščeva moć uočavanja, smisao za jedinost, istančano osećanje jezika (osobito njegove sintakse), živo i zanimljivo kazivanje (u duhu naših najboljih realističkih tradicija), poetičnost slike, emocionalni pristup sižeu (i, s tim u vezi, lirska potka proznog izraza), istinska privrženost tlu i nebu zavičaja, izvornost tema, životnost motiva, autentičnost i aktuelnost sadržine, sklonost refleksijama (kontemplativnosti, meditiranju), plastično vajanje likova, vešto uobičavanje pripovedne građe, zasnovanost priče na proverenim istorijskim činjenicama, moderno struktuiranje pripovetke kao celine, dar za srećno iznalaženje odgovarajućih kompozicionih rešenja, ulaženje u najintimniji unutrašnji svet ličnosti (psihološko nijansiranje likova), poniranje u sferu podsvesnog (nagonskog, instinktivnog), izdiferenciranost jezičkih crta u dijalozima ličnosti, bogata leksika - i u jeziku pisca (iz narodnog govora okoline Rožaja), uklapanje fabule u vremenski i prostorni kontekst, uvažavanje svega onoga što čini nacionalni identitet jedne ličnosti, suštinsko poimanje evolutivnih procesa u svesti i životu ljudi (kao junaka priča), oslanjanje na iskustva usmenog pripovedača i usmenu narodnu tradiciju u Sandžaku uopšte, kao i na narodnu mudrost, najšire shvaćeno, itd. Odmah valja naglasiti da zbirka priča "Dug zavičaju" Zaima Azemovića predstavlja jedinstvenu celinu ne samo u sadržajnom pogledu jezičko-stilskih izražajnih sredstava.

Ovom zbirokom obuhvaćene su sledeće priče (mnoge od njih ranije objavljene, a neke i nagrađene: "Izlazak iz prokletstva", "Dug zavičaju" (po kojoj je zbirka i dobila naziv), "Pomiritelji", "Olovke", "Ruke i vjetar", "Svadba", "Svatovi", "Bliže licu", "U đerdeku", "Nevjesta", "Murat", "Daljine", "Njemica", "U povratku", "Umiranje bajki", "Ljekovitost rijeći", "Noćni razgovori", "Sluga siromašnih" i "Pobratimi" (ovo pslednju čitaoci su mogli da *zapaze* u prvom broju "Rožajskog zbornika"). Njihovu tematiku, najkraće rečeno, čini život Azemovićevih zemljaka u prošlosti i sadašnjosti. Život tih ljudi (uglavnom žitelja sela iz rožajskog kraja) nimalo nije bio lak, ni u daljoj prošlosti ni u doba predratne Jugoslavije, tim pre što je tada muslimanski živalj bio i nacionalno obespravljen. Kao veoma pasivan predeo u kome je stočarstvo (a kasnije i šumarstvo) bilo gotovo jedini izvor prihoda, ovaj deo Sandžaka ojačao je i neke opšte crte u mentalitetu gorštačkog stanovništva: tvrdokornost i otpornost na sva životna zla i nedaće, vitalnost, naviknutost na oskudicu i mukotrpno življenje, skromnost i zadovoljavanje malim, odanost kućnom pragu i domaćem

ognjištu, zaljubljenost u vlastito podneblje, u šume, rodne reke, u poj ptica iz zavičajnih lugova i u sve što je duboko ljudsko (iskrenost, poštenje, držanje do sebe i date reci si.), radinost, upinjanje da se takoreći ni od čega stvori nešto, da se zaživi životom dostoјnim čoveka. Budući da je u pitanju područje u kome je zastupljen višenacionalni sastav stanovništva (tu žive Muslimani, Crnogorci, Albanci i pripadnici drugih naroda), mnogovekovno narodno iskustvo naučilo je ljude da samo u slozi, zajedništvu i ravnopravnosti, samo uz međusobno pomaganje i uvažavanje, mogu odolevat iskušenjima vremena, boriti se za opstanak, istrajavati i stvarati uslove za srećniju budućnost. Veoma težak, složen i zanimljiv život ljudi ovoga kraja, u mnogo čemu dostoјan divljenja, našao je u Zaimu Azemoviću odličnog poznavaca, svedoka i tumača, a nadasve umetnika, čija reč pleni, razgaljuje, krepi i uliva veru i samopouzdanje. U književnom pogledu pojedine priče ostaju kao potresno svedočanstvo životne zbilje iz ovog dela naše zemlje.

Jedna od osnovnih vrednosti ovog proznog ostvarenja Zaima Azemovića je u snazi izraza, upečatljivosti i slikovitosti detalja, u konkretnosti životnih situacija, u lirskoj uznesenosti punoj dramatike i opštelojudskih težnji, u poetskoj ozarenosti, u mestimičnoj patetičnosti stila, u čistoti i izvornosti jezika, u probranosti leksike, u cizeliranosti psiholoških stanja ličnosti, u misaonosti, u udubljivanju u arhetipske slojeve ljudske duše (u ono što je ispod praga svesti), u nepatvorenosti rodoljubivih osećanja, u objektivnosti prikazivanja, u progresivnosti želja i htjenja, u stremljenju ka suncu ljudskosti i svega što je najplemenitije u čoveku, u osećanju našeg nerazdruživog zajedništva (i u poborništvu za njega), u čvrstoj rešenosti (zapravo nepokolebljivosti) da se brani i odbrani rodna gruda, u silnom entuzijazmu onih koji čitav svoj život i ličnu sreću podređuju napretku naroda i opštem blagostanju, u radosnim kliktajima ljudske duše koja teži osunčanim prostranstvima svega što je slobodarsko, uzvišeno, humano, najčovečnije. Ima tu redova koje je mogla ispisati samo ruka istinskog zaljubljenika u sve što je lepo, dobro i napredno u čoveku, ruka onoga koji je duboko proosećao ono o čemu piše, koga je do najdublje nutrine prožela tematika priča, koji ume da priča i koji - što je isto tako važno - ima i o čemu da priča. S te strane gledano, ova knjiga nije napisana, ona je, prosto, ispevana. Nad njenim stranicama zadrhtaće mnoga srca i ovlažiće se mnoge oči.

Ispijajući nadušak priče Zaima Azemovića iz zbirke "Dug zavičaju", čitalac, i nehotično, prolazi kroz svojevrsnu katarzu, on umiva svoju dušu na jednom od najbistrijih izvora ljudskosti i raste kao čovek. U tom pogledu ova će knjiga imati nesumnjiv značaj i u vaspitanju mlađih naraštaja, a naročito u smislu razvijanja njihovog patriotizma.

Ispričana probranim jezikom, tkana minuciozno i akribično, iz reci u reč, iz reda u red, natopljena najtopljam lirizmom, ispunjena unutarnjom snagom duha, svetlošću i optimizmom, zbirka priča "Dug zavičaju" Zaima Azemovića, koja sva zrači od vere i životne radosti, takva kakva je, kliktava, zagrcnuta, uznesena, ozarena najplemenitijim osećanjima, pisana iz najdublje ljudske potrebe, izvađena iz sebe, ravno iz srca, iz srži bića, i bez kucanja će otvarati vrata svačijeg srca i ostajaće njegovo trajno vlasništvo, njegovo skriveno dobro. Učitelj Dino, glavna ličnost svih priča u zbirci, deo je nas samih, deo onoga što je najbolje u nama, i taj lik se ne zaboravlja, on se pamti.

S obzirom na sve to, neće biti nikakvo čudo ako Azemovićeva knjiga "Dug zavičaju" bude toplo primljena i kod književne kritike a ne samo kod čitalačke publike...

Mr Ljubiša Rajković: Pod nebom zavičaja, "Povelja Oktobra", Kraljevo, 2-3, 1983.
Rožasjki zbornik, Rožaje, 2. 1983.

...Zaim Azemović je puno pažnje posvetio jeziku. I to onom jeziku koji već nestaje pred naletom administrativne terminologije. Pisac je zapisao i dobar deo poslovica i ugradio ih u svoje pripovedanje, bez nametljivosti i bez prvog plana, što je dobro. Upotreba "narodnog podučavanja", ako se dobro ne iskoristi, može da se nametne i da sebi bude svrha, ali je Azemović to, očito, izbegao.

I ovom knjigom Zaim Azemović je ostao dosledan svom užem zavičaju, ali je briljantnim jezikom zaokružio jednu celinu svoga pripovedanja, započetu na stranicama zagrebačkog omladinskog časopisa "Polet" još pre trideset godina...

Ismet Rebronja: Zavičajni zapisi, "Bratstvo", Novi Pazar, 1.9.1989.

Ova knjiga mi je toliko toga rekla, odslikala i u mom srcu usadila bezgraničnu ljubav prema mom rodnom mjestu, iako sam u njemu proveo samo godinu dana poslije rođenja. Sve one priče mog baba i majke, o rodnom kraju, o njihovom i mom zavičaju i moje utiske za vrijeme kratkih školskih raspusta, dopunio je Azemović, tako da mi se čini da sada poznajem i najmanju kozju stazicu, proplanak ili zaseok u mom Sandžaku. Kad se sjetim samo njegovih deskripcija preko njegovog učitelja Dina, imam osjećaj da učestvujem u tim događajima. Učitelj Dino mi je toliko blizak, poznat, jer ga je Aze-

mović opisao, kao da je imao u mislima mog baba, koji mi je sa toliko ljubavi i nostalгије govorio o njemu. Od svega do sada pročitanog nekako mi je najблиži i najpotpuniji njegov opis zime i seoske zimske idile. Sam se krećem tim selom, dubokim snijegom i udišem vazduh pun ozona da mi se grudi prosto nadimaju od miline. Ili njegov opis odlaska u selo kod roditelja gdje nailazi na šumske jagode. Njihovu slast osjećam u ustima, osjećam miris paprati i četinara, uživam u tišini šume i cvrkutu ptica, u pucnju grančice pod mojim nogama. Ti prizori su mi se toliko urezali u sjećanje da više puta jednostavno sanjarim o njima. Ovako nešto može napisati samo čovjek koji je svim svojim bićem srastao sa svojim zavičajem. Čovjek koji i kada nije fizički u njemu, nosi ga u svom srcu kao najvišu svetinju, što se vidi i iz njegovog načina slikanja svog zavičaja. U knjizi je toliko ljubavi i topline da to čitaoca prosto plijeni. Kad sam čitao ovu knjigu želio sam da se nikad ne završi, jer su njenim krajem prestali na neki način i moji mладалаčki snovi. Kad piše o ljudima, on je toliko osjećajan, kao da se na neki način boji da svog junaka povrijedi. Njegov čovjek je toliko pitom i čovječan, da je pre malo reći human. Čovjek je stvorene voljeno za ljubav i poštovanje, za razumijevanje i druženje, za pomaganje i spašavanje. Azemovićev čovjek nema u sebi zlobe, on je toliko razuman i razborit i to ga diže na onaj tron koji mu i pripada...

Almir Alilović: Azemovićev dug zavičaju, "Glas Sandžaka"
Ljubljana, br. 3. 1998.

... Živjeći skromno i tiho u rožajskoj sredini Azemović je pored originalnog književnog stvaralaštva uporno tragao i za biserima narodnog duha i darovitim kazivačima iz naroda i kao drevni mudraci napajao se na vrelima narodnog genija, vraćajući svojim tekstovima srcem i umom oplemenjeni materijal na trajanje. Zato i kaže: "Pamet je u narodu, odakle je treba odabrat i sakupljati kao pčela med sa cvijeća"...

Ćazim Fetahović: «Prosvjetni rad» Podgorica, 12. 4. 2001.

(Iz knige "U vidokrugu humanizma", Rožaje 2015.)

FRAGMENTI I PRIKAZI POEZIJE

..."Pjevajući seobe ptica, prisnost i dobrotu zemlje, optimizam voda, fatalistiku ljekovitost riječi nesanici ljubavi i toplinu majke, pjesnik, vjeran odrednici A. B. Šimića da "pjesnici su čuđenje u svijetu" ostaje začuđenikom pred ljepotom i ispisuje čovjekove mijene na putovanju vremenom i prostorom, jer u mijenama je tajna obnavljanja i trajanja, a u težnji ka daljinama smisao putovanja, što osjeća i rodni Ibar koliko i sam pjesnik. "Od obala mojih šira su mora."

Činjenica da prva pjesma u zbirci «Mijene» -Jesenji predlog govori o polijetanju ptica u nepoznate daljine, a poslednja -Pogled izražava putovanje ljudskog vida i rodne rijeke, simbolične su za cijelu zbirku. Najvrednije pjesme ove Azemovićeve prve zbirke su "Sjetiće se neko", "Zrno sjaja", "Nezavršena predstava", jer se u njima sadržina i forma slivaju u harmoničnu cjelinu, pune su značenja, a nigrdje se ne vidi stvaraočeva ruka, kao što se i najduže pamti pjesma "Očekivanje gosta", mala apoteoza gostoprимstvu i humanosti, pjesma o očekivanju nepoznatog gosta i eventualne sreće iz daleka.

Miroslav Đurović: *Začuđenih pred ljepotom*, Pobjeda,
Titograd, 23. 4. 1977.

..."Sijevak" je u suštini misaona poezija bazirana na kolektivnom iskustvu, na anegdoti, legendi, poslovici, što ovim pjesmama daje čar bajke, bajalice, gatke, mudrosti koja pretočena u poetsku sliku, izražena osobrenom poetskom fakturom djeluje sugestivno i novo. Otuda za Azemovićeve pjesme možemo s pravom reći da su prepoznatljive, da najviše liče same sebi, što je osoben kvalitet i što nije slučaj s mnogim savremenim pjesnicima i njihovim pjesmama.

U postupku stvaranja pjesme, u onom nikad do kraja objelodanjenom podsticaju da se misao pretvori u riječ i da ta riječ može da sija, da pjeva, da pati, da ima nebroj mijena i imena, ona koja im stvaralac namijeni, ali često i ona kojih ni on sam nije svjestan, Azemović polazi prije svega od naslijedenog iskustva, dajući mu uvijek pečat svoje duše, svoje zamišljenosti i začuđenosti pred svijetom kao vječito tajnom života i smrti.

U središtu te tajne je svakako čovjek, njegova nemoć pred silama i halama koje ga okružuju ali i njegova moć kad pogled okreće k sebi unutra, jer bez čovjeka i van njega sve je besmisao i pustinja, bez oka da je vidi, bez srca da je osjeti, bez riječi da je izmjeri, bez pjesme koja će iznijeti iz nje nebo i šumu, pticu i rijeku, proticanje svega što živi, a u tom proticanju je pjesma, u pjesmi bol, u bolu čovjek i njegov krik, u tom kriku je naš glas, ako je pjesnik uspio da blijskom svoga uma osvijetli nešto što smo i mi nejasno nazirali.

Upravo u "Sijevku" Zaima Azemovića, u skoro svakoj njegovoј pjesmi ima tih kresova i svitaca uma, tih iznenadnih sijevaka pred kojima zastajemo, kao da nam je neka unutrašnja munja ozarila čelo i darovala nam svjetlost za novi korak i vjeru u život"...

Husein Bašić: Zaumni jezik naslijedenog iskustva,
Rožajski zbornik br. 4, Rožaje, 1985.

..."Kao pisac, Zaim Azemović je - s jedne strane sav u svetu za koji je vezan neprekidnom vrpcem življenja i djelanja - s druge strane - sav u propinjanju da ispod neba zavičajnog ugleda šire prostore objektivne stvarnosti i otkrije neke univerzalije, neke opšte kosmičke zakonitosti koje važe na mnogo širem planu i kojima je podređeno sve ono što je posebno i pojedinačno. U toj težnji za celovitom sagledavanju svega pojavnog, on svoj pogled upire i u prošlost i u budućnost. Stoga u njegovoј poeziji ima mnogo i od njegove sveopšte vizije budućnosti. Svestan opasnosti s kojima je suočen današnji čovek, Azemović ne pada u apatiju, melanholiju i rezignaciju. Nasuprot nihilističkom i egzistijalističkom poimanju stvarnosti, u Azemovićevoj poeziji prisutan je svojevrstan vitlistički odnos prema fenomenu apsurdnog, njegova duboka vera u čovekove moći, u njegov um i razum, u njegovu sutrašnjicu koja će, nadamo se, biti još ljudskija. Između oblaka Azemovićevih strepnji, sumnji i skepcističkog drhturenja, preliva i senki, prosijava njegovo nepomućeno, sjajno i toplo - sunce vere, nade i pouzdanja... Po prirodi

radoznao duh, Azemović pokušava da svoja sopstvena otkrića u vezi s tajnama sveta, a naročito bio sveta, iskaže u spontanoj pesničkoj formi, koja će posve biti podređena sadržaju. Ta njegova iskazivanja puna su onoga što je samo naslućeno, nagovešteno, bilo na javi ili u snu, što je, kad što, došlo i ispod praga svesti. Upravo ono što je zaumno i predstavlja najveću draž Azemovićeve poezije...

Dr Ljubiša Rajković: Na ti s vasionom, "Stvaranje" br 8-9. Titograd, 1983.

..."Azemović je pupčanom vrpcom vezan za zemlju. On duboko doživljava njenu dubinu i trajnost, raduje se njenim plodovima i proljepšavanjima. Ima u njegovim stihovima dosta neba i nešto manje hljeba i više čežnje za hljebom i socijalnih motiva, a najviše flore i ugljendioksida. Zbog toga pjesnikovi zemljaci "Drveće su u čeljad brajali / djeci nadijevali Boro i Jelika / Sjekiru iza leđa krili / Kad su je kroz šumu pronosili". Pjesnik življjenje sagledava u kontinuitetu. Čovjek je u stalnoj vezi sa precima i potomcima. Trajanje je jedinstveno. Pjesnikova altruistička sjećanja izviru iz pouka istorije i bratoubilačke borbe.

Svijest o zlu je najbolji način borbe protiv njega.

"Sijevak" je blago zapljasnut duhom narodnih predanja, vjerovanja i mistike, što je posebna vrijednost ove knjige. Pjesnik sažima iskustvo vjekova i ljudi. Bilo da pjeva o zemlji ili ženi, on vjeruje u moći riječi i pjesme. Pjesma je za njega "lijek od smrti" Pored uspjelih pjesama kao što su: Sijevak, Albert Anštajn, Čovjek, istakao bih pjesmu *Naličje provincije*. Pjesma je slika zloduha i kolere provincije, u kojoj svaki svačiji život određuje i živi, gdje, u stvari, niko i nema pravog života, gdje nema tajni i poezije, gdje vladaju zavist i primitivizam, gdje je pjesnik, izvan pjesme, nemoćan: "Šta da se radi ako psi / Svako prijateljstvo ne olaju / Oči njene imaju sto očiju..."

Miroslav Đurović: **Panteistički doživljaj svijeta,**
Pobjeda, Titograd, 25.1. 1983.

..."Zaim Azemović marljivo piše stihove već četiri decenije u tišini zbornice, kancelarije, sobe svoga stana, neumorno kao pauk tka mrežu od svojih stihova. Njegov rad u osami, u provincijskoj izolaciji, podsjeća me na kolosalno djelo francusog poštara, koji je za četiri decenije svakodnevnog rada sagradio neobičnu građevinu - dvorac iz bajke i delo Zaima Azemovića je svojevrsna

građevina koju on kao pesnik, pripovedač, etnograf, dokumentarista, arhivar, iz dana u dan dograđuje, stvarajući raznovrsne prostorije duhovnog dvorca u kojem čuva svekoliko blago ličnog i rožajskog života.

U najnovijim stihovima Zaima Azemovića, u zbirci *Nebeska vrata*, (to su ona vrata što se otvaraju uoči čestite noći, kada se iskazuju najveće želje), ulazimo u raznoliki i bogati svet koji je pesnik ponudio čitaocima. Da bismo bilo šta kazali o ovoj poeziji moramo kao ključ za njeno razumevanje citirati Epitaf *Ibni Sine / poznatog kao Avicena / Moj duh spava u mojim knjigama /, Kada ga probudite/, Probudiće i on vas.*

Dakle, duh Zaima Azemovića spava u njegovim stihovima. On piše "kaside ovoga zemana" u kojima iskazuje svoje ushićenje životom i prirodom, ali u isto vreme govori o životu kao sveopštem bolu. U njegovim najnovijim stihovima ima nečeg mudrog, toplog i povremeno didaktičkog, onoga čega srećemo u poeziji klasičnih orijentalnih pesnika.

Životna zrelost Zaima Azemovića i bogato literno nasleđe njegovog zavičaja / koje se naslućuje kroz prepoznatljive motive i jezičku posebnost / iznedrili su izuzetnu zbirku pesama, zbirku koja nam se nudi kao ulaz kroz nebeska vrata...

Ibrahim Hadžić; Predgovor za zbirku pjesama Zaima Azemovića "Mijene",
Rožaje, 1999.

..."U Azemovićevoj poetici pjesnički subjekt je ona čvrsta nit koja sjedinjuje raznolike motive i činioce tvoreći poetsku nervaturu. Pjesnikov odnos prema vremenu u kojem živi, kao i odnos prema vremenu koje mu je prethodilo otvara dijalg različitih kulturno civilizacijskih postulata, s krajnjim ciljem da se dosegne ogoljena ljudskost i humanost. Vrijednost ovih pjesama je u njihovoј otvorenosti za uporedna čitanja i tumačenja, te u pamćenju koje sadrže i čuvaju u sebi.

Dubina slike svijeta koja je u njima uspostavljena, bogatstvo leksike i zavičajnog jezičkog idioma daje poseban čar ovim pjesmama, jer u njima ne dominira historija, već slutnja o njoj, ne narod već emotivni odnos subjekta prema njemu, ne narcisodni pojedinac, već skromni rob koji zna da svi visimo na tananom Božjem užetu...

Almir Zalihić: Antologija savremene poezije Bošnjaka iz Sandžaka,
Mak, Novi Pazar, 2000.

..."Azemovićeva poezija predstavlja simbol sjećanja na vjekove koji su iza nas i anticipiranje budućeg vremena, kako pjesnik kaže u jednoj svojoj pjesmi. U pitanju je iskaz koji izbliza izgleda neprecizan, međutim u biti krije velike tajne. To je stvaralaštvo istinskog svjedoka i savjesti svoga naroda.

Misleći i pjevajući on tone u umjetničku genezu vlastite kulture donoseći na svijet umjetnička djela vrijedna pažnje...

Provincijska usamljenost, pjesnika ipak nije osamila, već je u njemu stvorila novo stanje duha kojim se osmišljava osjećanje ljudskog univerzuma koji se voljom Svevišnjeg kreće na odabranom putu.

U tom smislu, moderni poetski iskaz, ambijent i atmosfera jedne nezaštićene tradicije odiše prepoznatljivim idejama koje su sažete u Azemovićevom stvaračkom postupku... U svakom trenutku pojавljivanja njegovih djela Azemović je dostojanstveno pokazivao svoje stanje duha ne podležući reklamerstvu. Za njega poezija ima iskrene ciljeve uspravljanja svijesti naroda, njegova misaona značenja idu u onom pravcu objedinjenja i očišćenja duha. Najkraće rečeno, Azemović je u Fihtevskom smislu dostojanstven i pjesnik i čovjek. Da ovaj diskurs završimo pjesnikovim stihovima: Čovječe, tebi se pokaza razlikovanje / A ti izaber / Ali Tvorac zna / Kao svoju pamet što bi izabrao / Izabraćeš svoju sudbinu / Izbor sudbine.”

Dr Šefket Krcić: **Pjesničke vizije Zaima Azemovića**, Rožajski zbornik br. 11, Rožaje, 2002. (Odlomak iz obimnijeg eseja)

..."Azemović u svojoj poeziji ne nudi čitaocima skrivalicu neshvatljivosti zagonetnim izrazom već neposrednošću nosi u sebi nešto iskonsko, duhovno, ne gubeći nadu ni u ljude ni u prirodu, njene čari, iskazujući mudrost i toplinu prilikom ispredanja zlatnih niti. U pjesmama se osjeća i duh njegovog zavičaja, pomalo melanholična i pjevljiva atmosfera i moć saznanja da čovjek samo jedino putem noći stiže do zore. Evo divnih stihova iz pjesme Vezilja:

Što joj oči vidjele / To joj ruke izrabotale / Ni patosa bez čilima / Ni zida bez veza / Što na san snila / To na javi obrela / Dok svoj vid u šare utkala / I gledenčad šilom utrnula / Lijepa Ajša dženetska vrata otškrinula / I sad ljepota njenih očiju zrači / Sa čilima i vezova /”.

Ta neuhvatljiva čarolija, preplet i pletisanka, "ta stroga i prosta pjesma svih vezilja" još od Penelope i ovdje je raširila svoj vez".

Mihajlo V. Ašanin: **Poetski duh u stihovima**, Odzivi,
Bijelo Polje, 103-104. 2001.

..."Ono što poeziji Zaima Azmovića daje jačinu jeste duboka misaonost i ekspresivnost naslijedena sa sopstvenog govornog područja. Ima u ovim pjesama i ljudske tragike, ali i onih u čovjekovom životu rijetkih trenutaka sreće i uzvišenog blaženstva, ima i pripovijedanja koje pjesnik uspješno «maskira» modernim jezikom. Možemo u ovim pjesmama sresti dosta riječi orijentalnog porijekla (posebno turcizama), koji daju uljepšavajuću boju i odmijeren tonalitet pjesmama, ne kvareći pomenutu modernost i duh pjesništva.

Azemović «rudnik» svojih ideja nalazi u narodu, u onoj nevinoj mudrosti starača - gorštaka koji su okusili gorak zalogaj života u ovom «tamnom viljetu» trajući i do danas neoskrnavljeni u svojoj čistoti. Nameće nam smisao da pjesnik sve što zna naučio je od naroda jer: «Pamet je skrivena u narodu / i sve vidi njegovo oko / U tami i po danu / Visoko / I duboko/».

U Zaimu živi glas roditelja, taj sveti glas, bez koga nema saznanja o tajnama života, pa ni života uopšte. I često dođu pjesniku ti glasovi nježni i meki. Iz tih glasova filtrirali su se i stihovi ...»Čuvaj se dugova u krvi / I nasilja kad zlo vrijeme dođe / Vatre bezdušnog zlata / Tuđeg obraza i uzdaha.../, kazna za pronevjeru je velika, jer...» Ima vrijeme kad se grijehovi naplaćuju... pa ako se na dobro - zlom vrati, / pa te i dalje mrzi, / Ubiće ga tvoja pravda / Tvoja voda, tvoj hljeb i so.../ «Očevi amaneti».

Ovo je ta neokaljana mudrost našega naroda, ovo je ta filozofija življenja na ovome svijetu - usputnoj stanici ka vječnosti. A ova pjesma je dokaz da su naši očevi mnogo toga znali i bili svjesni ljudske prolaznosti, na koju mladi naraštaji malo ili nikako ne obraćaju pažnju.

Zaimove pjesme su spoj onog najboljeg u čovjeku: vjere u Boga, ljudskosti i ikonske istine da smo svi samo putnici na pomenutom putu ka Vječnosti.

Enver Muratović-Enisin: **Dijalog sa sudbinom**, Almanah, 17-18, Podgorica, 2001.

...Prateći književni rad Zaima Azemovića, jednog od najproduktivnijih i najeminentnijih pisaca rožajskog književnog kruga, argumentovano možemo reći da je on svojim literarnim opusom i kvalitetima svoga djela prevazišao zavičajne međe i ušao u one vrhunske prostore sandžačke književnosti kojima pripadaju Avdo Međedović, Čamil Sijarić, Muhamed Abdagić, Huso Bašić i dr.

Po opredjeljenju pjesnik, inspirisao se originalnim temama na pravim izvorima. Bio je sam sebi uzor i kao pjesnik i kao pripovijedač. Nije bilo potrebno da traži modele u tudim literaturama, niti je bilo potrebno da se uključuje u razne moderne i postmoderne tokove, apstraktna razmatranja literarnim frazema, signalističkim kodovima i zagonetkama.

Svu ljepotu poetskog stvaranja imao je u sopstvenom iskustvu, u zavičajnoj narodnoj lirici i jeziku bogate semiotike i poetske funkcionalnosti... U svoje lirske i pripovijedačke stileme utkvao je prošlost i sadašnjost, njegove ljude i njihove egzistencijalna storije i sudbine. Stvarao je djela neprocjenjive vrijednosti. U svojoj prozi naslikao je veličanstvenu galeriju likova gorštaka, izložio čudastvena platna i panorame života ljudi između Pešteri i Hajle i afirmisao se originalnim realističkim modelom pjevanja i pripovijedanja«...

Alija Džogović: Bijel behar, Antologija pjesama bošnjačkih pisaca
Kosova i Sandžaka, Prizren, 2002.

...Azemovićeve pesme odlikuju se misaonošću, asocijatinim i komparativnim elementima i kompozicijom u kojoj preovlađuje jednostavno, slobodno i narrativno kazivanje. U poetskom stvaranju Zaima Azemovića susrećemo se sa temama i motivima iz zavičaja i narodnog života o kojima pesnik peva u slobodnom stihu, dovoljno prikladno i pesnički zanosno.

Pesnik iskazuje nemametljive poruke, najlepše vizije sveta, vlastitog duha i sudsbinsku povezanost sa rodnim krajem i širim prostorima realne stvarnosti. U pesničkoj umetnosti Azemović stvara upečatljive vizije i umetničke slike, ne zapostavljajući ni sadržaje iz prošlosti, ni veru u moć čoveka i ljudske vrednosti, kao ni razmišljanja o budućnosti. U pesmi »Dobrota zemlje», primera radi, Zaim sugerira mladima: «Ne treba im gorkih riječi o kraju/ Već jakih da

istraju/« Ima sjajnih upoređenja na primjer sa letom i krilima ptica u pesmi «Jesenji predio» . Kao ishodište neposrednog posmatranja i nesumljivo jedna od najlepših je njegova pesma. «Moji zemljaci», koji «kad sađu u grad na asfalt stresu smonicu dalekih strana», a kad se vraćaju »hljebovi im zarudjeli u ran-cima, razlomiće ih djeci u povratku».

Da je Azemović talentovan i kao pesnik, premda je po mom mišljenju najznačajniji kao pripovedač, svedoče i ovi stihovi iz pesme «Braća», koji zadiru u osnovne etičke i estetske vrednosne kategorije dobrotu i lepotu. Pjesnik je to ovako iskazao:

...»Ne hvali dobro prejakim riječima/ Učila me je do izdisaja majka/ Dobro se pamti, a ljepota opjeva/ Dobro se dobim vraća, a ljepota snijeva/»...

Akademik prof. dr Jašar Redžepagić; **O književnom stvaralaštvu Zaima Azemovića** (duži esej povodom 70-togodišnjice rođenja književnika), Rožajski zbornih br. 13. 2007.

(Iz knige “U vidokrugu humanizma”, Rožaje 2015.)

Almir Azemović

BIO-BIBLIOGRAFIJA ZAIMA AZEMOVIĆA

Biografski podaci:

Zaim Azemović rođen je 24. 12. 1935. godine u selu Bukovici kod Rožaja.

Učio je Osnovnu školu u Bukovici i Rožajama, Učiteljsku školu u Novom Pazaru, Višu pedagošku školu u Kruševcu.

Filozovski fakultet studirao u Prištini. Službovao je kao prosvjetni radnik u Bukovici, Paučini, Baću, Rožajama (gdje je bio direktor osnovne škole "Mustafa Pećanin", i direktor Udružene osnovne škole opštine Rožaje, prosvjetni inspektor, a od 1978. godine radio je u Skupštini opštine - Rožaje i u opštinskom sindikatu, gde je penzionisan 2001. godine. Dobitnik je više nagrada, priznanja, odlikovanja, plaketa opštinskih, republičkih i saveznih.

U radnom vijeku je bio angažovan u raznim forumima od opštinskog do republikog i saveznog nivoa, pretežno iz kulturno-prosvjetne djelatnosti. Bio je novinar, honorarni dopisnik Bratstva, Prosvjetnog rada, Pobjede, Večernjih novosti, Sindikalnog lista, itd. Zaim Azemović je penzionisan kao administrativni radnik Opštinskog sindikata Rožaje 2001. godine. Umro je 25. VII 2015. godine.

KNJIŽEVNE NAGRADE I PRIZNANJA

- Prva jugoslovenska nagrada za ciklus priča "Darovi", lista "Polet" Zagreb, 1959. godine.
- Treća nagrada za pjesmu "Moji zemljaci", lista "Polet", Zagreb, 1958. godine.
- Druga nagrada omladinskog lista "Polet" za priču: "Raspored časova" Zagreb, 1965. godine.
- Druga nagrada Međurepubličke zajednice za kulturno prosvjetnu djelatnost u Pljevljima za priču: "Zidar i kamenje" 1969. godine.
- Druga nagrada na konkursu lista "Prosvjetni pregled" Beograd, 1970. godine za priču "Nesanica".

- Specijalna pohvala lista "Mladost" za rukopis zbirke priča "Darovi", Beograd, 1970. godine
- Treća nagrada na konkursu lista "Pobjeda" Titograd 1981. godine. Za priču "Daljine".
- Treća nagrada na konkursu lista "Prosvjetni pregled" Beograd 1983. godine za priču "Moj prijatelj Hans".
- Nagrada časopisa "Raskovnik" Beograd, 1994., za rad na zapisivanju narodnih umotvorina.
- Republička nagrada (CG) "Oktoih" 1975. godine, za izuzetne rezultate za rad u prosvjeti.
- Nagrada grada Rožaja "30. septembar" za književni rad 1974. godine.
- U anketi koju je vodila "Revija D" o 10 najpopularnijih ličnosti u opštinama CG, Azemović je u Rožajskoj opštini rangiran na trećem mjestu, poslije predsjednika SO-e i najbogatijeg biznismena, Azemović sa naslovom: Znak duhovnosti Rožaja (aprili, 2007.).
- Nagrada BNV, Novi Pazar, „Pero Ćamila Sijarića“, 2010. godine.

OBJAVLJENE KNJIGE

1. **Zlatna i gladna brda**, pripovjetke, Književni klub prosvjetnih radnika Srbije, Beograd, 1972. godine. 74. strane.
2. **"Mijene"** pjesme, Književni klub "Vladimir Mijušković" Nikšić, 1977. godine. 47. strana.
3. **"Dug Zavičaju"** pripovjetke, Međurepublička zajednica za kultumo-prosvjetnu djelatnost, Pljevlja, 1982. godine. 147. strana.
4. **Sijevak**, zbirka pjesama, izdavač NIO "Pobjeda", Titograd, 1982.
5. **"Nesanice"**, pripovjetke, Udruženje književnika Crne Gore, Titograd, 1987. godine. 79. strana.
6. **"Srce pod jezikom"**, pripovjetke Zajednica književnih i naučnih radnika Rožaje, 1989. godine. 100 strana.
7. **"Tajnovid"**, (Život i poslanice šejha Muhameda Užičanina), proza, biografija, roman, 112 strana. Rožaje, 1994. godine.

8. "Zločin i odmetništvo Bajrama Hodžića", sa Salkom Luboderom, proza, 112 strana. Rožaje, 1994. godine.
9. "Miroslav Đurović pjesnik našeg doba", sa R. Deletićem, izbor radova, pjesme, dnevnik.
10. "Razvoj školstva u Rožajskom kraju", sa M. Dacićem, Rožaje 1985. godine. 80 strana.
11. "U riječima lijeka ima", sa grupom autora, zbornik narodnih umotvorina rožajskog kraja - novi zapisi, Rožaje, 1992. godine. Str 188.
12. "Jagluk sa Nebeske Sohe", Sa Salkom Luboderom, studija o kulturnoj baštini Bošnjaka - Muslimana rožajskog kraja, Rožaje, 1992. godine. 77 strana.
13. "Nebeska vrata" pjesme, Centar za kulturu Rožaje, 1998. godine. 49 strana.
14. "Pronalazač u omči provincije" roman, (u štampi)
15. "Šemsi-pašina balkanska sudbina", roman, Zajednica naučnika i umjetnika, Rožaje, 2005. – roman je preveden na turski jezik.
Recezent: prof. Alija Džogović.
16. "Muhadžiri" roman, (u štampi)
17. "Paučina i gorštaci" povijest - monografija, 74 strane. Zajednica književnika i naučnih radnika - Rožaje 1999. godine.
Recenzent: mr Halil Markišić.
18. "Lirske krugovi zavičaja" putopis (u štampi)
19. "Refik Adrović - slikar akvarelista", sa Zećirom Luboderom i dr Cenom Kajevićom, 73. strane, 23 reprodukcije u boji. Izdanje Zajednice književnih i naučnih radnika Rožaje, 2001.
Recezent: Ibrahim Hadžić.
20. "Zavčaj na cvjetnim brdima", selo Bukovica kod Rožaja. Zajednica književnih i naučnih radnika Rožaje. 2000. godine.
21. "Pamet je u narodu" legende, anegdote i poslovice starih Rožaja; MSŠ i Zajednica književni i naučnih radnika Rožaje, 2000. godine.
22. "Darovi" izbor iz proze, "Almanah", Podgorica, 2002. godine.
23. "Znanjem u budućnost" sa dr Saitom Kačaporom i mr Ibrom Skenderovićem, monografija - sto godina Osnovne škole "Mustafa Pećanin" - Rožaje, Rožaje 2002. godine.
24. "Pjesme ljubavi i zahvalnosti prema Stvoritelju", prepjev pjesama sa staro-osmanskog jezika Davud Ibni Derviš-age Ganića-Fetahovića u saradnji

- sa Mujom Denizom. Rožaje, 2002. g. Strana 60 sa orginalom rukopisa.
25. Zaim Azemović, Sako Dacić: **Dacići u rožajskoj opštini**, monografija, Rožaje, 2004.
26. **Moć riječi na terazijama vremena**, izabrane i nove pjesme, Centar za kulturu i Zajednica naučnika i umjetnika Rožaje, 2007.
Recenzenti: Alija Džogović i Redžep Nurović,
27. **Urezano u kamenu i pamćenju**, sa Zećiom Luboderom, monografija o islamskoj epigrafici rožajske opštine do 1912. Izdanje El Kalimeh, Novi Pazar, 2007. 130 strana.
28. **Narodne bajalice – brojanice iz Sandžaka**, Centar za kulturu Rožaje, 2010.

(Iz knjige "U vidokrugu humanizma", Rožaje 2015.)

Prof. dr Draško Došljak

TURSKI DEFTERI I LIČNA IMENA

Apstrakt: Predmet našeg istraživanja su lična imena u turskim (osmanskim) defterima koji se odnose na Crnu Goru. Ekscerpiran je jedan dio ličnih imena koja su data u rječniku i koja predstavljaju ona najčešća koja se nalaze u defterima iz različitih godina 15., 16. i 17. vijeka. Imena su vrlo bitna za rekonstrukciju jezičke prošlosti. Imena, kao posebni slojevi leksike, predstavljaju vrlo važno svjedočanstvo prošlosti različitih etničkih zajednica. Iz tog leksičkog blaga saznajemo podatke o socijalnom životu, ekonomskim odnosima, političkoj i kulturnoj istoriji, prirodnom ambijentu, vjerovanjima, mitološkoj i religijskoj svijesti, migracijama, etničkim i kulturnim dodirima i dr.

Ključne riječi: defter, onomastika, antroponomija, istorija jezika, lična imena.

Defter ili registar, protokol, bilježnica, službeni popis, popis domaćinstava posjeda i posjednika i njihovih obaveza, zvanični popis bilo kojeg karaktera predstavlja značajan izvor za različita naučna istraživanja. Turski defteri su dragocjen izvor za proučavanje istorije jezika, posebno antroponomije, jer popisuju poresko stanovništvo (muškarce – glave porodice), neoženjene i udovice. Ovi defteri su pisani arapsko-turskim pismom.

Defteri su vrlo često najvažniji izvori, nekada i jedini za 15. i 16. vijek. Ova vrsta turskih (osmanskih) izvora je od posebnog značaja za društvenu istoriju. Kao takvi, oni pružaju obilje značajnih podataka bitnih za socijalnu, demografsku i lingvističku analizu. U turskim arhivima u Istanbulu i Ankari nalaze se, pored ostalih, vrlo važni defteri koji su vezani za teritoriju današnje Crne Gore. To su: Defter za Hercegovački sandžak iz 1477. godine; Detaljni i sumarni popis Skadarskog sandžaka 1485. godine; Defter za Pipere, Kuće i Klimente iz 1497. godine; Popis glavarine prikupljene od Crne Gore iz 1521. godine; Popis za Crnogorski sandžak iz 1523. godine; Popis timara Rumelije od 1529. do 1536. godine; Detaljni defter za Dukađinski sandžak iz 1570. godine; Defter za Skadarski sandžak iz 1570. godine; Detaljni popis za Dukađinski sandžak iz 1591. godine; Popis Grblja iz 1683. godine; Popis carskih Hasova Nikšića

(danasa okolina Kolašina), koji su navedeni u sumarnom dijelu katastarskog popisa Krajište Isa Bega Isakovića iz 1455. godine (v. Rastoder 2018: 9).

Predmet našeg istraživanja su lična imena u turskim (osmanskim) defterima koji se odnose na Crnu Goru. Ekscerpiran je jedan dio ličnih imena koja su data u rječniku i koja predstavljaju ona najčešća koja se nalaze u defterima iz različitih godina 15., 16. i 17. vijeka.

Crna Gora je od pada pod tursku vlast često mijenjala svoj administrativni položaj u Osmanskom carstvu. Neki djelovi su ranije ušli u sastav Osmanskog carstva i pripajani onim sandžacima iz kojih su osvajana njena područja, Bosanskog, Skadarskog ili Hercegovačkog. Stara Crna Gora duže je ostala slobodna sve do 1496. godine kada je ušla u sastav Osmanskog carstva. Od tada, često, mijenja svoj administrativni položaj. U period od 1496. do 1499. bila je zaseban sandžak, nakon čega je 1499. do 1514. pripojena Skadarskom sandžaku, da bi se ponovo 1514. godine izdvojila u zaseban sandžak. U period 1529-1536. godine, Crna Gora je ponovo u sastavu Skadarskog sandžaka. Nešto prije 1568. godine pripojena je Dukađinskom sandžaku, pa, opet, 1582. godine pripada Skadarskom sandžaku. Nakon toga, krajem 16. vijeka, Crna Gora je ponovo postala samostalan sandžak. Razloge zbog kojih je Crna Gora bila pripajana Skadarskom i Dukađinskom sandžaku, treba tražiti u geografskim i strateškim ciljevima, pragmatičnom odnosu osmanske administracije i njenom prilagođavanju radi lakšeg i efikasnijeg upravljanja (v. Đurđev 1954: 56-57; Husić 2017: 9-11).

Antroponomija je posebna disciplina onomastike koja se bavi proučavanjem ličnih imena ljudi. Lično ime čini neodvojivi dio čovjekove ličnosti a to umnogome svjedoči o njegovoj važnosti. Davanje imena je čin inicijacije – uvođenja jedinke u novi društveni status. Davanje ličnog imena je društveno i kulturno uslovljeno. Imena pripadaju najstarijem sloju leksičke i posebno su važna jer omogućavaju distinkciju među ljudima. Povećanjem broja stanovnika na određenoj teritoriji, došlo je do otežanog raspoznavanja ljudi samo po ličnom imenu, pa otuda i potreba za nadimcima. Prezimena su se javila kasnije, tek u 12. vijeku, iz potrebe razlikovanja porodica. Ono se obično izvodi iz imena oca, đeda, prađeda, iz hipokoristika, nadimka, zanimanja, a vrlo rijetko iz majčinog ili babinog ptezimena. Imena su vrlo bitna za rekonstrukciju jezičke prošlosti. Imena, kao posebni slojevi leksičke, predstavljaju vrlo važno svjedočanstvo prošlosti različitih etničkih zajednica. Iz tog leksičkog blaga saznajemo podatke o socijalnom životu, ekonomskim odnosima, političkoj i kulturnoj istoriji, prirodnom ambijentu, vjerovanjima, mitološkoj i religijskoj svijesti,

migracijama, etničkim i kulturnim dodirima i dr. (Došljak 2010: 9; 2011:49).

Kada se posmatra sa stanovišta lingvistike, lično ime je reč koja ima nešto drugčije gramatičke karakteristike nego običan apelativ. Postoji kod ličnih imena još jedna karakteristika. Dok se druge reči mogu prevoditi na strane jezike, vlastiti naziv se prenosi iz jednog jezika u drugi. U praslovenskoj jezičkoj zajednici, pored zajedničkog jezika postojao je i zajednički imenoslov. Ali kao i jezik, tako se i imenoslov može dobiti samo rekonstrukcijom. Nema mnogo podataka o slovenskim imenima, a to je sasvim izvjesno jer u tom period nije bilo ni pismenosti. Najstariji podaci pronalaze se u vizantijskim, latinskim i njemačkim izvorima. Praslovenska lična imena su naslijedena iz indoevropske jezičke zajednice i poklapaju se sa njima po značenju i načinu građenja. Na osnovu najstarijih književnih djela sa prostora Crne Gore: Andreacijeva povelja (9. vijek), Barski epitafi (9. vijek), Ljetopis popa Dukljanina (prepis iz 12. vijeka) i Miroslavljevo jevanđelje (12. vijek), može se zaključiti da su neka od najstarijih imena upotrebljivanih na crnogorskom prostoru (različitog porijekla): Jovan, Petar, Đorđe, Sergije, Andreacije, Teodora, Marija, Ratomir, Zvonimir, Svetolik, Vladislav, Tomislav, Vladimir, Kosara, Svetozar, Radoslav, Časlav, Miroslav, Stefan i dr. (Grković, 2004: 43-44)

RJEČNIK LIČNIH IMENA IZ TURSKIH DEFTERA

Amarije	Belosav	Bogoje	Bojko
Andral	Biblija	Bogosav	Bokur
Andrija	Biladid	Bogoslav	Bokuta
Baba	Biladin	Bogota	Bola
Bajo	Bilidarin	Bogovac	Bolko
Bakoja	Bizbičin	Bogud	Bonuš
Bala	Bižidar	Bogula	Bora
Barac	Bodin	Bogun	Borad
Barjin	Boduš	Bogut	Boreško
Barlo	Bogavac	Boguta	Borica
Bašeta	Bogče	Boja	Borilo
Bastah	Bogčin	Bojač	Borka
Batrič	Bogdan	Boje	Borota
Bela	Bogić	Bojić	Borovac
Beladin	Bogiša	Bojhna	Boško
Belak	Bogmir	Bojiša	Boždar
Belonja	Bogoja	Bojiša	Boželko

Božetko	Budimir	Dobričko	Dugno
Boži	Budmir	Dobrija	Đuja
Božićko	Čebac	Dobrije	Đujić
Božidar	Čičoje	Dobrik	Đujića
Božidar	Cižo	Dobrika	Dujko
Božiidar	Ćrevota	Dobriko	Duko
Božin	Crni	Dobrla	Duka
Božo	Čunda	Dobrilo	Duleta
Bradul	Cvetko	Dobrinje	Đurac
Bradula	Dabiživ	Dobriš	Đurad
Brail	Dabižov	Dobrivoje	Đuraj
Brajak	Dabko	Dobro	Đurak
Brajak	Dajka	Dobroga	Đuran
Brajan	Dajko	Dobrosač	Đuran
Brajč	Dakota	Dobrosač	Đuran
Brajica	Dale	Dobrosal	Đuraš
Brajka	Dančul	Dobrosav	Đurašin
Brajko	Danko	Dobroško	Đurica
Brajo	Dejan	Dobrotko	Đurko
Branica	Dimitraš	Dobrovoj	Đurko
Branisav	Dimitrij	Dobrovuk	Đurman
Branko	Dimitrije	Dobruč	Đuro
Branmio	Đino	Dobručko	Đuroje
Brano	Divat	Dolja	Dželat
Bratić	Divin	Domava	Gačada
Bratica	Dobar	Đon	Glodavac
Bratimio	Dobirija	Doratkovan	Glušac
Bratina	Doborsav	Dorič	Godac
Brato	Dobosal	Dorilo	Godić
Bratoja	Dobrac	Došlac	Godilja
Bratoje	Dobračin	Dovunuk	Gojak
Bratosav	Dobraljko	Dragić	Gojan
Bratul	Dobran	Dragiša	Gojče
Bratula	Dobraš	Dragobad	Gojčin
Bratuš	Dobrašin	Dragoje	Gojič
Brde	Dobraština	Draguna (ž)	Gojica
Brijo	Dobratin	Drčić	Gojko
Britko	Dobreta	Dubović	Gojnak
Brojiša	Dobri	Dubravac	Golubac
Bućko	Dobrica	Dubrovica	Golubovca

Gorevoda	Ivan	Krojač	Mihač
Gradisav	Ivanaš	Krsoča	Mihaila
Grbak	Ivaniš	Krušo	Mijoka
Grban	Ivanko	Kućivoje	Mijuš
Grijak	Ivaš	Kučlat	Mikula
Grkoje	Ividrag	Kudilja	Mil
Grlun	Ivko	Kukša	Mila
Grojko	Jagoda (ž)	Lalica	Milac
Grtko	Jakovije	Lavenda	Milaca
Grubač	Jardoč	Lazar	Miladin
Grubak	Jarosav	Leka	Milah
Grubaš	Javiša	Leša	Milailo
Grubiša	Jela (ž)	Lipovac	Milak
Grugur	Jelić	Ljuba	Milan
Grujan	Jelica (ž)	Ljubi	Milank
Grupko	Jord	Ljubić	Milanko
Grupo	Jorđa	Ljubiša	Milašin
Gugija	Jošic	Ljubisav	Milat
Hasan	Jovan	Ljubo	Milatko
Halapac	Jovaš	Ljuboje	Mile
Halpan	Jurije	Ljubosav	Milet
Halpco	Kaja	Ljupče	Mileta
Halpo	Kajčin	Luhća	Mileta
Hapas	Kaliman	Lukač	Miletko
Hekar	Kalivir	Lutak	Milić
Herak	Kalivir	Mačeta	Milin
Hlapac	Kalivirac	Mahal	Miliša
Hlapan	Kalja	Mahmut	Milko
Hora	Kaplan	Malko	Milobrad
Hora	Karan	Malovac	Miloja
Hrak	Kobić	Mara (ž)	Milorad
Hralja	Kodilj	Maretko	Miloš
Hrebljan	Kodin	Marisav	Milosav
Hrlac	Kopija	Marisav	Milovac
Hrnje	Kostiša	Marko	Milša
Hvalja	Kovač	Maške	Milun
Igvadan	Kovilja	Matuš	Milut
Ilavenda	Kradisav	Matuš	Miobrad
Ilija	Kričko	Mičija	Mioča
Ilijaš	Kristikaš	Mihač	Miodrag

Mioko	Oliver	Pribiš	Radilo
Miokuš	Ostoja	Pribisal	Radimija
Miokuša	Ostoje	Pribisav	Radin
Mioman	Otaš	Pribko	Radinić
Miorad	Ovičin	Pribun	Radiš
Mirak	Ozrihn	Prigud	Radiša
Miran	Paja	Pripretko	Radisav
Mirko	Pajko	Prlja	Radivac
Miro	Pakaš	Progun	Radivoj
Miroje	Paroš	Prtko	Radivoje
Mirosav	Paskar	Pudiča	Radko
Mirošin	Paskaš	Rača	Radman
Mirovac	Paskaša	Raco	Radmijo
Miruš	Pav	Rada (ž)	Radmil
Mišar	Pava	Radač	Radmio
Mituš	Pavko	Radak	Rado
Mrča	Pejica	Radal	Radoč
Mrčina	Petar	Radaman	Radohna
Mrđa	Petko	Radan	Radoja
Mrkiša	Petoj	Radaonja	Radojak
Mrkša	Petoje	Radaš	Radoje
Mrvo	Petrija	Radašin	Radojin
Mučko	Petuša (ž)	Radašin	Radojina
Nenad	Pibilo	Radavac	Radojko
Nika	Pobrad	Radavac	Radomir
Niko	Podariša	Radavan	Radonaj
Nikola	Pokrajac	Radenko	Radonja
Nikolica	Pokraš	Radetak	Radoš
Nikovac	Pop	Radetko	Radosal
Nikša	Popolac	Radibrad	Radosav
Nikša	Porad	Radič	Radošta
Njego	Poradik	Radihan	Radota
Njegovan	Priban	Radija	Radovac
Novak	Pribičil	Radije	Radovan
Nunko	Pribil	Radika	Radovoј
Nuša	Pribilo	Radil	Radovoje
Obrad	Pribin	Radilj	Radul
Obrić	Pribina	Radilja	Radule
Obriša	Pribine	Radilje	Radulja
Očevia	Pribio	Radiljo	Radun

Radun	Smiljo	Svetko	Vlad
Rahač	Sopan	Svirča	Vlađ
Rahoje	Soćijev	Tasa	Vlada
Raja	Srbic	Tasa	Vladeta
Rajan	Srbin	Tasovac	Vladić
Rajiša	Sredaj	Tasovičić	Vladimir
Rajko	Stahija	Tatarin	Vladiš
Rajko	Stanča	Teklica	Vladislav
Rajo	Stanihne	Tihorad	Vladjo
Ralja	Stanisav	Todor	Vladko
Ramzman	Stanko	Toholj	Vlado
Raoča	Stanko	Toholja	Vlađo
Rašiško	Stanoj	Tohul	Vladoj
Raško	Stanoje	Tomaš	Vladoje
Ratko	Stepak	Tovariš	Vlah
Reljak	Stepan	Tusak	Vlahinja
Rhon	Stepko	Tvrdko	Vlaho
Ripač	Štiljan	Uglješa	Vlaho
Rlja	Šteko	Ugrin	Vlajko
Roman	Stojak	Ugrina	Vlatko
Roško	Stojan	Uvan	Voje
Ruđa	Stojče	Valodoš	Vojihan
Rudac	Stojčin	Varana	Vojihna
Rudan	Stoje	Vardoš	Vojin
Rudica	Stojimil	Vasilj	Vojisav
Ruja	Stojin	Veličko	Vojka
Rujko	Stojisal	Velisav	Vojo
Ruša	Stojisav	Veselak	Voreš
Ruža (ž)	Stojišta	Vidak	Vrana
Selak	Stojke	Viđen	Vranješ
Simun	Stojko	Vido	Vrbak
Širatin	Stranihna	Vidoje	Vrgaća
Širmerd	Strazimir	Vijo	Vrgaš
Šišoja	Strgoja	Vila	Vrišija
Šišoja	Strza	Vitan	Vučerin
Sita	Strzoj	Vitas	Vučerina
Skoje	Stup	Vitaš	Vučeta
Skrvoje	Stupina	Vitko	Vučić
Sladoje	Sudar	Vitoje	Vučihna
Slepac	Sudara	Vitomir	Vučina

Vudimir	Vukić	Vukosal	Zoran
Vugić	Vukić	Vukosal	Zrikaš
Vuk	Vukić	Vukosava (ž)	Zubo
Vukač	Vukić	Vukota	Žaban
Vukađin	Vukica	Vukota	Žbljic
Vukan	Vukmil	Vuksa	Žtiljan
Vukas	Vukmio	Vukša	Žigomil
Vukaš	Vukmir	Vuksan	Živko
Vukašin	Vukmir	Vuksav	Žutac
Vukasl	Vukoja	Zadar	
Vukča	Vukodarag	Zehinja	
Vukdrag	Vukoje	Zgrabulj	

Zvanična lična imena iz ovoga rječnika dijelimo na narodna, kalendarska (hrišćanska) i stranog porijekla. Narodna imena se dijele na četiri grupe: transponovana, složena, izvedena, i skraćena. Transponovana imena su jednosložna i ne predstavljaju hipokoristik nekog drugog imena. U ovu grupu svrstavamo imena koja predstavljaju neizmijenjeni apelativ, kao i ona koja su izvedena od apelativa pomoću različitih sufiksa. Ovo je najstariji tip imena, ali se tokom 14. vijeka naglo gubi. U indoевropskoj antroponimiji najproduktivnija je grupa složenih imena, sastavljenih od dvije komponente. Kalendarska imena najčešće vode porijeklo iz grčkog jezika.

Kada je u pitanju motivacija imamo tu su: 1. Imena nastala od naziva životinja: Vuk, sa zvedenicama: Vukan, Vukac, Vukman, Vukašin, i sl; zatim: Golub, Labud; 2. imena motivisana biljakama: Ljiljana, Ruža, Višnja, Dunja; 3. Imena nastala od naziva prirodnih pojava: Zora, Ognjen; 4. Imena nastala od naziva nebeskih tijela: Zvezdan; 5. teoforna imena: Božidar, Bogoljub, i dr; 6. Imena motivisana nekom ljudskom osobinom: Radoslav, Dušica; 7. Imena motivisana danom u sedmici, mjesecom, godišnjim dobom: Nedjeljko, Novak, Marta, Nikola, i sl.

Najčešće osnove za izvođenje ličnih imena su: al-, andr-, batr-, baz-, beri-, bog, boj-, bor-, bož-, braj-, bran-, brat-, dam-, dan-, dar-, del-, dim-, dobr-, dom-, drag-, đur-, dur-, goj-, gor-, gost-, grad-, gvozd-, iv-, jok-, jol-, jov-, kal-, koj-, kos-, kov-, lal-, laz-, ješ-, ljut-, luk-, mar-, med-, mil-, mit-, nik-, per-, pet-: rad-, raj-, rat-, stan-, stjep-/step-, stoj-, stra-, tod-, tom-, vid-, voj-, vuč-, vuj-, vuk-, vul-, živ-.

Literatura

Došljak 2000 – Draško Došljak, *Lična imena Zaostra*, Filozofski fakultet, Priština

Došljak 2010 – Draško Došljak, *Stara lična imena*, KIC “Bijeli Pavle”, Danilovgrad

Došljak 2015 – Draško Došljak, *Onomastika Budimlje*, Filozofski fakultet, Nikšić

Đurđev 1954 - Branislav Đurđev, *Sitni prilozi iz istorije Crne Gore u XVI i XVII veku*, GDI BiH, VI/1954

Grković 1983 – Milica Grković, *Imena u Dečanskim hrisovuljama*, Novi Sad

Husić 2017 – Aladin Husić, *Crna Gora u Defteru Dkađinskog sandžaka iz 1570. godine*, Državni arhiv Crne Gore – Cetinje, Univerzitet u Sarajevu – Orijentalni institute - Sarajevo

Jović 1993 – Dušan Jović, *Lično ime kao jezički znak*, Baština /1993, Priština, 9-16

Jovićević 1985 – Radojica Jovićević, *Lična imena u staroslovenskom jeziku*, Filo-loški fakultet, Beograd

Pulaha 1974 - Selami. Pulaha, *Defteri i registrimit të Sanxhakut të Shkodrës i viti 1485*, Tiranë

Rastoder 2018 – *Turski (osmanski) izvori za istoriju Crne Gore (1455-1570)*, kniga I/tom 1, priredio Šerbo Rastoder, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Odjeljenje humanističkih nauka, knjiga 10, Podgorica, 2018

Skok 1971-1974 – Petar Skok, *Etimološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, JAZU, Zagreb, knj I - IV

Šimunović 1978 – Mate Šimunović, *Motivacija prostih osobnih imena u nas*, Onomastica Jugoslavica, 7, 165-175, Zagreb

Šimunović 1988 – Mate Šimunović, *Rječnik osobnih imena*, Zagreb

Maja Grgurović

LUMIN BOKEŠKOG ŽIVOTA

I zato ti more hvala...

Boka Kotorska, kao magični prostor, ne samo u geografskom smislu, već osobito u smislu načina života, stoljećima je bila inspiracija mnogima, da u njoj potraže, pronađu i žive, riječi, stihove, strofe. Gracija Gašo Marović, pišući zbirku *Ferao iz kaštela*, dao je poetski prikaz jednog podneblja u čijem su stvaranju učestvovali i realni i mitski junaci, a koji su ga posmatrali, ne tako čudno, svi na isti način – veličanstveno. Ono što je u oku posmatrača koji nije pjesnik, u pjesnikovom oku se pak pretvara u priču, pjesmu, u govor koji miluje. Na poseban način je Boka doživljena u očima, i srcu pjesnika Marovića. U tom dojmu su i pejzaži, i boje, ali podjednako kao priroda i ljudi, njihov specifičan, autentičan govor, koji poeziji daje osobit značaj, tako da čitalac ima potpunu sliku jednog načina života u podneblju kakva je Boka. Svaki dio bokeškog života ima korijen u pjesmi, i tako je, jedinstvenim jezikom pisana, ogledalo jednog vremena.

Pjesniku je sličan i galeb, onaj galeb koji na provi stoji i posmatra život oko sebe, a onda, jednog jutra, umjesto njega, dođe neko drugi. Ta smjena, to poravnanje i vječito stremljenje naprijed, pjesnik je osjetio, povezao sa ljudskim životom i pretočio u stihove. Tako se život pretače u stihove, preliva se na stranice knjige i kuca sopstvenim bilom sve dok ima probuđenih čitalaca. Konkretan život – to je predmet Marovićevog stvaralaštva. Umjetnost tek samo naslućuje moguće svjetove, ali umjetnost isto tako može i da preslika stvarni život, onakav kakav on jeste u svojoj ljepoti i punoći. Iskustva, vrijeme, ljudi, običaji, gradovi, mjesta, „to malo mora i to malo neba“, kako je pisala Maja Perfiljeva, sve je slikovito povezano u njegovim pjesmama i himničnim tonom opjevano. Kompletna slika jednog Mua, Kotora, Boke – akvarelom riječi je objedinjena u zbirci *Ferao iz kaštela*. Ono što čini pejzaž Boke, sve ono što oko željno ljepote i sjaja želi da vidi – to je u pjesmama Gaša Marovića. Motiv koji je čest u Marovićevom stvaralaštvu je

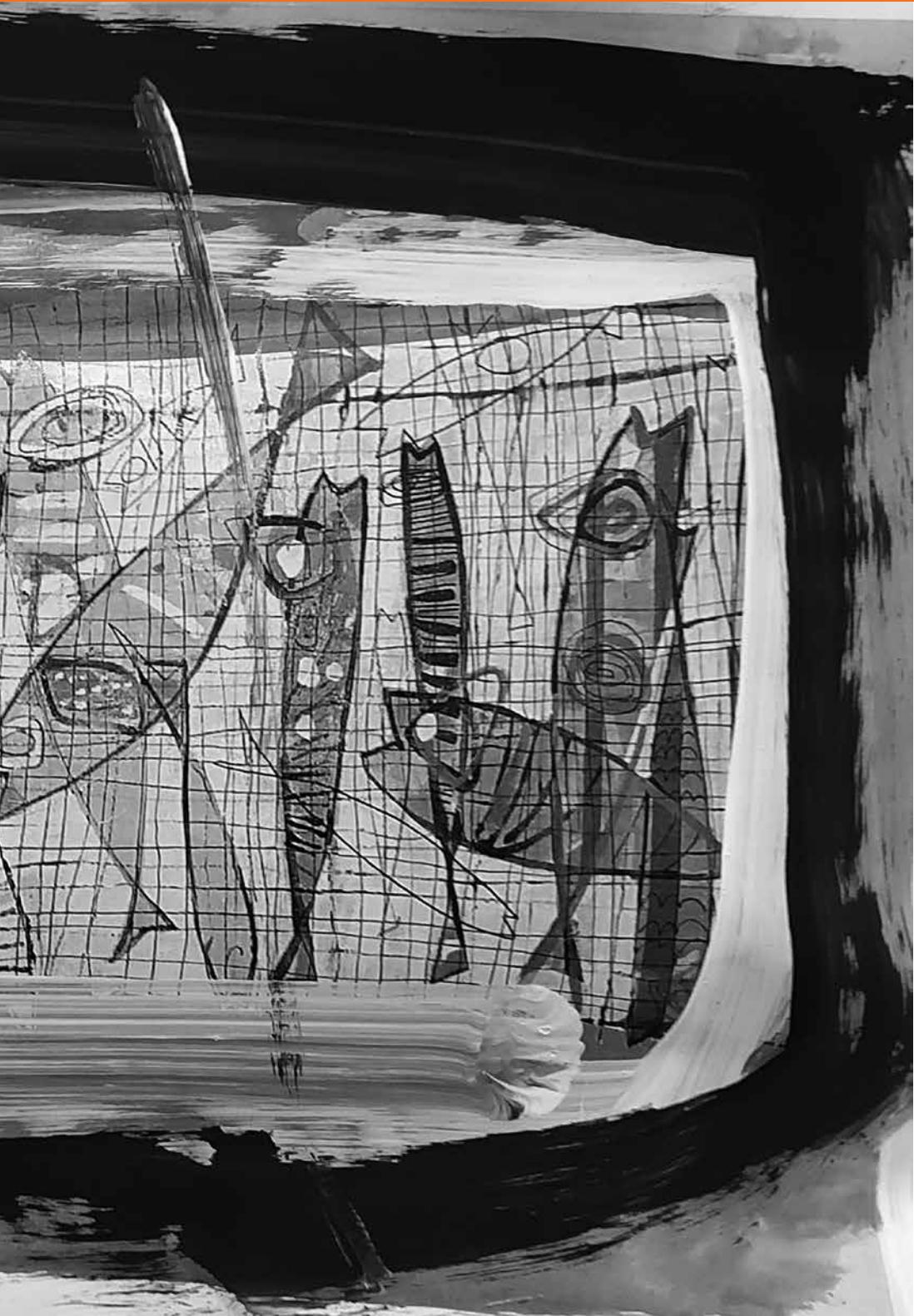

motiv čežnje za rodnim krajem, koji je uvjetovan njegovim odlascima i putovanjima u svojstvu kapetana na brodu. *Umrijet ću daleko, sa tužnim saznanjem da samo u kolijevci i duša se spasi*, stihovi su koji vraćaju čovjeka na ono mjesto odakle je i potekao. Pjesniku je nezamisliv svijet bez rodnog kraja, to je početak i kraj svega stvorenog, a stvaranje je zapravo početak, i disanja, ali i spasenja. Uvijek je poeta najljepši i najtananciji svjedok nepregledne ljepote, i nalazi je svuda, i u prirodnim ljepotama, i u svojoj unutrašnjosti. Marovićevu biće ne traga za ljepotama toliko, koliko ljepote same iskrasavaju pred njim, one lokalne, bokeške. I to je usud. Ako je usud Boka, onda se pjesmama sami prepuštamo. Versi ove zbirke prepuni su sjete i stalne želje da se nostalgično pogleda ka mjestu rođenja i življenja, da se oko odmori na poznatim i dragim slikama, i da se progovori jezikom predaka, iz čijih konoba mirišu tradicija i kultura, i iz čijih se domova, sa finestra vide Boka, luna, more, brda, barke, timuni, jedra, otoci... U pjesmama Gaša Marovića mnogobrojni su i ljubavni motivi, no oni se, kroz ostale motive, primjerice motive prolaznosti, čednosti, ljepote žene, nižu takođe kao dio jednog predjela, jedne kulture življenja. Bilo da je riječ o pjesmama koje su pisane slobodnim stihom, ili pak onima koje se rimuju, sve one u sebi nose životno neprocjenjivo iskustvo. Pjesnikove oči nagledale su se i naživjele i ljepote i ljubavi, a u svom biću Marović je baštinio i još uvijek to čini, prostor iz kojeg je potekao i kojem je ostao vjeran.

Zbirka *Ferao iz kaštela* još jedan je način da se voli i ljubi Boka, a da se kroz njenu ljepotu prožima i umjetnost, kako umjetnost pisanja, tako i umjetnost življenja. Da vazda gori lumin bokeški, među ljudima i među koricama knjiga!

Nikollë Berishaj

FUQIA E FJALËS SË SHKRUAR

Apo tri raste konkrete nga letërsia jonë: Migjeni, Vaso Pasha dhe Fishتا

Gjithmonë, e veçanërisht në raste kritike të historisë së një kombi, provohet të bëhet njëfarë uniteti, qoftë ai i vërtetë apo i rrejshëm. Në ato raste opinioni publik është i kthyer në atë drejtim që ta miratojë orientimin e përgjithshëm të kombit. Natyrisht, garnitura udhëheqëse e kombit, garnitura në pushtet, mbledh rrëth vetes papagaj që, vend e pa vend, i përsërisin frazat “e pranuara” nga të gjithë. E krejt makineria propagandistike është e drejtuar në prodhimin e klisheve zi e bardhë, pa nuanca, pa shije dhe pa elemente, që medoemos duhej të gjendeshin diku ndërmjet.

Intelektualët, kryesisht ata “kokëfortit”, që nuk e pranojnë lojalitetin e pakusht ndaj “idesë udhëheqëse”, kanë mundësi t'i zgjedhin alternativat: ose të futën në lëvozhgën e arrës, duke pritur kohën e vet, e atëherë të paraqiten qoftë edhe me memoare; ose në anën tjetër të zhvillojnë luftën donkishotiane kundër mullinjve të erës. Të dy këto alternativa i kanë anët e veta, si pozitive, ashtu edhe negative:

- E para i ofron intelektualit qetësi e paqe fizike, e ateron atë në jetën e rrethit të ngushtë, që deri atëherë ishte për të, ndoshta, tejet e ulët; e në anën tjetër vet rrathi e akuzon si frikacak, gjë që është e barabartë me diagnozën e vdekjes intelektuale klinike.

- E dyta ka si pasojë te kundërtën. Ai vetë gjen qetësi intelektuale, shpirtërore e morale, i bindur se popullit po ia tregon rrugën më të mirë, rrugën e vetme afatgjate, por në anën tjetër vështirësitet rruga e tij jetësore fizike, sepse kundërshtarët e mësuar në “mendjemprehtësinë” aktuale “bardhë-zì”, e akuzojnë për tradhtar, janë të gatshëm edhe për inkuiizacion klasik në turrën e druve. Sepse, ‘ai është shkatërrues i idilës së njëmendësisë së tërësishme’. Ai i takon anës se kundërt, ai është “spiu”, “i paguar”, “i shitur”, ai është ...

Në fund, pasi të kalojë furtuna, pozita e tyre është sérish duale. I pari mundohet të përfitojë nga rasti, duke trumbetuar se “qëndrimet e pastra i kishte që në fillim”. Mundohet të bëhet edhe më rrënjosor, për ta treguar pastërtinë e tij. I dyti, në shumicën e rasteve fizikisht i rraskapitur, nuk ka më as forcë, as vullnet të eksponohet, mbetet përsëri kritik i përditshmërisë. Kryesisht, më së shumti ka të tillë që, deri në momentin e fundit, janë në anë të drejtë (me partinë në pushtet), për të kaluar përsëri ne momentin e fundit në anën e drejtë (me partinë e re në pushtet). Nëse të gjitha këto ndodhin në kohëra disi më normale, nuk çojnë peshë aq të madhe, mbeten të shkruara, por me kohë opinioni publik i tejkalon (të mos themi i harron) ato.

Me raste të tilla është e mbushur plot e përplot historia dhe letërsia jonë kombëtare, por edhe aktualiteti ynë shqiptar. Interes të posaçëm për këtë shkrim zgjojnë intelektualët e tipit të dytë. Ata që nuk heshtin, as nuk e lëmojnë pushtetin. Mënyra se si e shprehin ata një kundërshtim me njëmendësinë aktuale e cakton edhe pozitën e tyre të mëvonshme, qoftë edhe pas vdekjes.

T'i marrim tri raste konkrete, të njohura në letërsinë tonë, për ta shpjeguar tërë këtë mozaik. Ta tërheqim një paralele midis poemës “O moj Shqypni” të Vaso Pashës, “Legjendës së misrit” të Migjenit dhe satirës “Metamorphosis” të Atë Gjergj Fishtës. Me qellim po i ballafaqojmë këto të tri krijime artistike, ngase e qesin në pah më së miri idenë tonë.

Përderisa Migjeni në mes të pasqyrës ideale të malësorit (...shembull i pamposhtmërisë, rezistencës, nderit...) dhe dukjes reale të tij (...qenie pakurizore që numëron të rrahurat e kamxhikut duke u përkulur para përfaqësuesit të pushtetit për një gjysmë thesi misër), zgjedh këtë të dytën, duke e gjetur edhe shkakun për këtë (goja e uritur e fëmijëve që presin bukë).

Ai aspak nuk dyshon se shkrimi i tij do të keqkuptohet, pa marrë parasysh se një shkrim i tillë e shkatërron paragjykimin ideal të formuar në opinion për malësorin, si në komb ashtu edhe jashtë tij. Është kjo gjë njerëzore e kuptueshme prej te gjithëve. E pra, Migjeni na shfaqet aty si heretik i pashoq ndaj “religionit kombëtar”! E pra, Migjeni si heretik then pasqyrën ideale “të dhënë nga Zoti”, sepse “shqiptari sështë i tillë”! E pra, Migjeni si heretik duhet djegur në turrën e druve. Ai, jo vetëm se nuk e beson idealen, por edhe e zhvesh atë cullak, e shkatërron dhe e lufton atë me çdo qelizë të intelektit të vet.

Për fat, Migjeni mbetet i gjallë me shkrimet e veta!

Ndërkaq, Vaso Pasha shkon edhe më large. E përgjithëson idenë e Migjenit me tezën “Shqiptarë, sot s’ka shqiptarë!...” E pse, pra Vaso Pasha mbetet në piedestalin, ku e vendos vetë kritika letrare?

Pse nuk çohën të gjithë shqiptarët ta dënojnë atë për akuzën – shpifjen që bëri? A thua me këtë nuk e meritoi zgjimin e ndjenjës neroniane te shqiptarët, që ta ndezin turrën e druve nën autorin e kryqëzuar!? Përgjithësimi i la të fjetura ndjenjat individuale, sepse, si duket, asnëjëri personalisht nuk e gjeti veten drejtpërdrejt të akuzuar. Në vend të klithjeve “vdekje autorit!” u dëgjuan dhe dëgjohen “rroftë autori!”

Dhe, mirë që autori mbetet në vendin e merituar.

Shumë intelektualë dhe “intelektuale” të sotëm me Atë Gjergj Fishtën u takuan tepër vonë, por një thënie të tij e kanë të ngulitur si thumb në trurin e tyre. Thumb ky që nxit shumë pyetje, shpesh pa përgjigje. Shumë dyshime të pashpjegueshme janë të lidhura me vargjet e tij, aq shpesh të parafrazuara, “*le ta dijë tan bota mbar / se un ma nuk jam shqiptar*”.

Nuk jam i denjë, e as që kam nevojë ta mbroj Fishtën dhe atdhetarizmin e tij, por dëshiroj të jap një vështrim timin lidhur me satirën “Metamorphosis”, në të cilën gjenden këto vargje. Ndoshta do të ishin shpjegim i mjaftueshëm i veprës së tij “Anzat e Parnasit” dhe satirës në fjalë, që është pjesë e veprës, dy moto që i zgjedh vet autori:

“Qeshem për punë të njerzvet veç pse s’muj me kja” për veprën, dhe “Tros Tyriusue mihi nullo discrimine habentur”, për Satirën. Apo ndoshta do të ishte shpjegim i mjaftueshëm vet definicioni: “Satirë-af. (lat. Satira, satura - përzierje) 1. ironi e hidhur, therëse e fshikulluese, qëndrim që shpreh një ironi të tillë; 2. lit. Vepër letrare ose shkrim që fshikullon të metat, veset dhe anët e dobëta të njerëzve dhe të shoqërisë”^[1].

E si vjen zemërimi i brendshëm i Fishtës në atë stadium, që t’i “pështyjë” në letër këto fjalë? A thua se Homeri i shqiptarizmës iu nënshtrua ndikimit të fuqive antikombëtare dhe u bë sahanlëpirës i tyre!?

Nëse e pranojmë tezën se me citate të shkëputura edhe *Biblën* mund ta paraqesim si libër heretik, do të mund të përgjigjemi pozitivisht në këtë pyetje.

[1] Mikel Ndreca, “Fjalor i fjalëve dhe shprehjeve të huaja”, Prishtinë 1986, 624.

Ja vargjet që do të mund të ishin pikënisje për një shtjellim të tillë:

**“Se vjershtarët sa janë n’këtë jetë
Gjithmonë luftë kanë me kuletë!”**

Por Fishta, si mjeshtër i vargut dhe si kolos i mendimit që është, nuk lejon asnjë dyshim. Jo veç se satirën e vet, të shkruar më 1907, e fillon me moton e Virgilit që përmendëm, por në strofën e parë të tij anatemon kohën në të cilën jeton, si dhe rrëthim e tij:

**“Qe besa, or burra
Nuk dij kah t’çajë
Mbasi do t’thirret
Sot derri dajë...”**

Nuk e cekëm kot vitin e lindjes së satirës. Ishte viti kur Fishta gjendej gati në kulmin e veprimtarisë së tij atdhetare, në përgatitjen e Alfabetit gjithëkombëtar shqip. Kundërthëniet, që i paraqet duke krahasuar veten, që dirgjet ”për atme të vet” duke u “kacagjelue” me armiq të Shqipërisë, me disa të tjerë që:

**“... për dhe t’parvet
S’u bjen ndërmend
Me sa për kpurdha
Qi bijnë n’dervend”**

Janë aq të parafytyrueshme, sa që lexuesit i duket se është vetë i thurur në vargje.

Me cinizëm, që është karakteristik vetëm për intelektualët e rangut më të lartë, Fishta godet ”kujdesin” e shoqërisë për pishtarët e kulturës dhe të kombit, por njëkohësisht ajo shoqëri i dhuron ata:

**“që me i gut’n Morgen
A kalimera
Me i dobra veçer
A Buona sera
Të gjitha punët
U shkojnë përfilli
E edhe morrizi
U çelë drandafili”**

Të gjitha këto i di Fishta, e mu për këtë edhe më tepër eksplodon pranë varreve që s'kanë ndryshim në epitaf, përveç, ndoshta, në pamje të jashtme. Pasi poetët e atdhetarët tërë jetën e shkrinë për "Atme" nuk u mbet asgjë për rrasë të varrit, kurse atyre që "u lodhën prej vjamit", e që ndërruan jetë "për sherr të Adamit", në rrasë të varrit, me shkronja të arta u shkruan epitafe shokët e tyre:

**"Ktu njaj fatbardhi
Asht tue pushue
Për Fe e për Atme
Qi pat jetue"**

Fishta këtë dukuri e përgjithëson edhe më skajshmërisht. Duke i parë të gjitha që ndodhin në Shqipëri, me ironi e cinizëm pyet:

**"A thue asht vorri
Bash i Spartanvet
Qi n' Thermopila
Banë ball Persjanvet?..."**

Pas të gjith këtyre, poeti shpërthen:

**"Ta dijë Shqypnija
Pra e sheklli mbarë
Se ma mbas sodit
Un s'jam shqyptar"**

Dhe për këtë thënie Fishta edhe sot akuzohet, pa marrë parasysh se kjo është satirë, pa marrë parasysh shtjellimin e shkëlqyeshëm që i bën thënies paraprakisht, pa marrë parasysh veprimitarinë e tij të atëbotshme dhe të mëvonshme, si dhe vlerat artistike - atdhetare të kësaj dhe veprave të tjera të tij.

Për vargjet në poezinë "Gjuha shqipe":
**"Pra mallkue njaj bir shqyptarit
qi këtë gjuhë të Përëndisë
trashigim të lanë prej s'parit
trashigim qi s'i le fmisë..."**

ai çohet në piedestal, por gjithmonë pa ia harruar (më mirë duke ia përkujtua) mëkatin mortor të 'mosqenit shqyptar'.

E ç'dallim kanë në thelb novela e Migjenit, poema e Vaso Pashës dhe satira e Fishtës, përpos gjinive të ndryshme letrare të cilave u takojnë.

Shikuar nga këndvështrimi i kuantitetit, thënia e Fishtës “se un ma nuk jam shqyptar...” është e nivelit më të ulët. Ai e “bën” vetëm vetvetën “joshqiptar”. Migjeni e zgjeron akuzën, duke i “nënçmuar” malësorët, kurse Vaso Pasha e përgjithëson në krejt shqiptarët – krejt kombin “shqiptarë, sot s’ka shqiptarë...”. Por, siç thamë, lexuesi ia “merr për të madhe” vetëm Fishtës.

Nëse këtë e analizojmë psikologjikisht, dallimi qendron tjetërkund: konkretizimi ka peshë më të madhe se per gjithësimi. Konkludim logjik, që del nga kjo analizë:

Veta e tretë e njënësit (malësori i Migjenit) dhe veta e tretë e shumësit (joshqiptarët e Vaso Pashës) nuk prekin askënd individualisht, ngase çdo përgjithësim ka përashtime (kështu secili malësor, e për analogji me të, secili shqiptar, ia bën vendin vetes në anën e kundërt të prototipit migjenian, gjegjësisht të atij të Vaso Pashës me qendrimin “kjo nuk vlen përmua dhe mirë po ua bën atyre të tjerëve”, është, pra, vetëm inspirim letrar i autorit).

Në anën tjetër, veta e parë e Fishtës (“Un s’jam shqyptar...”), pa marrë parasysh ironinë e plotë satirike të autorit në vet psikën e lexuesit, konkretizon diçka si dyshim, si pyetje, si diçka të pasqarueshme. Duket si heqje e perdes përmbi shtresat më të thella të ndërdijes të secilit prej nesh, që e bën të mundshme të zbulohet e vërteta. Deshte s’deshste, thënia mbetet më e ngulitur në tru. E veçanërisht nëse ajo thënie duhet recituar publikisht!

Duhet pranuar edhe ana tjetër, ajo e kundërtë. Edhe sikur Fishta ta kishte shprehur këtë qendrim me tërë seriozitetin e ratios, do të duhej nderuar karakteri i tij, si dhe guximi që ta shpallë atë, e jo më ta qesë në letër. Në fund të fundit Scripta manent. E shkruara, pra, mbetet për të gjitha kohërat dhe për të gjithë lexuesit. Me gjithë citatet e shkëputura dhe dyshimin eventual për heretizëm, Bibla mbetet Bibël.

Salko Luboder

PRAPARADIGMA MULTIKULTURALNOSTI

(Veselin Konjević “Vraneška legenda – predanje o Pavi i Ahmetu – između istorije i legende”, Centar za očuvanje i razvoj kulture manjina Crne Gore, Podgorica 2020. godine)

U izdanju Centra za očuvanje i razvoj kulture manjina Crne Gore objavljeno je treće, dopunjeno, dvojezično izdanje knjige poznatog crnogorskog publiciste i novinara Veselina Konjevića *Vraneška legenda – predanje o Pavi i Ahmetu, između istorije i legende*. Riječ je o publikaciji koja će u dvojezičnom izdanju biti dostupna širokom čitalačkom krugu jer je pored crnogorskog štampana i na engleskom jeziku. Ta činjenica nije bez značaja budući da je predanje o Pavi i Ahmetu dobrano zavrijedilo pažnju opšte i kulturne javnosti ne samo kod nas i u regionu već i mnogo šire. O tome bjelodano svjedoči podatak da je prije dvije godine ekipa poznate američke televizijske kuće Travel Čanel (*Travel Channel*), u prezentovanju crnogorskih turističkih potencijala i posebnosti, uvrstilo predanje o Pavi i Ahmetu kao posebno istaknut segment i sa tom, po univerzalnosti i uzvišenosti ljudskih vrlina, jedinstvenom pričom upaznala gledaoca širom zemaljskoga šara. Istina, i u samoj Crnoj Gori o vrijednostima i značaju ovoga predanja se nedovoljno zna. Međutim, objavlјivanjem trećeg izdanja knjige i navedenim aktivnostima, saga o Pavi i Ahmetu u bliskoj budućnosti trebala bi da bude značajno vidljivija na kulturnoj i društvenoj sceni Crne Gore i šire.

Predanje o Pavi i Ahmetu, zapravo, fabulira udaju vraneške ljepotice iz kneževske porodice Milikića za visokog turskog oficira koja se, najvjerovatnije, dogodila prije više od tri vijeka. Uprkos vjerskim razlikama i ratnim suprotstavljenošćima dvije konfesije kojima su pripadali, ljubav Pave i Ahmeta savladava sve prepreke i postaje antologiski primjer uvažavanja različitosti, uzleta morala, dostojanstva i uzvišenosti ljudskih osobina.

Predanje oslobađa ogroman potencijal etičnosti, spremnosti da se prihvati drugačije, apoteoza je ljubavi u, na prvi pogled, nemogućim uslovima. Od osamnaest verzija predanja o Pavi i Ahmetu sadžanih u Konjevićevoj knjizi, većina sugerira da se udaja vraneške ljepotice za turskog uglednika desila u drugoj polovini sadamnaestog vijeka. Priča o tome, dakle, traje kroz vjekove i svojom snagom i porukama spaja različite svjetove, civilizacije i vremena.

Posmatrajući kroz vizuru današnjice, uz samo ovlašnu analizu istorijskog

okvira u koji je smješteno događanje vraneškog predanja, vrlo se smislenim čini pitanje kako je bilo moguće to da se dogodi, uzimajući u obzir stepen konfrontacija i zavađenosti dvije vjere. Odgovor bi se mogao vezati za nekoliko okolnosti iz kojih izranja zadivljujuća etička veličina i snaga ljubavi, kao univerzalna odlika ljudskog bića.

Osoben moralni kod ljudi ovih prostora i podrazumijevajući preplet vjerskih, etničkih i kulturnih posebnosti, kao nužnost bitisanja, učinili su da se u Crnoj Gori uspostavi način življenja koji danas prepoznajemo kao multikulturalnost i kooegzistenciju različitosti. Svakako, značajan prilog tome daje ovo vraneško predanje.

U takvom društvenom kontekstu na poseban način se doživljava priča o Pavi i Ahmetu, koja, zapravo, predstavlja *praparadigmu* crnogorske multikulturalnosti i eklatantan primjer uzvišenosti ljudskih vrlina. Ne može biti da Pava i Ahmet nisu bili svjesni delikatnosti svojih postupaka u vrlo kompleksnom i bremenitom društvenom okruženju. Da se zaključiti da su vrlo svjesno ušli u „zabranjenu ljubav“, želeći da pošalju poruku sa dalekosežnim značenjem, koju danas prepoznamo kao izuzetno vrijedan prilog usklajivanju razlika, na putu ka utemeljivanju građanskog društva, toniranog multivjerskim i multietničkom skladom.

Zbog toga je ova knjiga Veselina Konjevića mnogo više od narativa o elegičnoj ljubavi žene i muškarca različitim vjerskim i civilizacijskim nazora, koji svoju vezu ostvaruju u vrlo kompleksnim istorijskim okolnostima i ratnim suprotstavljenostima. I ovdje se pokazalo da je ljubav, kao univerzalna ljudska vrijednost, most koji spaja različitosti. Knjigu prožima snažna etička poruka, kristalisana kroz vjekove i vrtloge vremena sve do današnjih dana, koja inspiriše i snaži istrajanost na putu uzajamnog poštovanja i podizanja nivoa društvene kohezije crnogorskog društva.

Ključni momenti priče, koji predanje o Pavi i Ahmetu čine monumentalnim, ogledaju se u nekoliko naratorskih sekvenci. Naime, na veliko interesovanje Ahmet-paše da mu postane životna saputnica, Pava odgovara potvrđno, ali uz uslov da sačuva svoju pravoslavnu vjeru. Njoj je temeljno važno da odbrani svoje i dostojanstvo svoje porodice time što će sačuvati vjerski identitet. Isto tako, vrijedan je isticanja i služi za primjer dogovor budućih supružnika o tome kako će se njihova djeca zvati i koju će vjeru ispovijedati. Muška djeca nosiće muslimanska imena i biće muhamedanci, dok će ženska djeca imati pravoslavna imena i pripadaće toj konfesiji. Sve se ovo dešava u vrijeme žestokih ratnih sukoba na ovim prostorima, i u vrijeme kada je vjerska pripadnost ključni diferencijalni faktor. Ovakvom događaju i postupcima dvoje ljudi u tadašnjim okolnostima gotovo da nije potreban komentar. Samo valja dodati da tako nešto mogu učiniti osobe naglašenih vrlina, izuzetne moralne i ljudske hrabrosti, koje, uprkos sve му, spaja ljubav.

Još nekoliko detalja iz gotovo bajkolikog, a u isto vrijeme, sudeći po istorij-

skoj osnovanosti, istinitom događaju zavređuju posebnu pažnju u ovom osvrtu na knjigu. U braku sa Ahmetom Pava je rodila tri sina: Muša, Hasana i Dauta (od kojih su nastala tri poznata bratstva – Mušovići, Hasanbegovići i Dautovići), koji su izuzetno cijenili svoju majku i iskazivali joj poštovanje, pored ostalog, i tako što su je vodili u crkvu, čekajući je ispred dok završi službu i s velikom pažnjom i pijatetom bili joj na raspolaganju. Dakle, u porodici Pave i Ahmeta uspostavljen je zadržavajući stepen međuvjerske tolerancije, pogotovo imajući u obzir vrijeme u kome se to dešavalo. Takav odnos svakako je nauk i za današnje vrijeme!

Predanje kazuje da je Pava mlada preminula pri porođaju kćerke Andelije, koja je, takođe, ubrzo po rođenju umrla. Osjećajući kraj svoga života, Pava se obraća Ahmetu molbom da se njeno ime ne zaboravi. Ahmet prihvata njenu molbu i veli: neka se ovo polje nazove tvojim imenom! I tako bi, i danas je, do dana današnjeg osta naziv Pavino Polje! Ahmetov gest je uzvišen i veličanstven, univerzalan i svevremen. Njim se iskazuje velika ljubav i poštovanje prema svojoj životnoj izabranici, kojim se prave mostovi i spajaju različiti svjetovi.

Kako lucidno zapaža autor knjige *Vraneška legenda* Veselin Konjević, Ahmet-paša činom davanja Pavinog imena čitavom jednom kraju obraća se vjekovima koji dolaze. Iz njegovog postupka kristališe se poruka koja spaja svjetove, vjekove i usklađuje vjerske razlike. Vrjednosni sistem uspostavlja se jedino na relaciji čovjek – nečovjek. Svojim postupanjem Pava i Ahmet su pokazali da se i u najtežim okolnostima mogu graditi odnosi razumijevanja i zbližavanja među ljudima različitih nacionalnih i konfesionalnih uvjerenja.

Važno je istaći da su nam Pava i Ahmet svojim životom i postupcima ostavili neprocjenjivo vrijedno nasljeđe na kojem treba dalje razvijati koncept multivjerskog i multinacionalnog građanskog društva, kao istinskog načina života, i ne samo kao konceptualnog obrasca sociološko-političkog modeliranja društva. Zbog toga ostaje da vjerujemo da će novo izdanje *Vraneške legende* Konjevića podstićati nadležne činioce crnogorskog društva da kroz vaspitno-obrazovni sistem valoriziju poruke predanja o Pavi i Ahmetu. Valjalo bi, dakle, s najvećim stepenom pažnje sagledati mogućnost da se predanje o Pavi i Ahmetu, što je prije moguće, uključi u školski sistem i učini dostupnim mладим naraštajima, da se njime nadahnjuju, izgrađuju i razvijaju svijest o nužnosti uvažavanja različitosti i toleranciji. Svakako, predanje o Pavi i Ahmetu treba snažnije da zavrijeti pažnju i institucija kulture i umjetnosti, kao i stvaralaca i kreativnih ljudi, koji će u ovom predanju naći stvaralačku motivaciju.

Centar za očuvanje i razvoj kulture manjina Crne Gore, pored toga što je izdavač trećeg, dopunjeno, dvojezičnog izdanja Konjevićeve knjige *Vraneška legenda* - predanja o Pavi i Ahmetu – između istorije i legende, planira da u narednom periodu u središte svojih programskih obaveza stavi aktivnosti na dramatizaciji ove priče. Namjera je da se kroz dramski iskaz, uz umjetničku interpretaciju visokog nivoa, popularišu poruke predanja o Pavi i Ahmetu, i što

snažnije artikulišu kao moralni obrazac našeg življenja i svojevrsni etički putokaz našeg društvenog funkcionisanja.

Nužno je naglasiti da je predanje o Pavi Ahmetu sačuvano zahvaljujući prije svega Veselinu Konjeviću, koji predano radi na afirmaciji poruka koje ono nosi, zalažući se da takve poruke budu gradivni elementi i jedna od polaznih osnova u razvijanju multietničkog društva u Crnoj Gori. On je, svakako, u pravu kada postulat razvijanja multietničke građanske države vezuje za samu sudbinu Crne Gore kao samostalne države. Utoliko je značajnije Konjevićevo pregnuće na ovom projektu. Njemu pripadaju posebne zasluge za očuvanje, njegovanje i afirmaciju etičkih načela i poruka univerzalne vrijednosti sadržanih u knjizi.

Prvo izdanje knjige *Vraneška legenda* Konjević je objavio 2010. godine - izdavač Matica crnogorska, drugo izdanje ugledalo je svjetlost dana 2012. godine povodom štampanja prigodne poštanske marke posvećene Pavi i Ahmetu. Uprava za zaštitu kulturnih dobara 2015. godine prihvatile je Konjevićevu inicijativu i predanje o Pavi i Ahmetu proglašila nematerijalnim kulturnim dobrom države Crne Gore.

Vjerujući da značaj ovoga predanja nadilazi granice Crne Gore, te da su njegove poruke podjednako važne u svim vremenima i prostorima, pogotovo u vjerski i nacionalno mješovitim sredinama, Konjević je avgusta 2019. godine kancelariji UNESCO u Crnoj Gori podnio inicijativu da se predanje o Pavi i Ahmetu nađe pod zaštitom ove organizacije kao neprolazna vrijednost univerzalnog značenja.

Na kraju valja naznačiti da se istorijsko utemeljenje predanja o Pavi i Ahmetu vezuje, prije svega, za postojanje toponima Pavino Polje, potom za sačuvane nadgrobne spomenike sa urezanim krstom i polumjesecom, koji se i danas mogu vidjeti, te da postoji snažno uvjerenje brojnih mještana toga kraja da je predanje skopčano s događajem koji se uistinu desio. Međutim, istorijska utemeljenost predanja nije od presudnog značaja za funkcionalnost i značenjske refleksije ove priče. Njene poruke već žive svoj samostalan život. To je i najvažnije!

Ne smeta ni to što je predanje kroz vrijeme i vjekove poprimilo literarne i bajkolike slojeve. "Da nije mitova i legendi, svijet bi se smrzao u hladnoći činjenica".

Filip Došljak

SLIKAR BOGATE ASOCIJATIVNOSTI (Portret slikara Ibrahima Kurpejovića)

Crnogorska likovna scena, piše Mladen Lompar, usložnjava se koncem XX vijeka. Uz djela sa prepoznatljivim nadrealnim i ekspresionističkim nanosima, pojavljuju se nove stvaralačke individualnosti i nove tendencije: radikalna, ili radikalnija umjetnost, sa, uglavnom, neikoničkim ostvarenjima, za koje je teško naći uobičajenu, doktrinarnu valorizaciju, pa se njihovo vrijednovanje obavlja u duhu prepoznavanja autentičnosti ili determinisanju kao čisto estetskih tvorevina.

Stvoriti jednu sliku isto je tako teško kao i otkriti dijamant, ali umjetnik Ibrahim Kurpejović već decenijama ne prestaje da otvara svoje likovne „dijamante“, pa je i ovoga puta povodom svoje 21. samostalne izložbe (Umjetnički paviljon – Podgorica) pokazao dio svog umjetničkog stvaralaštva.

Ibrahim Kurpejović je rođen 25. 01. 1960. godine u Sređanima, opština Rožaje. Akademiju likovnih umjetnosti pohađao je u Sarajevu, u klasi profesora Salima Obrašića a diplomirao je 1985. godin. Od 1987. godine, Ibrahim Kurpejović je član Udruženja likovnih umjetnika Crne Gore, a od 2004. postaje i član Sandžačkog udruženja likovnih umjetnika. Do sada je imao 21 samostalnu izložbu i preko 120 kolektivnih izložbi u zemlji i иностранству. Organizator je međunarodne online izložbe „Art opens border 2020“, takođe je i jedan od inicijatora formiranja rožajskog likovnog kluba „Kula“, čiji je predsjednik.

Ako bismo tražili ključne pojmove kojima bismo pokušali izraziti suštinu stvaranja Ibrahimovog umjetničkog-slikarskog uni-

verzuma koji ne slijedi prirodne zakone boje, oblika i prostora, svakako bi to bili pojmovi kao što je ritam, dominacija i radijacija. Ponavljanjem određenih oblika, motiva, smanjenjem svjetla i sjenke, umjetnik Kurpejović daje ritmičnost i život umjetničkom djelu a dominacijom jarkih boja ističe posebne likovne vrijednosti koje zrače (radijacija) susretom različitih slikarskih energija.

Da boje Ibrahima Kurpejovica i dalje odzvanjaju zavičajnim tonom potvrđuje nam i Slobodan Vuković koji o Ibrahimovom likovnom stvaralaštvu zapisuje sljedeće : „ Umjetnik ne izmišlja, već uočava mnoštvo faktora života, rekao mi je svojevremeno slavni crnogorski slikar Petar Lubarda...Ibrovo slikarstvo je život, zavičaj, crnogorski sjever u bojama čeramide i zlatnog lišća, svelog, Orient, folklor, čarobne šare na čilimima rožajskim. Sve što se taloži u podsvijesti, Ibro prenosi na svoja platna. Tako se pridružuje Jovanu Zonjiću i Mišu Popoviću, koju su, slikajući crnogorski sjever, osvajali Pariz, Prag i ostale evropske likovne centre“.

O slikarskom djelu ovog vrlo produktivnog slikara, čije slikarstvo uvijek dobija visoke ocjene pisali su, različitim povodima, istaknuti likovni kritičari. Ljiljana Zeković, istoričarka umjetnosti piše da Kurpejović svoje stvaralačko nadahnuće ostvaruje tokom kreativnog procesa, i dodaje da njegove slike, kao vanvremenski i vanprostorni entitet, plijene svojom vedrinom, toplinom i radošću života kojima umjetnik povezuje nostalgična sjećanja sakrivena u nejasnim maglinama prošlosti i sadašnjosti kojoj daje jednu nesvakidašnju notu“.

Akademik Olga Perović u jednom zapisu naglašava: „Kurpejovićeva ulja su pejzaži, rađeni pažljivo i studiozno, s vidljivim rafinmanom u izboru i nanosu boje. Djeluju kao apstraktne kompozicije, ali se u podtekstu osjeća transformacija zavičajnog pejzaža i čisto zanatsko istraživanje moguće izražajnosti određene fakture i kompozicionih kombinacija. U početku koristi obilje boja, smireno ih nijansira i gradi atmosferu topline ali i izvjesne transcendentalnosti. Najčešće su to kombinacija partija zelenih tonova razne jačine ispod kojih se pojavljuju plohe ružičaste i crvene boje...“ – riječi su likovnog kritičara koja zaključuje : „ Vrijednosti njegovog slikarstva očituju se i kroz zanatsku sigurnost, stabilan osjećaj za boje i njihove kombinacije, kroz znalačko komponovanje i naglašenu sklonost za suštinska istraživanja mogućnosti slikarstva“.

U svom tekstu „IBRAHIM KURPEJOVIĆ I NJEGOV SVIJET (Lakoća likovne retorike)“, Faruk Dizdarević prenosi impresije kreirane uticajem „maštovitog putovanja kroz slojevita prostranstva“ Ibrahimovih umjetničkih djela. „....Njegovoj slikarskoj viziji svaka je košulja tijesna. Pokušaj preciznog određivanja

pripadnosti jednom pravcu bilo bi stavljanje u Prokustrovu postelju ovog slikara kog su priroda, bogatstvo misli i osjećanja vodili ka srži i mogućnostima izbalansirane ravnoteže u umjetničkom stvaralaštvu. On se, dakle, u svom likovnom pismu nikada nije povezao sa nekom grupom ili pravcem, nastajao je ostati svoj. Njegova se težnja poklapa sa sintagmom: „Umjetnik treba da stvara onako kako osjeća, zna i umije, da snagu i originalnost izvuče iz sebe“.

Povodom jedne Kurpejovićeve samostalne izložbe Salko Luboder je potcrtao da „autentičnost likovnog izraza kod Ibrahima Kurpejovića ogleda se u intelektualnosti, misaonosti i bogatoj asocijativnosti njegovih slika. Visok umjetničkoestetski nivo, suvereno vladanje tehnikama likovnog izraza, znalačka upotreba boja i rafiniran osjećaj za nijanse, te suptilnost orijentisanja u slikarskom prostoru tokom postavljanja kompozicije, kao i likovno tematizovanje aktuelnih pitanja kroz intelektualni diskurs, odlike su njegovog stvaralaštva koje ga kod stručne javnosti i upućene likovne publike pozicioniraju u sam vrh... U oblikovanju svojih likovnih ideja Ibrahim Kurpejović najčešće koristi ulje na platnu, akrilik, sve češće se njegova ostvarenja prepoznaju po kombinovanim tehnikama, lijepljenjem različitim materijalima - enformel“.

Dr Anastazija Miranović, istoričarka umjetnosti u tekstu o Kurpejovićevom slikarstvu ističe da „Ibrahim suvereno vlada bojom, ona je osnovni gradivno-narativni element, koji redukcijom prikazivačkog konotira oblik, sveden na znak/simbol, poruku. Ti autentični mnemografski zapisi boja rasplamsanog sjevera kontekstuiraju smisao i sasvim određujući leksiku, blisku mirisu zemlje s koje potiču, u kojoj su utemeljeni, otvarajući univerzalni diskurs sуштине umjetnosti/života. Površinsko, višeplansko, kolažno slikarstvo, kratkog, oštrog ili širokog poteza, umjetnikov je izbor/način egzektivne artikulacije fizikuma slike, no značajniji je sušastveniji Kurpejovićev pristup promišljanju unutarnje pojavnog, njegovo prevodenje u znakovno, u interaktivni **dukts** koji čulno transponuje u mentalno, a banalno u filozofsko-estetsko. Autoportetno po svom karakteru, ovo slikarstvo lirsko-apstraktne provenijencije, skladnih je kompozicionih struktura, smjelih ritmičkih artikulacija likovnih elemenata, gdje je boja protagonist identitetskih integrisanih zbivanja. I nekako lako, moćno i snažno, Ibrahimovi pejzaži baštine višeslojne kulturne slojeve, nose potenciju kreativne plodnosti, i nikako ne dozvoljavaju ograničavajuća, zamandaljena avlijska svratišta“.

Crnogorsku likovnu scenu pratio je i Milan Coko Marović. On je u svom osvrtu naglasio da Kurpejović radi sliku i kompoziciju veoma čvrsto i logično, oslanja se na određene konstruktivne, rekli bi, geometrijske elemene koje ne

fiksira tvrdo i zadržava onaj lirski asocijativni metod koje one nose u sebi. U tom pristupu pomaže mu boja, njene kolorističke vrijednosti i varijacije. Na nekim radovima kolorit odzvuči kao snažan akcenat, i te bojene partie predstavljaju snažno akcentiranje apstraktne teme, ali mu sigurnost variranja koja se pokazuje u lirskom toku linija, koji obuhvata osnovni motiv, dajući slici i čitavoj kompoziciji jedinstvenu atmosferu i stav koji Kurpejović gradi kao jasnu i čednu likovnu misao. Na njegovim novim slikama osjeća se Kurpejovićev sintetički zahvat kojega mi vizuelno doživljavamo kao svođenje, uproščavanje i rasčlanjivanje brojnih elemenata koji se u njegovoј podlozi i ideje nalaze. Njegove su slike veoma jasne i izbalansirane a boja i ton tome još više doprinose. Na nekim radovima mogu se zapaziti kretanje masa i linija, ali su te mase i linije zahvaćene tonskim i kolorističkim vrijednostima i doprinose da se ideja i kompozicija usaglase kao čvrsta vizuelna sigurnost. Insistirajući na jednostavnosti i čistoći kompozicije Kurpejović koristi geometrijske elemente koje logički slaže i gradi kao konstrukciju što se oslanja na bojenim tonskim namjerama i čvrsto leži na površini. Stiče se utisak da ove Kurpejovićeve slike nemaju nijedan suvišan elemenat, pa mu boje, tonska vrijednost, usklađuju vrijednost i pokazuju cjelovitost atmosfere uz opravdavanje da je svaki elemenat prisutan na površini, izbalansiran i logičan, zato bez napora, i teškoča doživljavamo ove njegove radove kao logičan kreativan napor koji se tapa i pretvara u jedinstvenu cjelinu .

Istoričarka umjetnosti Draginja Kujović analizirajući Kurpejovićev likovni izraz, posebno naglašava da: "... Apstraktni pejzaži slikara Kurpejovića nastali krajem prošlog vijeka su radovi koji su afirmisali njegov lirski senzibilitet, senzibilitet slikara zaljubljenika u sam proces slikanja. U nizu ulja na platnu – apstraktnih predjela njemu svojstvenim likovnim postupkom on je iskazao slikarsku prirodu i vlastitu ličnost... U ovoj novoj pejzažnoj seriji Kurpejović uvodi elemente nacionalnog folklora, oni jesu bojom i strukturom osnova njegovih slika. Kompozicija je definisana bojenom površinom i potezom. Povezivanjem bojenih površina nepravilnih oblika u jednu cjelinu, koja se dvoji sitim i širokim potezom, što sa kontrastom i akcentima toplih i hladnih tonova čini kompozicionu dinamiku, je zapravo likovni rukopis slikara Kurpejovića. Tako postignuta likovnost kao glavna komponenta njegovog slikarskog izraza čini njegova platna subjektivističkim, na kojima se manifestuju umjetnikova osjećanja. Njegovo specifično shvatanje slike je usaglašavanje prirode sa mentalitetom slikarevog osobenog bića. Stvarnost je u slikaru, tu se on sređuje po njegovom subjektivnom sjećanju u zvuk bojenih površina. Ovi pejzaži su zapravo treptaj razuđenih bojenih arabeski, nepravilnih oblika, spontanih poteza i znaka. Hromatski sadržaj, zelene, plave, crvene, oranž, ima narativnu ulogu i

obrazlaže motivsku i tematsku suštinu. Iz hromatskog sadržaja povremeno se izdvaja kontura kojom Kurpejović postiže kompozicionu dinamiku, ali i pejzažu daje čvršće određeniju strukturu. Naslućuju se i figuralne aluzije, one sa konturama prevazilaze ono što je čisto ornamentalno na ovim slikama ali i upućuju posmatrača na metafizičke doživljaje. To je možda prikrivena težnja slikara da ove nove slike predjela smjesti u nadrealni prostor, a ne vraćanje njegovoј ranoj figuraciji koja je imala simboličko značenje“.

Istaknuti književnik Husein Bašić, sa izvorišta Lima je sagledavao slikarski rad Ibrahima Kurpejovića. On zaključuje je kod Kurpejovića „uočljiv tragački zanos i iskušavanje mašte da se stvori i osmisli izvjesni psihološki intimni sadržaj, ali ne skriven teško dokučiv, već, rekli bismo pomalo transparentan, izobražen do mjere koja ne prelazi u bizarnost... Kurpejović je svestran i naglašeno suptilan slikar. Superiorno vlada tehničkim i vizuelnim mogućnostima slike i uopšte ovo je slikar koji ima podjednako smisla za likovno oblikovanje na miljeu urbanih detalja, kao i na senzibilnoj transformaciji zavičajnih motiva u jedan bogatiji kolorit“.

Slikara Ibrahima Kurpejovića nije „zatvorila“ mala geografska sredina, nпротив, on je nasljednik i nastavljač dobre rožajske slikarske tradicije. Svojim slikarskim djelom Kurpejović bogati ukupno crnogorsko slikarstvo i pokazuje da nema malih stvaralačkih sredina. Iz rožajske sredine izraslo je više istaknutih slikara, među kojima je, svakako, i Ibrahim Kurpejović. Potrebna je samo veća energija institucija kulture i menadžera u ovoj oblasti da Kurpejevićevo slikarstvo bude prisutnije na likovnoj sceni. Njegova likovna estetika to zaslužuje. Savremeno crnogorsko slikarstvo se prepoznaće i po njegovom djelu. Riječi istoričara umjetnosti su svjedok tome.

Pavle Goranović

BESKRAJNI SPISKOVI ZUVDIJE HODŽIĆA

Vaša je kuća vaše veće tijelo.

Raste na suncu i spava u noćnoj tišini: a nije bez snova.

Halil Džubran

Još od piktograma i hijeroglifa riječ i slika pratrna su jedna drugoj. Nijesu puno mlađe ni rasprave o tome da li je prvo nastala riječ ili slika, kao što je drevna i njihova hijerarhizacija, pa su u raznim epohama razmjenjivale prestiž, bile suprotstavljane ili postovjećivane. To sestrinstvo slike i teksta kod Zuvdije Hodžića predstavlja istovremenost umjetničke znatiželje i mnogostrukog dara. Postojali su periodi kada je izgledalo da je bavljenje crtežom i grafikom tek stvaralački intermezzo, ali baš u ovoj godini stiže snažna potvrda da je upravo to amblematičan dio njegovog ukupnog angažmana. Pojavom reprezentativne monografije, uz još neke projekte kojima nas je podario, potvrđuje se vanredna umjetnička kreacija, jedinstvo pisca i slikara, kakvo su ostvarili mnogi njegovi prethodnici poput Mišoa, Šulca ili Grasa.

Nijesu nipošto Hodžićevi crteži prevodili njegove literaturre, niti može biti obrnuto. Oni uglavnom nijesu nalik onome što autor piše: dok je u prozama atmosfera puna živosti, na crtežima vlada neki smiraj. Kao da crteži oslikavaju ono što se dešava kao priprema za pripovijedanje, ili odražavaju vrijeme nakon što sve te priče utihnu, pa se junaci povuku, a njihovi događaji se skupa sa pripovjedačem presele u trajniju tihost građevina. Pa se može na miru promišljati o onim zgodama i likovima osmišljenim u literaturi. Ovdje je na sceni narativ tišine umjesto zavodljive rasprčanosti junaka ili pripovjedača, precizan postupak uz pregršt filigranskih poteza.

Sličnosti ima u autorovoju sklonosti ka detaljima, u tome što ćemo sa sigurnošću prepoznati opis neke kuće – recimo orijen-

talne. Drugačiji su ovi crteži dakako i od onog što Zuvdija Hodžić izgovara. Kao da sve to stvara jedan od junaka, što bi bilo u duhu njegovog šeretskog no i mudrog svjetonazora. E to bi bilo nalik njegovoj prozi, poigravanju u kome, kao na primjer u romanu *Svi moji piše o sebi samom* kao o nekom drugom; o sebi iz ovog vremna kao ličnosti iz drugog doba.

Ali ne, ne treba ni pomisliti da je Zuvdija Hodžić u pisanju i crtaju isti. Njegov umjetnički habitus je prostran, a njegov ostvareni talenat višeslojan u jasnoći stila.

No, zacijelo je srođno što i u likovnoj umjetnosti i u književnosti Hodžić gradi svoje paralelne svjetove, koji su ujedno i mozaik i hronika, i nadograđeni dokument. Uočio sam kako Zuvdija na papiricima (naoko rasutim, ali se među njima očito zna red) ispisuje obaveze, planove, kontakte, moguće i neke misli. Usputni beskrajni spiskovi jednog umjetničkog interesovanja, između dva hoda, dvije kreacije. Ovi crteži su slični tom konceptu, nadolaze sa samim autorovim hodočašćima, samo što je dokumentacija posložena urednije, odnosno preglednije. Ako crteži mogu biti mudri, onda je takva atmosfera pred nama. Ovo su čitanja o drugima, umjesto drugih. I jedinstvena knjiga nasljeđa, prostorni arhiv, kako je to definisao Mladen Lompar.

Svuda stiže ovaj neumorni čovjek, pa stigne sve i da zabilježi: ova djela su snažna poruka čovjeka koji kao rijetko ko među savremenicima poznaje Crnu Goru, njenu prošlost i sadašnjost, njenu prirodu i njene ljude. Njenu ukrštenu tradiciju on je pohodio i ovdje se prepoznaće to koračanje po vjekovima, govor vrijednog hroničara i njegovih bilješki. Osim toga, prenosi nam Zuvdija sopstveni mir i mnjoštvo svojih interesovanja, pa i mi pohodimo sve te drevne gradove, okamenjene uspomene, zaustavljene pejzaže.

Ovim crtežima tako prolaze kulture. Oni obuhvataju civilizacijske slojeve koji se prožimaju i to je prirodno jer oni odaju težnju njihovog tvorca, koga prije svega zanima kulturološka strana religije, života i same povijesti, zdanja i pripovijesti. To je arhitektura višestruko darovitog umjetničkog puta. Uostalom, njegovi interesi (svete knjige svih naroda, predanja, legende, pa i one koje sam stvara...) teže da obuhvate u cijelosti crnogorski prostor. Manirom arheologa on prebira po ostacima, kao da sakuplja rasuto kamenje stoljeća i perom izdiže te važne kuće – svjedočke, stavljajući ih pred nas kako bismo sa njima saživjeli i poželjeli ih u nekoj imaginarnoj ili stvarnoj izložbi.

I konačno, ne može se pisati o Hodžićevim radovima a da se ne kaže nešto o kući. Vaša je kuća vaše veće tijelo, piše Halil Džubran i sam pjesnik i slikar, Zar vaša kuća ne sanja! A zar u snu ne ostavlja grad i leti u gaj ili na vrh brda! Tako je i sa Hodžićevim građevinama: svojim pokretima kao da uzdiže čardake, pa kao da s neba spušta stare gradove, s krhkikh ruku svetaca i zaštitnika, kao da dotjera-nim radom u stvarnost smješta vjekove i priče vjekova. Minareti i kule, zvonci i

avlje, gradovi koji su zaboravili svoje osvajače, pamte poteze vještog i strpljivog umjetnika. Ovo su kuće sjećanja i kuće snova. I one, kao one Džubranove, jezde nad nama, sanju umjesto nas i urezju nam se u misli.

A ako kuće mogu oponašati ljude, onda ćemo ovdje zbilja uvidjeti raznolikost življenja i trajanja... E, tu nam već Hodžić pri povijedanjem otključava značenja: I džamije, palate, hamami, medrese i druga zdanja što su mu oduvijek ličila na kaligrafski ispisane stranice neke drevne knjige, ispreplijetane šarama, cvijećem i pticama u boji. Kao da nijesu zidane već rađene rukom strpljivog i vještog kujundžije, srećnog što veze sebi za ljubav i radost, ali i drugima za korist, ljepotu i uživanje. Zato i najveće građevine izgledaju kao da lebde i trepere, na zemlji su i na nebu (tu su i nijesu tu), mogu da ostanu ali i uzlete. Ovaj odlomak s početka Davidove zvijezde objašnjava kako nas kuće nadmašuju; u njima se pohranjuju naša sjećanja pa ne znamo među kućama i ljudima gdje je ko – na zemlji, pod njom, ponad nje... I kako su one nalik krasnim slovima, kako nam se smanjuju i povećavaju zavisno od pogleda koji zauzmem. Možda i te građevine funkcionišu kao ljudi, one su sastav od bezbroj detalja. Časosvničarskom preciznošću Zuvdija gradi pješčanik zaustavljenih vremena. Pri tome, svaki potez je ulazak u antikvarnicu, u nostalgiju, u živote onih koji ih nastanjuju: prolaznika, stanovnika, posmatrača. Uglavnom, u kućama, ulicama, gradovima – stanuju priče koje trebaju Hodžiću. Impresivno je kako Zuvdija Hodžić kaligrafijom opisuje kuće, kako zdanja upoređuje s knjigom i kako može da bira oblik kojim će se iskazati.

Sjetimo se i kako Danilo Kiš ukazuje na misao T. Gotjea o tome da umetnost nemaju odvojene oblasti: slikari i pesnici opisuju iste predmete različitim sredstvima. I često knjige zahtijevaju likovna objašnjenja, kao što je nužno da se crteži obrazlažu riječima.

U tome je objedinjena misija Zuvdije Hodžića i njegovih moći izražavanja. S njim je odista zadvoljstvo posjećivati duh vremena koja, eto, nijesu sasvim iščezla.

CIP - Каталогизација у публикацији
Централна народна библиотека Црне Горе, Цетиње

ISSN 1800-9271 = Kod (Podgorica)
COBISS.CG-ID 19031056